

BÍRÓ VENCEL

ERDÉLY TÖRTÉNETE

KOLOZSVÁR
1944

Különlenyomat
az „Erdélyi Iskola” 1942—44. évfolyamából

Felelős kiadó: Biró Vencel
Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R. T. Kolozsvár 5943. —

F. v.: Major József.

BEVEZETÉS.

Minden családnak, helységnek, városnak meg van a maga története. Annál inkább meg van egy-egy vidéknek, országrésznek. Különösen olyan esetben, ha az fekvése, népe arravalósága, esetleg több nemzete tudatos összefogása által magasabb célok megvalósítására vállalkozhatik. Mindezek adottságok, amelyek a körülmények szerint hadi fontosságot, ország- vagy világnézet védelmet, anyagi és szellemi életlehetőséget tükröznek.

Erdély is az adottságok földje és ennek megfelelő a története. Magyarország keleti és délkeleti csücskén természetes védője az országnak. A Kárpátok magas hegygerincén itt-ott vezetnek át szorosok-hágók, ahol Erdély mindig éberén őrtállt. A kelet felől jövő és elhelyezkedést kereső népek, majd tatárok, oroszok, románok, dél felől meg többnyire a törökök e szorosokon-hágókon keresztül törttek az országra. Ezzel adva van Erdély országvédő hivatása és egyben a nyugati kultúra védelmében vállalt szerepe. Erdély a nyugati műveltség szélső határává lett. A Kárpátokon túl új világszemlélet kezdődött, egészen más beállítottsággal és célkitűzésekkel.

Erdély művelődésének iránya eszerint a nyugathoz igazodott. A nyugatról jött eszmeáramlatokat átvette és értékesítette. Nem merevült helyzeténél fogva könnyen előállható elmaradottságba, hanem bekapcsolódott a magyarság szellemi életébe, sőt bizonyos időkben magyar hivatástudat és magyar szellem ébrentartásában erősítette is azt.

Fekvésénél fogva ez nem éppen ment könnyen. Erdély ugyanis nemcsak kelet felé, de nyugat felé is természetes akadályokkal zártabb terület. Azt lehet mondani, kicsinyben olyan, mint az ország a maga egészében. Erdélyt is hegyek határolják. A nyugati magyarság felé a Szamos és mellékfolyóinak völgyei, a Királyhágónál a Kőrös völgye, lejjebb a Maros völgye, a Temes völgye felől meg a Vaskapu-hágó nyitnak utat. Ez egysége és országvédő szerepe teszik természetessé, hogy kormányzás tekintetében különállásban fejlődött.

Ez utak egyúttal a nyugati magyarsággal való összeköttetést

is biztosították. A szomszédos megyékkel méginkább összekötötték, amely megyék mint kiegészítő részek időnkint Erdély kormányzásába kapcsolódtak és vele közös célokban egyesültek. Így kezdettől fogva erőssé vált a magyarság egysége, Erdély nyugati ú. n. magyar megyéiben és a velük szomszédos északi és nyugati megyékben a másfajú népek tömege a magyarság pusztulása miatt települt be tömegesen.

A külön kormányzás, majd önálló állammá kényszerülés, több nemzet egymás mellett való élése, a kelet és nyugat között való politikai hányódás, tájszeretet, életmód, műveltség, faji sajátosságok bizonyos jellegzetességet hoztak létre, amelyet erdélyi szellemnek neveznek. E szellem is az országrész történetéhez tartozik. Főismertetője talán az erdélyi nép erősebb alkalmazodóerejében, leleményességében, önbizalmában, egyben fegyelmezettségében áll. E tulajdonságokra annyi baja között az idők folyamán valósággal ránevelődött. Mindezek világossá teszik, hogy Erdélynek meg van a maga külön története.*

* Erdély története ez összefoglalásának terjedelmét és magának a megírásnak célját az „Erdélyi Iskola” jelölte meg, amelynek felszólítására a rövid történelem készült. Ez összefoglalást főleg a népnevelésben óhajtja értékesíteni, azért az előadásban egyszerűséget, a tartalomban sokoldalúságot és lehetőségig bő kifejtést kívánt. Az anyag megválasztásában, az előadásban tehát leginkább e szempontok érvényesültek. A források felhasználásában az újabb történeti irodalom kellő figyelemben részesült, ezzel az olvasó egyben könnyen hozzáférhető segédkönyvekre talál.

I.

ERDÉLY A MAGYAR ÁLLAM SZERVES RÉSZÉ.

896—1301.

Magyar honfoglalás.

Más nemzetek betelepülése.

Az avar birodalom felbomlását követő IX. század a szláv terjeszkedés korszaka. A szlávok Kelet-Európában, Közép-Európában kisebb-nagyobb tömegben tűntek fel, itt-ott országot alapítottak, másutt csak szórványosan jelentkeztek. Ez utóbbi helyzet figyelhető meg Erdélyben is. A szlávok itt nem alkottak államot, hanem kisebb csoportokban főleg az országrész délnyugati részén éltek. A hegyes vidékek szélső területeit szerették, a síkságot, dombos vidéket kevésbé kedvelték. Elterjedésükre történeti adatok híján a, nyelvtudomány ad útbaigazítást. A szláv eredetű helynevek csekély száma mutatja, hogy nem nagy tömegben lakhattak a megszállt vidékeken. Erdélynek a mai Szerbia felé eső részén kívül (Krassó-Szörény, Hunyad), Gyulafehérvár vidékén és a Háromszéki-medencében éltek még legsűrűbben. Az Erdélyi-medence közepén alig van nyomuk, ami leginkább mutatja, hogy összefüggő államot nem alkottak. Néhány folyónév is szláv eredetre vezethető vissza: Kraszna, Lékence, Beszterce, Sztrigy, Berzava, stb. A Szolnok-Doboka, Krassó-Szörény-megyei későbbi (XIII. század után) szláv betelepülések a szláv elnevezéseket észrevehetően gyarapították, főleg Erdély déli és délnyugati részén.

Az erdélyi gyér szlávtság emléke a hely- és folyóneveket véve alapul, nem tűnt el nyomtalanul. A szlávtság ugyanis hatással volt az Erdélyt benépesítő magyarságra, közte a székelyekre, ugyanúgy a románságra.

Nemzeti hagyományaink a *székelyeket* helyezik első helyre. A húnszármazás tudata a székelységben kitörölhetetlenül élt a múltban és él a jelenben. Ez érzéssel együttjáró erős nemzeti öntudat forrasztotta őt egybe a magyarsággal, mint ugyanegy atyától származó édes testvérrel. A magyar testvériség és a hún nemzettől származás hite keltett mindig lelkesültséget a székely népben. Magyarrabb a magyarnál — mondás e meggyőződésből táplálkozik.

A nemzeti hagyomány és az őskronikák szerint (Anonymus, Kézai, Pozsonyi-Bécsi-Budai krónikák) Attila hún királynak Erdély bércei közé települt népe eszerint ősfoglaló gyanánt vette birtokába a székely földet. Honfoglalásával kapcsolatban ősi csendes megszállás hagyománya is erősíti a tudomány megállapítását, amely tudomány ősfoglalóknak nyilvánítja a székelyeket.

Történeti kutatás fejtegeti, hogy az összékelység nemcsak a

Székelyföldön élt, hanem honfoglalása Erdély más részeire is kiterjedt. Feltűnésük ugyanis szinte egész Erdély területén kimutatható. A szórványosabban lakó székelység idők folyamán sajátos nemzeti tulajdonságaiból vesztett ugyan, azok nyomai mindamellet többé-kevésbé észrevehetők.

A székelyek hún származását számos mondja tartja ében. Ezek szerint több hely nevét is egy-egy hún vezértől származtatja: Balamér, Kadicsfalva, Csala-tornya, Budvára. A hagyomány szerint Udvarhely környékén maga Attila is lakott, Rika erdeje Attila feleségétől, Rékától kapta volna a nevét. A fejedelemasszony ott is pihen. A nép olyant foglal mondába, ami őt közélről foglalkoztatja. Ezek között saját eredete természetszerűleg az elsők között áll, a hunoktól való leszármazás lelkesítő gondolatában.

E leszármazásnak, ahogyan az a népek őstörténetében általános, meg van a maga történeti nehézsége. Főleg az, hogy a hunok szereplése után évszázadok teltek el anélkül, hogy a hunok további életét megvilágítanák. Amikorra meg a székelységre vonatkozólag az okleveles anyag előkerült, akkora már a magyarság is letel spült. A kezefogott két testvérnemzet ugyanazzal a megjelenéssel, nyelvvel, sajátóságokkal, inkább csak jogfejlődésben különbözött egymástól, mintsem lényeges tulajdonságokban. A magyarsággal azonos székelység származásának kibogozása ilyen helyzetben aztán erősei összekuszálódott.

Régi¹ és tekintélyes újabbkori² történetírók a székelyek hún eredetét vallották. Más írók a magyar honfoglalás előtt, vagy alatt a keleti szorosokon át bejött és a magyarral rokon nemzetet láttak bennük. Megint mások úgy vélekedtek, hogy a honfoglaló magyarsággal már nyugat felől jöttek Erdélybe, vagy a magyar honfoglalás után később telepedtek be. Bármilyen elméleletet is állítottak fel ez írók és fejtették azt ki több-kevesebb valószínűséggel, abban egyetértettek, hogy a székelység magyar, hogy azzal testvér rokon nép. Abban is egyetértettek, hogy a székelység a maga földjén ősfoglaló. Nevén és az őskorból megőrzött egyes intézményein kívül mitsem különbözik a magyarságtól.

Ez írók a mesés skytha-szittyia,³ besenyő,⁴ kabar,⁵ ugorfajú bolgár-eszegel,⁶ kun,⁷ avar,⁸ török⁹ utódokat kerestek a székelyekben.

¹Anonymus, Kézai, Thuróczy János, Verancsios Antal.

²a Bod Péter, Katona István, Benkő József, Kőváry László, Szilágyi Sándor, Horváth Mihály, Szabó Károly, Orbán Balázs, R. Kiss István.

³Istvánffi Miklós, Werbőczy István.

⁴Pray György, Tagányi Károly.

⁵Fejér György, Pauler Gyula, Sebestyén Gyula, Szádeczky Kardoss Lajos.

⁶Pauler Gyula, Erdélyi László.

⁷Schlözer.

⁸Vámbéri, Hóman Bálint.

⁹Németh Gyula. A vélemények összegezését 1. E m b e r Ödön: A székelyek eredetének irodalma és annak hatása a nemzeti népi törekvésekre. Debrecen, 3940.

Ilyenformán a székelyek éppen úgy beleolvadtak az egyetemes magyarságba, akárcsak a Nagyalföldre jutott jászok, kunok, vagy a Dunántúlra települt besenyők.

Акik a székelyek betelepülését a magyar honfoglalást követő időre tették, véleményüket bizonyos történeti és nyelvi megfigyelésekre alapították. Ilyenek pl.: a székelyekről szóló oklevelek a XIII. századtól kezdődnek. E levelek nem is a székely földről, hanem az ország egyéb részeiről valók (Bihar, Pozsony, Mosony, Tolna vármegyék).¹⁰ Továbbá a határvédő gyepek (mesterséges torlaszok) nyugatról kelet felé előretolt erősítések. E gyepek: Dés—Kolozsvár vonala, Kerlés—Küküllővár—Vízakna vonala, a harmadik a Székelyföldön.¹¹ Feltűnik, hogy a Székelyföld nyugati részén inkább román, a keleti részen meg csúcsíves ízlésű emlékek találhatók nagyobb számban. A nyelvészek azt vették észre, hogy a székelység nyelvében olyan hatások mutatkoznak, amelyek a magyarsággal való együttélés eredményei és hogy egyes székely helynevek más vidékek helynevei között is szerepelnek.

Ilyenmű nehézségek azonban perdöntőknek ezideig nem bizonyultak. Viszont állítható ugyanis, hogy nyugaton is laktak székelyek, vagy éppen Erdélyből kerültek oda. Mondható az is, hogy a gyepek a kelet felől jövő támadások idején visszavonulást biztosítottak. Felhozható, hogy a hordozható műemlékek vándoroltak és az építkezési formák használata is esetleges. A nyelvi hatás a magyarsággal való szoros kapcsolatból annál inkább magyarázható, mivel a magyarság egysége, — másfajú népek későbbi betelepülése miatt — ekkor még osztatlan volt. Az, hogy a székelyföldi helynevek másutt is fellelhetők (Biharban Telegd, amely néven régebben Udvarhelyszéket neveztek, továbbá a szászöldi Sebes, Kezd, Orbó, Szatmár megyében Kászon), az a székely otlakásra, ősnév-azonosságra, őstelep-létezésre mindenesetre mutat, azonban nem áll tisztán, hogy a Székelyföldön hasonló nevek csakugyan betelepüléssel átszarmaztatott elnevezések.

A székely eredetkérdés megfejtését bonyolultabbá tette az az álláspont, amelyre egyes nagytekintélyű nyelvészek helyezkedtek. A történeti hagyományokat ugyanis kevésre értékelve, főleg nyelvészeti alapon akartak magyarázatokhoz jutni. Nyelvészeti alapon és bizonyítékokkal jutottak arra a megállapításra, hogy a székelyek magyarok, akik az ország nyugati részéről határorökök gyanánt telepedtek Erdélybe, kb. Szent László király korában.¹² A székelyek őstelepülése azonban ez elmélet szerint is biztosítva van. Egyes nyelvészek túlzásai ellen utóbb belátóbb nyelvészek maguk szólaltak fei és a mondákból igyekeztek történeti magvat kiaknázni.¹³ Ilyen mó-

¹⁰ Szabó Károly: Magyarországi székely telepekről. Századok. 1880. 490—499. 1.

¹¹ Kelemen Lajos: A küküllővári tatárfej. Művészeti Szalon. Kolozsvár, III. 3. sz.

¹² Hunfalvy Pál, Karácsonyi János.

¹³ Melich János, Gombócz Zoltán, Németh Gyula.

don a magyar-székely ősmondák történeti tekintélye újból lényegesen felemelkedett. A történetíróknak sok részletkérdésben eltérő véleménye, egyeseknek nemegyszer mesterkélt okfejtése mindenesetre elősegítette, hogy a székely kérdés végleges megoldása egyre nehezebbé vált és többször különleges feltevésekre vezetett. A hagyomány és a nemegyszer tudományellenes állásfoglalások a székely nép nemzeti önérzetének emelésére kevésbé alkalmasak.

Ma erős a hit, hogy a székelység a magyarság előtt, vele egyidőben, vagy közel egyidőben került mai lakóhelyére. Így e területen ősfoglaló. A keleti szorosok védelmében, az ősszmagyarság nemzeti hivatásának teljesítésében, mint magyar élte le a jóban-rosszban életét. A székely név meg ősi nemzetnév,¹⁴ nem a szék szó továbbképzése vagy más idegen szó származéka.

A honfoglaló *magyarság* a monda szerint a Szamos völgye felől nyomult be Erdélybe. A Szamos, Kőrös, Maros felől történő terjeszkedés a történelmi ismereteknek is megfelel. Mivel e folyók völgyei természetes összekötők nyugat felé, éppen azért a lovas magyarság is ezeket választotta előnyomulási helyül. E folyók mentén tűntek fel a magyarság első telepei, ahonnét beljebb és beljebb terjeszkedve, Erdélynek főleg síkabb részeit választották állandó lakóhelyül. Újabban feltárt ősmagyar sírok és az azokban talált leletek bizonyítják, hogy a magyarság a magyar honfoglalással egyidejűleg jelent meg Erdélyben. A vitézek keletnek fordított arca, a melléjük temetett fegyverek és ló, mintegy jelképezik, hogy a magyar élet és műveltség védelme keletre: a Kárpátok magas hegygerinceinél kezdődik, és hogy annak védelmére a vitéznek fegyvere, lova vele együtt készen áll.

A Maros mentén, főleg Alsófejér vármegyében, onnét felfelé, kb. Aranyos nyílt vidékéig, lefelé Hunyadban, a Szamos mentén meg Kolozsvárt és vidékén talált honfoglaláskorabeli emlékek a magyarság tömeges letelepedésének tanúbizonyságai.

A Maros völgyében az ősmagyarság Gyula törzse lelt új hazát. Gyulafehérvár vált e vidék középpontjává. E vidéken a magyar őstelepek száma feltűnően nagy. A Szamos vidékén a Kende törzs választott lakást. Az ősmagyarok ez irányokból terjeszkedve jutottak ki az erdélyi medencébe, állattenyésztő szokásuknak kedvező területre.

A magyarság települési adatait évek szerint kimutatni nem lehet, évszázadok azonban már világosabb képet mutatnak. A szervezéssel ugyanis a lakosság tömörülése járt. A X—XI. század már rendszeresebb berendezkedés korszaka, művelődési, hadi eredményektől kísérve.

A nyelvtudomány kimutatta, hogy az erdélyi víznevek, a bizonytalan korba visszavezethető nagyobb vizek nevein kívül (Szamos, Kőrös, Maros, Temes, Olt, Ompoly), kb 80%-ban magyar eredetűek. A XIV. század közepéig megszállt területeken a magyar helynevek magyar eredetűek, amelyeket másajkú erdélyi nemzetek is átvettek.

¹⁴ Szádeezky K. Lajos, Steuer János, R. Kiss István, Hóman Bálint.

A XIV—XV. századbéli irtásterületeken alakult helységek nevei is nagyobbrészt magyarok. A más nyelvből átvett magyar helységnév száma ellenben csekély. A legrégebb német folyó és helynevek jó-része is magyarból származik, ottlakott ősmagyarország bizonyosságul, akár Beszterce akár Szeben vidékén.

A magyarság főleg a folyóvölgyeket, síkságokat kereső terjeszkedése okozta, hogy a hegyes vidékeket kevesebb figyelemre méltatta. A magyarság ez elhelyezkedése eredményezte, hogy a hegyesebb helyeket üresen hagyta, amivel alkalmat szolgáltatott arra, hogy oda új honkeresők könnyen betelepülhessenek.

Magyar-székely telepekre helyezkedett rá a *németség* is, amely Erdélybe a XII. században, II. Géza korában, jelent meg. A német-ség mintegy kétszáz községet népesített be. A tatárjárás után a szászoknak nevezett németek száma új betelepüléssel gyarapodott. Nagyszeben körül az ú. n. Királyföld, Brassó körül az ú. n. Barcaság és Beszterce vidéke a szászság főlakóhelyei. A távolabbra eső Medgyes vidék szintén hozzájuk tartozott.

Az oklevelek tanúsága szerint a XIII. század óta Erdélyben feltűnnek a *románok*. Anonymusnak a románokra vonatkozó adata, amely szerint a honfoglaló magyarok őket már Erdélyben találták, a történelmi kritika előtt nem állotta meg a helyét. Anonymus egyébként nemcsak románokat, hanem más népeket is szerepeltet Magyarország különböző részein, amelyek szintén nem laktak ott. Saját korabeli képet vetített tehát vissza a honfoglalás korába. Az első oklevelek, amelyek románokat említenek 1210-, 1222-, 1223-, 1224-ből valók. Mint pásztornépek messze területekre felhúzódtak é» kerestek alkalmas legelőket. Gazdasági és katonai okokból történt betelepítésükre a tatárjárástól kezdve már több adat van.

A nyelvészet kimutatta, hogy a magyarból vett román helynevek száma igen nagy, ugyanúgy a folyónevek többsége is magyar eredetű. A szláv származású helynevek nagyrésze is magyar közvetítéssel került be a román nyelvbe. Ugyané helyzet áll a szászoktól átvett román nevekre is.

így általában magyar eredetűek a Mezőségnek, az erdélyi Alföld peremének, a Szilágyságnak, a Sebes Kőrös felső völgyének, a Hunyadi-medence középső részének, a Maros völgyének, a Bánság északi sík vidékének román helynevei. A román eredetű helynevek vagy olyanok, amelyeknek párhuzamosan magyar nevük is van, vagy a helynevet a magyarok is a románoktól vették át. Ez utóbbiak későbbi korból (XV. század) származnak.

A vajdaság az Árpád-korban.

A Névtelen krónikás Erdély meghódítását Tuhutum vezérnek tulajdonítja. Szerinte a magyar had a Szamos felől, a Meszes-hágón át hatolt be Erdélybe és az Almás folyó mellett, Esküllőnél fogadta a nép hódolatát. Tuhutum után fia, Horka következett a vezérséghen. Az ő fiának, Gyula vezérnek, voit a leánya Sarolta, Géza fejedelem felesége, Szent István királyunk anyja. Horka vezér másik fiától, Zsombortól, származott az ú. n. „kisebbik” Gyula (II).

akinek törzsfői uralmát Szent István megszüntette és őt két fiával, Buával és Bukna val, elzáratta.

Gyula szó a történelmi vélemény szerint nem is személynév, hanem a gyula (gűlász) egyszerűen vezért, törzsfőt jelölt. Jelentette tehát Gyula vezért, Sarolta apját, továbbá az ú. n. „kisebbik” Gyulát. Ez utóbbi Gyula pedig egy lenne Ajtonnyal, a Temes vidék urával, aki a hagyomány szerint szintén felkelt Szent István ellen. Szent István e szerint két csapás helyett egyszer sújtott, amikor a gyulában az utolsó törzsfő ellenállását megtörte.

Ezzel Erdély is szervesen bekapcsolódott a monarchikus államrendbe, a királyságba és az állam célkitűzéseire alkalmazkodott. E cél pedig nem lehetett más, mint állandósulás az új hazában, a belső szervezettségnek, az ország erősségének, keresztény műveltségének előmozdítása.

A keresztény hit nyugat, felől áradt az országba, benne Erdélybe. Voltak olyan történelem-magyarázók is, akik Erdélyben a keleti kereszténység erős hatását keresték. Egyik görög történetíró (Kedrenosz) ugyanis fenntartotta, hogy Gyula vezér Konstantinápolyban megkeresztelkedvén, Hieroteosz nevű szerzetest hozott magával. Ezt még görög területen Magyarország püspökévé szentelték. A hagyomány szerint bolgár területen ugyanúgy Ajtony is felvette a keleti keresztény vallást, több helyre keleti szertartású papokat telepített meg. Egyesek azt tartják, hogy Gyula vezér leánya, Sarolta, is a keleti vallást követte.

Bizonyos keleti hatás kétségkívül mutatkozott is. Ugyanis Ajtony tartományában és egyéb magyar földön is görög szertartású szerzetesek tűntek fel, akik kolostorokban laktak. Keleti hatásra vall az is, hogy egyes műrégiségeinken keleti vonások mutatkoznak. Ha ez így is van, de a keleti egyházszakadás (1054) után a létezett keleti szervezet lassanként elsorvadt. Az elszakadással létrejött görögkeletiség a magyarságra már nem hatott.

Erdély e szerint a nyugati kereszténység hatása alá került. Az erdélyi pogány lakosság megtérítésének körülményei ismeretlenek, az átalakulás azonban itt is ugyanúgy történhetett, mint az ország más részeiben. Ennek elősegítője az erdélyi részen felállított püspökség, Gyulafehérvár székhellyel. Szent István tíz püspökséget alapított, ezek közé tartozott Gyulafehérvár is. Ugyanitt templom is épült, amely utóbb a ma is fennálló püspöki székesegyházba épült bele. A szent király törvényeihez tartozott, hogy minden tíz falu közös templomot építsen. Így megindult a templomépítkezés, amelynek eredménye napjainkban is megállapítható. A püspökséggel együttjáró káptalan, továbbá a szerzetesházak nemcsak a vallásosságot terjesztették, hanem egyben a közoktatásnak is kisugárzó helyeivé váltak. A bennök szervezett iskolák az ismereteket terjesztették, a szerzetesházak azonkívül a földművelésben és iparban is a környéknek vezetőivé váltak. Minden szerzetesház ugyanis, az önellátás jegyében, nemcsak iparcikkeket állított elő, hanem földjeit is maga művelte. Ezzel a vidéket is hasonló tevékenységre sarkalta. A szerzetesek munkája tehát a közműveltség

terjesztésében kétségkívül számottevőnek bizonyult. A szerzeteseket ilyenmű munkálkodásra rendi szabályaik kötelezték.

A keresztény vallásra térés az addig szilaj magyarságban oly lelki átalakulást hozott létre, hogy annak állandó letelepülését és a környező keresztény államokhoz való simulását is lehetővé tette. A magyar állam, benne Erdély, megmaradása kereszténnyé válásában leli magyarázatát. A keresztény jelleg együttjárt a középkori állam fogalmával, amely államszervezetet a magyarság is átvette. Az állam összetartó erővel az egész országot úgy összefogta, hogy annak legkisebb részét sem engedte ki kezéből. Az ország egységessé lett; uralkodójával, összes lakóival együtt a szent korona alá tartozott.

A királyság ez egységével nem állott ellentétben, hogy egyes országrészek, helyi célok megvalósítása érdekében, különleges berendezésüvé formálódtak. E sajátosság vonatkozott Erdélyre is, amely a magyar királysághoz tartozás keretén belül vajdasággá szerveződött.

A vajdaság létesítése elsősorban hadicélzatú volt. Erdélynek ugyanis hivatásává magasztosult a keleti és déli határvédelem, ezzel az ország, egyben a nyugatiság oltalmazása. A Keleti és Déli Kárpátok szorosainál Erdély állott őrt és a belső területen is testével védte ki az ország ellen irányuló támadásokat. A keleti természetes határvonal biztosítását az ország azért bízta elsősorban Erdélyre, mivel ez ahhoz közelebb esik és így szükség esetén gyorsan cselekedhetett. Megállapítható azonban az is, hogy veszedelem idején az ország nyugati része Erdélyt nem hagyta magára, hanem a támadás erejéhez mérten maga is felvonult. A védelem teljes súlyát tehát nem helyezte Erdély vállaira. Ez eljárás az ország egységének átérzéséből önként következett. Erdély ugyanilyen átérzéssel vett részt az ország többi részének megvédésében. A kard tehát ugyanaz, de kettős élével keletre-nyugatra egyaránt sújtott. A nyugatra vonuló segítő sereg legközelebbi gyülekező helyei azok a vármegyék voltak, amelyek ahhoz a legközelebb estek. Ξ megyék, a Szamos-Körös-Maros folyók közelében, az átjárókat (Meszes - Királyhágó-Lippa és Sólmos között a Maros szoros-Vaskapu) közelebb érték.

E nyugathoz közel eső hét ú. n. magyar vármegye (Belső Szolnok, Doboka, Kolozs, Torda, Küküllő, Fejér, Hunyad) az ország megyei szervezkedésével egyidejűleg alakult vármegyévé és rendezkedett be. E megyék kormányzati ügyekben a vajda alá tartoztak. E méltóság fontosságát mutatja, hogy azt kiváló férfiak, sőt többször maguk az Árpád-hercegek töltötték be. Így pl. Imre herceg, Béla (I.), Géza, László, Álmos, Béla (III.), Endre (II.), Béla (IV.), Kálmán, István (V.). Ismételten előfordult az a beosztás is, hogy a trónörökös már a király életében az ország harmadrészt kapta eltartásul és kormányzási helyül. Ez az ú. n. ifjabb királyság intézménye. Harmadrészülnél átlag Erdély jutott a beosztásnál. Ilyenkor az ifjabb király volt a kormányzó.

A vajda, mint helyi tekintély, foghatta össze leghatásosabban

a nemzeteket, amelyek önkormányzat alapján rendezkedtek be. E nemzetek a magyarokon kívül a székelyek és szászok.

A székely jog régibb, mint azok az írások, amelyek idők folyamán a székelység ősi szervezetét feltüntették. Tehát olyan régi jogokról, társadalmi, kormányzati rendszerről van szó, amelyek keletkezési idejét meg sem lehet határozni. Annyira ősiek, hogy azokat írásba sem foglalták; tudatuk, gyakorlásuk nemzedékről-nemzedékre öröklődött. Ilyen régi az a kormányzati beosztás, amely szerint hat törzsre vagy nemre (generatio) osztottak (Adorján, Medgyes, Jenő, Halom, Abrán, Örlec), és mindegyik nemhez négy, más összeállítás szerint öt ág tartozott. A hivatalokat választás útján nemek és ágak szerint töltötték be, a közös földeket ugyanúgy osztották ki. Idővel az egész Székelyföld a székely ispán vezetése alatt egy nagy megyét alkotott, amely kerületek (járások) helyett székekre oszlott. E székekbe való elhelyezkedésük is ősrégi, bár a történetírás a székelyek betelepülését igyekszik nyomon kísérni. Annyi mindenesetre megállapítható, hogy a szászság terjeszkedése a székelyeket egyes helyekről tovább költözésre készítette és a székelyeket zártabb területre szorította.

A székely székek száma főleg egyes székek önállósulása, vagy megszűnése miatt időnként változott. Végül is általában e beosztás maradt érvényben: Cdk szék (benne Csík-Gyergyó-Kászon szék), Háromszék (benne Sepsi-Kézdi-Orbai szék), Udvarhely szék (előbb Telegdi szék, Bardóc szék, majd Miklósvár szék, továbbá Keresztúr fiúszék), Maros szék, a Torda megye területéből alakult Aranyos szék. Ez utóbbi létrejövése V. István király nevéhez fűződik, aki e területet (Felvinc és Várfalva között) a kézdiszékbeli székelységgel telepítette be. A telepítéssel a vidék vitéz katonákat és egyben szívós magyarságot kapott. Aranyos szék a vidék magyarságát állandóan erősítette. A székelység szoroson fogását és a kormányzó hatalom tekintélytartását célozta, hogy a székely ispáni tisztet közben maga a vajda töltötte be. Ez ellenőrzés az ezidőbeli pogány lázadásból magyarázható, amelyben a székelyek is részt vettek.

A másik nemzet, a szászság, elhelyezkedésével főleg a déli határok védelmére volt hivatott. A szászság olyan időben települt be, amikor a görög császárság és ismételten annak területén keresztül támadó keleti népek már bizonyosságát szolgáltatták annak, hogy az ország déli határai nem maradhatnak állandó védelem nélkül. A bolgárok legyőzése után (XI. század elején) Görögország hatalma ugyanis az Aldunáig, a Száváig terjedt. A görögök-megszerezték Belgrádot és onnét az országot ismételten zavarták. A szászokat tudvalevőleg II. Géza király telepítette be. Ezek Németország különböző részeiből érkeztek nem egyszerre, hanem kisebb nagyobb csoportokban. Amerre elvonultak, ott számosan letelepedtek. Így feltűntek Kolozsváron, Désen, Tordán, Enyeden, Vincén, Borberekén is. Tömegesen Szebent és környékét szállották meg, az úgynevezett Királyföldet. Szász elnevezésüket a szász jog követéséből nyerték. Mint a király népe szerepeltek. A Királyföldhöz tartozott Szeben-Nagysink-Újgyház-szék, majd folytatólag Szászváros-Szász-

sebes-Szerdahely-Kőhalom-szék. Ehhez járult Segesvár-szék, utóbb Medgyes-szék. II. Endre korától kezdve az egész terület mintegy nagy megyének számított és a szebeni ispán (comes) bíraskodása alatt állott. Brassó és környéke, az ú. n. Barcaság, és Beszterce vidéke későbbi település.

A Barcaságban, még a szászok odatelepülése előtt, 1211—1225 között II. Endre magyar király engedélyéből a német lovagrend tartotta kezében a hatalmat. A rend határvédelem céljából nyert itt elhelyezést. Mivel azonban a lovagok e területet a saját maguk részére önállósítani akarták, a király seregei őket rövidesen az ország elhagyására kényszerítették. A déli és részben a keleti határ védelme ennél fogva méginkább a szászságra maradt. Ennek tulajdonítható, hogy később a Barcaságot és Beszterce vidékét is a többi szász területhez számították.

A szászok önkormányzati alapon rendezkedtek be. E szerint a vajda hatalma alól ki voltak véve és egyenesen a király alá tartoztak. Az ilyen berendezkedés méginkább lehetővé vált II. Endre király óta, aki 1224-ben részükre olyan adomány levelet állított ki, hogy az őket nemzeti szervezetbe tömörítette. Ez irat (Andreanum) szerint tisztviselőiket maguk választották, adózás gyanánt évenként 500 márkát fizettek ezüstben, az ország hadseregébe 500 katonát állítottak, az ország határain kívül a király vezetése esetén 100-at, egyébként 50-et. Főbírájuk maga a király volt, vagy a szebeni ispán (comes), akit a király állított élükre.

A szászok egységét leginkább az egy ispán alá tartozás fejezte ki. A Szeben vidéki különböző időbeli telepek ezzel egy nemzettel egyesültek és belső életüknek irányítóivá váltak. Egységüket az Andreanum nagyban előmozdította azzal is, hogy kimondta, hogy nem szász főemberek közöttük falut és birtokot nem szerezhetnek. Az országos renchez való alkalmazkodásukat főleg a király személye biztosította, közelebről az őt helyettesítő szebeni ispán, akinek személyére nézve az adomány levélben nincs semmi kikötés. Így nyílt alkalom arra, hogy a szász ispán méltóságát közben a vajda töltötte be. E betöltést a hadi helyzet is megkívánhatta, Az erdélyi haderő főparancsnoka ugyanis a vajda volt. A három nemzetet: magyart, székelyt, szászt, ez alapon fogta össze és örködött Erdély hűségén.

E három nemzethez jött a románság. Róluk, mint szomszédokról, a szászok említett adománylevele is megemlékszik, biztosítván az erdő és a víz közös használatát. A tatárjárás után már több szó esett róluk. A néptelenül maradt helyekre telepítették őket. Nemcsak az állam, hanem magánosok is szerepeltek telepítők gyanánt. Emellett telepítés nélkül maguktól is jöttek. A románok több megyében (Hunyad, Bihar) tűntek fel, főhelyükül Fogaras földje maradt.

A szászságnak, a német lovagrendnek, a románoknak az ország határai közelében történő telepítése a hadi célzatot nyilvánvalóvá teszi. A székelység határvédő szerepe még természetesebb. Ennek felismerése mellett adódik olyan indoklás is, hogy a király

a telepítésekkel, kiváltságok osztogatásával a mindinkább hatalomhoz jutó nagyurak ellen keresett bennük szövetségeseket. Egyes erdélyi vajdák uralomvágya, az ifjabb királyságból eredő villongások indokolttá is tettek volna ilyen védekezést. A valóságban azonban a védekezés a székely jogok ébrentartásában, a szász kiváltságok kiterjesztésében állott, és nem a nemzetek egymás ellen való fordításában. A nemzetek helyi és jogi berendezkedése már magában gátul szolgált a hatalmaskodások ellen. Erdély története azt mutatja, hogy az egymásra utalt nemzetek maguktól rájöttek arra, hogy a belső nyugalmat csak összefogásuk teremtheti meg. Egymásnak kezet nyújtva alkották meg tehát az együttműködés szabályzatát.

A királyt illetőleg az önvédelmi szempontot főleg a szászok betelepítéséből lehet feltételezni. Európaszerte megfigyelhető ugyanis, hogy az uralkodók a főnemességgel szemben a városi elemet emelték. Bennük kerestek erőtényezőt a nemesség ellen. Könnyen adódik tehát a gondolat, hogy nálunk, közelebbről Erdélyben is, ez volt a helyzet. Annyi mindenesetre igaz, hogy az Andreamban biztosított jogok kiterjesztése és így a különböző helyeken lakó szászság egyesítése tervszerűen, fokozatosan folytatódott. Hatalmas testület állott tehát elő, amely a vármegyei szervezetet gyengítette, vele együtt a vajdai kormányzás területét kisebbitette. Ez állapotot Fejér megye példája jól szemlélteti. Valamikor e megye az ország határáig terjedt. Most a szászság beékelésével annak keleti része Felső Fejér vármegye néven 14 össze nem függő részre szakadt szét. A szászság, amely nem tartozott a vajda hatásköre alá, a főnemesség ellen így látszatra felhasználható lett volna, Erdélyben azonban szembefordulásra nem került sor. A szászság belső élete olyan keretben maradt, hogy abból kettészakadás nem származott. A körülmények közös táborba hozták össze a nemzeteket.

Általában Erdély belső élete a szentistváni államberendezés arculatát mutatta. Magyar vezetés mellett a szászság kifejtette földművelő, iparúzó tevékenységét, társadalmilag és jogilag a maga életmódja szerint élhetett. Mindenkinek megadni a magáét, ez a magyar államvezetés alapgondolata. E helyzetben a szászság az ipar, a földművelés, a városi élet terjesztése terén szervesen kapcsolódott bele a folyamatba, amely a magyarság körében oly szép eredménnyel megindult. Ugyanis, nemcsak a mezőgazdaság, szőlőművelés, állattenyésztés, haltenyésztés virágzott, hanem ugyanúgy az aranyhímzés, ékszerészet, méhserfőzés, sokféle iparág (csizmadia, tímár, kovács, asztalos, esztergályos, bognár, fazekas, képfaragó stb.) művelésben volt.

Hogy az összetartozás ellenére a bizonyos fokú elkülönülés az erdélyi magyarok ügyének hasznára volt-e, arra nézve eltérők lehetnek a vélemények. Az ország védelmét, az uralkodó hatalmának biztosítását, az ország népességének gyarapodását, az ipar fejlődését, a városi élet terjedését tekintve az előny nyilvánvaló, a magyarság számarányát, a megyeiség fejlődését véve azonban kétség-

kívül hátrány állapítható meg. A szászság területi egysége miatt állandóan zárt nyelvi egység maradt. Ugyanakkor azok a németek, akik e területen kívül maradtak, lassanként felszívódtak a magyarság testébe. A vajdai hatalom alól való kivevések a központi hatalmat gyengítették, másrészt a megyei fejlődést is hátráltatták. A román településeket tekintve, a településsel Erdély munkáskezekben mindenesetre gyarapodott, de a magyarság terjeszkedési lehetőségei szűkebb térre szorultak. A nyugati magyarságtól való elkülönülés meg hátrányos volt annyiban, hogy ez a különválás gondolatát éleszthette. Erdély nem élte közvetlenül az ország életét, helyi berendezkedése miatt mindig mutatott fel különleges sajátosságokat. A magyar egység az erdélyi magyarság erősségét, öntudatát, intézményeit jobban fejleszthette volna. A különválás a XVI. században, kényszerítő helyzetben, valósággá is lett.

Most, a vajdaság korában, a nyugati résszel való egységet a vajda, számos esetben az uralkodó herceg, továbbá a magyar országgyűlésekre való követjárások kifejezték. Ez országos gyűléseken az egész országot kötelező határozatokat hoztak. Ezek mellett a vajda időnként tartományi gyűlést is hívott egybe, ahol a nemzetek hadügyi, igazságszolgáltatási végzéseket alkottak. Az egyes nemzetek a maguk kebelében külön-külön is gyűléseztek. Kiváló fontosságú az 1291. március havában Fehérvárt tartott gyűlés, amelyben az összes erdélyi nemzetek részt vettek. Törvénykező-igazságszolgáltató és nem törvényhozó gyűlésről lévén szó, azon a románok is megjelentek.

A vajda hatalma kiterjedt a magyar vármegyékre, emellett mint székely ispán a székelységet is kezében tartotta. A szászok nagy tömegét is sokáig közvetlenül igazgatta, mivel ezek fokozatosan kapcsolódtak bele a szász egységbe. Hatalmát gyengítette, hogy az uralkodó közben egy-egy várost, testületet is kivett a vajdai és vármegyei hatáskör alól. A vajda az ország zászlós uraihoz számított. Háború esetén, ha a király is jelen volt, a sereg balszárnyát vezette. Több megye főispánságát viselte. Úgy látszik, többnyire Erdély központi helyén, a Maros mentén, lakott. Mint Erdély fővezére, körülbelül 40.000 embert kitevő sereget vezetett a háborúba. Tekintélyes jövedelemmel rendelkezett, amelynek összege utóbb évi 10—15.000 forintra is felment. A tartományi gyűlésen ő elnökölt. Az itt hozott törvények végrehajtásáról ő gondoskodott. Legfeljebb 32 telek adományozási joggal élt. Mint az igazságszolgáltatás feje, bíróságával együtt ítélkezett a hozzá felebbezett nagyobb ügyekben. A felhalmozódó teendőket egyszer-egyszer két vajda intézte. Máskor az ügyek elintézésének megkönnyítésére a vajda maga mellé alvajdát nevezett ki.

Honvédelem.

A hadügyi szempont, amely Erdély benépesítésében annyira érvényesült, a keleti és déli támadások kivédésében nyert igazolást. Ilyenmő védelemre Szent István korától kezdve gyakran volt szükség. A keleti népek megjelenései ugyanis többször ismétlődtek.

Mintha csak a magyar kalandozások kora tért volna vissza, de ez esetekben a magyarság már mint nyugati ország védekezett a barbár megrohanások ellen. Besenyő, úz, kún, tatár rokonnemzetek kerestek zsákmányt, vagy egymás elől is menekülve jártak-keltek sok pusztítás között az országban. Váratlan támadásaik gyors ellenállást követeltek és nehéz feladatok elé állították az országot, méginkább annak keleti részét, Erdélyt.

A besenyők Szent István alatt ismételtén (1004, 1021) kóboroltak Erdélyben. Ezeknél nagyobb szabású az úzok betörése 106S-ban, amikor a védekezésben Szent László királyunk, akkor még mint herceg, szerzett emlékezetes nevet. Az úzok, miután a Felső Maros völgyét, a Szamos völgyét feldúlták, a Meszes-hágón áthalolva, tovább pusztítottak. Maga Salamon király ült fel ellenük, mellette Géza és László hercegek vezérkedtek. A visszahúzódozó úzokat Kerlésnél-Cserhalomnál (Szolnok Doboka vm.) egy magaslatra szorították és őket ott megverték. E harcról szóló monda Szent László nevét dicsőíti, mint aki egymaga több ellenséget levágott és az elrabolt magyar leányt párviadalban megvédte és megszabadította. A lovagkor hőse tündöklött itt istenfélelemben és nővédelemben. Amikor meg a görög szolgálatban álló besenyők a Szerémséget pusztították, a magyar hadsereg az ellenséges érzületű görögök várát, Belgrádot, vette ostrom alá (1070). Azt bevette és egy ideig megszállva tartotta. Az elnyugatiasodott magyarság itt már ostromló gépekkel jelent meg a küzdőtéren. A besenyők nevét székelyföldi településük, az úzokét az Uz, Uzon, Uzonka nevű helyek tartották emlékezetben Erdélyben.

A hontalanná lett Salamon király hívására Kutesk kún vezér jelent meg Erdélyben (1085) és barangolva Ungvárig hatolt. A Borgó-Radna felől bejött ellenségen Szent László király rajta ütött és a nagyszámú foglyokat tőlük elszedte. 1091-ben Kapolcs kún vezér a töröcsvári szoroson vonult Erdélybe és azt erősen pusztította. Majd a Meszesen át hatolva, a Duna-Tisza közén zsákmányolt. Végül sok fogollyal vonult visszafelé. Szent László azonban a Temes vizénél őket megtámadta és megverte. Mivel pedig a fogságba került kunokkal a keresztény hitet felvétette, az otthoni kunok újból betörték. László azonban őket újból megverte. Ákos nevű vezérüket a csatában megölte.

Szent László e harcaiból szövődtek a szép mondák, amelyek őt mint vitézt, mint csodás szentet dicsőítik. Ezek szerint a szomszéd sereg számára a sziklából vizet fakasztott. Az éhező sereg számára bivaly-ökör csordát teremtett elő; üldözése közben az ellenség előtt a hegyet szétválasztotta (Tordai hasadék) ; az aranyakat, amelyeket a kunok cselből az üldöző magyarok elé szórtak, kövekké változtatta. Akit a nép szeret, annak képét a szívébe zárja. Szent László neve is így maradt örök a nép ajkán.

A nagy tatár betöréskor (1241) a beözönlő sereg négy részre oszlott. Ezek közül az egyik Radna felől, a másik az Ojtozi szoroson keresztül hatolt be az országba. Az első Radna város feldúlása után Kolozsvár—Nagyvárad érintésével csatlakozott a fősereghez.

A radnabeliek az ellenség előőrsei elé vonultak, de azok színlelt visszavonulása után gondtalanul vigadtak. Az ezután megjelent tatár sereggel már nem bírtak, mire ez őket lemészárolta, a várost meg felgyújtotta. A tatárok másik serege, amelyet Szubutaj vezetett, Brassón, Küküllőváron, Aradon át haladt Pest felé. A Sajó mellett vívott ütközetben az erdélyi sereg is résztvett. Rajnáid püspök, valamint Miklós szebeni prépost is ott maradtak a csatatéren.

Erdély szomorú sorsát, amely az ütközetet követte, egyik szemtanú, Rogerius váradi kanonok élénk színekkel ecseteli. A tatárok, amikor az országból visszavonultak, Erdélyen keresztül haladtak és útjukban mindent elpusztítottak és üresen hagytak. Rogeriusnak keleten sikerült tőlük megszöknie és nehéz bolyongás után Gyulafehérvárra jutnia. Az elpusztult városban egy lélek sem volt található, a házakból, templomokból csak romok maradtak fenn. Rogerius onnét folytatta útját az elpusztult országban.

A tatárok és a hozzájuk csatlakozott kunok ezután is többször háborgatták az országot. A betörő kunokat (1282-ben) Erdélyben verték meg, a kún-tatár egyesült sereget meg, amely Erdélyt erősen dúlta, az ország belsejében fékeztek meg (1284).

E harcokban a tatárokat, amikor azok Torockót ostromolták, a kézdizéki székelyek vitézül megtámadták és őket a vár alól elűzték. Hősiességük emlékére a várat az uralkodó Aranyos-zékhez csatolta. A feldühödt tatárok 1285-ben még nagyobb erővel támadtak és Besztercét, Kolozsmonostort felprédálták.

Mindeme harcokból kitűnt, hogy az erdélyi szorosok az ellenség feltartóztatására magukban véve nem nyújtottak elegendő lehetőséget. Hatásos ellenállásul a szorosok külső terére is szükség lett volna. IV. Béla, mint ifjabb király, erre tett is kísérletet. A szomszédságban lakó kunokat ugyanis az országgal szoros viszonyba hozta és a magyar fennhatóságot velük elismertette. A tatárok azonban a kunokat elűzték, mire a szorosok védelme is meggyöngült. A szorosok belső védelmére mesterséges torlaszok szolgáltak.

A védelem e szerint a belsőbb terekre maradt. Az ott vont gyepek, a lassanként fel-feltűnő várak, a városok védelmére épített körfalak célozták az ellenség visszatartását. A keleti népek a várak vívására időt azonban nem pazaroltak. A zsákmányt a gyorsaságtól remélve, szabadon száguldtak, majd a rablott holmikkal, rabokkal nagy gyorsan hazájukba siettek. Várostromhoz nem is értettek, gyújtó nyilaikkal azonban azokat felgyújtani iparkodtak. A görögök a tűzi fegyverek használatában már jártasok voltak. Így Belgrádnál 1070-ben kénes tüzet fújtak a magyar hajókra.

A várak, amelyek ezidőkben létesültek, főldeből, fából, vagy kőből készültek. Az erdélyi hét magyar vármegye hét várától nyerte e nevét Erdély: Siebenbürgen. A szászok az elnevezést maguknak tulajdonítják, azonban még nem voltak váraik, Szeben is falu volt ez időben. A német lovagrend favarak építésére kapott engedélyt, úgy látszik azonban, hogy kővárakat is emeltek. Földvár, Törösvár, Feketealom várak építését nekik tulajdonítják. Ugyanígy a tatárjárás előtt már szó esik Szentlélekvárról (Kézd-

vásárhely mellett), a nagyenyedi templom erődítményről is. A XIII. századból való várak: Szelindek (Szeben megye), Kőhalom (Nagyküküllő megye), Sebesvár (Bihar megye), Kőrösszeg, Fogaras. A várak általában négyszögű alapformát mutattak, ami a római tábor (castrum: vár) utánzására vall. A hét magyar vármegye ősi hét vára: Dés, Doboka, Kolozsvár, Torda, Küküllővár, Gyulafehérvár, Hunyadvár.

A tatárjárás megmutatta, hogy a várak főleg az azokba való bemenekülésekre jók. Így tehát tömegesen épültek a várak és egyéb erődítmények minden felé. Lassan a fallal kerített városok száma is gyarapodott, ellentétül a fal nélkül maradt, ú. n. mezővárosokkal szemben. Főleg a székely városok voltak ilyenek, amennyiben a székelység a környező erdőkben, hegyekben elég védelmet látott a maga számára.

A fegyverzetet illetőleg, a magyarság ezidőben (tatárjárás idején) az átalakulás korát élte. Az előkelőbbek, nyugati mintára, már páncélosán, sisakosán, pajzsosán, kopjásan jelentek meg a csatatéren, a szegényebbek meg régi fegyvereik mellett maradtak. E megosztottság, a nehéz és a régi könnyű lovasság összhangba nem hozása, a régi magyar harcmódor elhagyása a tatárokat juttatták előnybe, akik a keleti népek szokásai szerint harcoltak. Ennek főtényezői: könnyű lovasság, gyors mozgás, rajtaütések, cselek. A tatárok főfegyvere a keleti népeknél divatos nyíl volt.

Műveltség.

A keresztény világnézet és műveltség terjesztésére számos hely létesült Erdélyben. A fehérvári püspök, a mellette működő káptalan, a mindenfelé megszervezett plébániák, a plébániákat összefogó esperességek voltak a keresztény hit és műveltség terjesztői. Nemes munkájukban a szerzetesek osztoztak. Időrendben elsőnek a szent-benedek-rendiek, más néven bencések láttak munkához. Nagy szerepet vitt a kolozsmonostori bencés apátság, amely I. Béla király korában létesült. Kedvező fekvése és felszaporodott birtoka révén hatása nagy területre kiterjedt. Jelentőségét fokozta, hogy mint hites hely (ú. n. konvent) adományleveleket, szerződéseket, végrendeleteket, peres leveleket stb. őrzött meg, állított ki, vagy készített azokról másolatot. Eszerint a gyulafehérvári hasonló hellyel: a kanonokok által vezetett hiteshellyel együtt Erdélynek levéltárául szolgált. Bencés helyek még Gyerőmonostor, Almásmonostor, Ákos. III. Béla király Szeben és Fogaras között az Olt vize mellett a cisztercita rend részére a kerci apátságot alapította. E szerzetház is nagy jelentőséghez jutott. A férfi szerzetek mellett női szerzetes ház is ismeretes. Ilyen a Meszes-hágónál épült Szent Margit kolostor, amelyet Álmos, mint erdélyi herceg, alapított.

A szászok hitéletét csakhamar a szebeni prépostság vette gondozásba, mivel a prépostságot III. Béla király az erdélyi püspök fennhatóságából kivette. Ezután a prépostság lelkiekben az esztergomi érsekség alá tartozott. Az ezzel való kapcsolat a nagy távolság miatt nem volt olyan erős, mintha az erdélyi püspökség alá

tartozott volna. E kivétel a szászok nemzeti érzületét csak erősítette, akik az egyházkormányzatot is a maguk hatásukba vonták. Nemzeti összefogásuknak tulajdonítható, hogy 1277-ben, egy medgyesi tizedfizetés bonyodalmai elfajulásában, a szászság a fehérvári püspöki templomot vasárnapi napon fegyveresen megrohanta, több kanonokot, papot és 2000 embert leölt, a templomot pedig egyéb épületekkel együtt felgyújtotta. Ekkor Medgyes még nem tartozott bele a szász szervezetbe, így tizedet az erdélyi püspöknek kellett fizetnie.

A székelység és szászság vallási életébe, amint hiszik, Erdélyen kívül eső püspökség is nyert beleszólást. E püspökség székhelye valahol Moldova déli részén a Milcov folyó mellett lehetett. A püspökség ennél fogva milkói püspökség néven ismeretes. Létrejött a domonkos rendiek térítő tevékenységével függ össze. E rend tagjai ugyanis 1220 körül a Dnyeper vidékére mentek, hogy a pogány kunokat megtérítsék. A kunok, hogy a tatárok ellen védelemzőkre találjanak, a megtérésre hajlottak is, mire vezérük meg *hi* keresztelkedett. A hitélet fejlesztésére püspökség alakult, amely az esztergomi érsekség alá tartozott. A püspökség keletkezése után Erdélyből jelentékeny székely- szász kitelepülés figyelhető meg. E püspökség alakulásának a magyar befolyás terjedése szempontjából Erdély hasznát látta volna, azonban a tatárjárás a kunokat tovább költözésre kényszerítette. A püspökség erre megszűnt.

A milkói püspökséghez Erdélyből állítólag két főesperesség (a kezdi 17 plébániával, a telegdi 3 esperességben 105 plébániával) tartozott. A többi főesperesség plébániáival együtt a fehérvári püspök kormányzása alatt állott. Ez Árpád-kori főesperességek: 1. Fejér (5 esperességében 148 plébániával). 2. Kolozs (41 plébániával). 3. Torda (40 plébániával). 4. Hunyad (10 plébániával), o. Szolnak (24 plébániával). 6. Ozd (2 esperességében 58 plébániával). 7. Küküllő (45 plébániával). 8. Kraszna (1 plébániával). 9. Doboka (2 esperességében 58 plébániával). 10. Szatmár (36 plébániával). 11. Ugocsa (21 plébániával). E két utóbbi főesperesség, ugyanúgy Kraszna, már a Meszesen kívül esett.

A plébániák száma és helynevei a lakosság elhelyezésére is jellemzők. Főleg a Székelyföld és a magyar megyék a legsűrűbben lakott helyek. E kimutatásból hiányoznak a szász plébániák, mivel a kimutatás alapjául szolgáló pápai tizedösszeírás akkor készült, amikor a szászság ki volt véve a fehérvári püspöki fennhatóság alól. A szebeni prépostság és barcasági dékáság kb. 60 plébániát számlált.

A szervezettség, az esperességekre, plébániákra történő felosztás a hívekkel való törődésre vall, ami azok műveltségének előmozdításában is kétségkívül megnyilatkozott. Meg volt a káptalan, ennek pedig szervezetéhez tartozott, hogy tanítással is foglalkozzék. Ugyanezt tették a szerzetek, a városi és falusi iskolák is. Az Árpád-kori feljegyzések a tatárjárás idején elpusztultak, úgyhogy az iskolák belső életére és elterjedésére későbbi időkből maradtak fenn adatok.

A megindult templomépítkezésnek számos emléke maradt fenn e korból. Mivel Szent István rendelkezéséből minden 10 falu között templomot épített, a nagyszámú plébániákon már ez intézkedés következtében is sok templom emelkedett. Nagyobb, vagy messzebb fekvő plébániákon bizonyosan a tízes számon túlmenően is épültek templomok, úgyhogy a plébániák számából a templomok számát nem lehet megállapítani. A szerzetesek is építettek templomokat, szokásuk szerint rendszerint díszeseket. Annál inkább nagyszerűbb volt maga a püspöki templom.

A fehérvári püspöki székesegyház, az akkori idők szokását követve, valószínűleg bazilika stílusban épült. Utóbb a divatnak és az építők tudásának megfelelőleg, román, majd csúcsíves formában átalakították, továbbépítették azt, jóval később reneszánsz előcsarnokkal látták el. A változtatásokat a templom belsejében elhelyezett díszítések is nyomon követték. Az építkezési, szobrászati és díszítési mód megegyezik a nyugati magyarság építkezésével. Ez azt mutatja, hogy a templomépítés az egész országban egyforma szempontok szerint történt. A XII. századbeli esztergomi kőfaragó műhely kapuképző-formája Erdélyben is szemlélhető: Fehérvárt, Sajókeresztúron, Homoróddarócson, Kisdisznódon, Keresztényfaluban. A kolozsmonostori bencés apátság templomának szentélye csúcsíves formájában ma is fennáll. A kerci cisztercita apátsági templom is a csúcsíves építkezésre való fordulást mutatja. A köríves (ú. n. román) építkezésnek számos emléke maradt fenn Csíktól Háromszékig s a brassói cenki-templomig az Árpád-korból. A köríves templomok maguk elpusztultak ugyan, de belőlük egy-egy ajtó, ablakkeret, keresztelőkút, szenteltvíztartó stb. látható. Így Gelencén, Ménáságon, Csíkszentdomonkoson, Csíkrákoson, Csíksomlyón, Pálfalván, Csíkszentkirályon, Tusnádon, Kozmáson, Nagykászonban. A háromszéki rétyi (ma református) templomnak apsisa megmaradt. A templomok- közül sok fából készülhetett, amennyiben az ilyen építkezés Erdélyben szokásban volt. Így a szomszédos biharmegyei Szentjaboron is fatemplom és fakolostor épült. Ezek, valamint a fából készült várak a faépítkezés bizonyítékai. Mutatják azt, hogy az erdélyi magyar faépítészet ősrégi keletű.

A lakosság falvakban tömörült, ezek közül egyesek városokká bővültek. A városi szervezkedés a tatárjárás után erősebbé vált. Az ilyen városokat kivették a vajda és a megyei ispánok hatalma alól; jogot nyertek arra, hogy önkormányzati alapon rendezkedjenek be. A városi lakók főleg iparral foglalkoztak. Ez időkből városok gyanánt szerepeltek: Dés, Kolozsvár, Torda, Enyed, Fehérvár, Radna, Beszterce, Alvinc, Borberek, Torockó stb. A szászok, a nekik adott adománylevél értelmében, egymás között szabadon kereskedtek, az országban vám nélkül járhattak-kelhettek. A szebenieknek adott jogot a királyok olyan városoknak is megadták, amelyek nem tartoztak bele a szász egységbe. Ennélfogva az ilyen városok szintén fejlődésnek indultak, iparukat, kereskedelmüket gyakorolhatták. A szebeni jogot csak mintául tekintették. A helyi kereskedelem mellett a kiviteli kereskedelem is megindult. Így a Ma-

ros—Tömösi-szoroson és a Maros—Verestoronyi-szoroson átmenő kereskedelmi út már megfigyelhető. Működésben voltak a sóbányák (Torda, Dés, Szék, Kolozs, Vizakna), nagy volt az állatbőség, fejlődött az ipar, így volt kivinni való. A magyarság a földművelést, állattenyésztést szerette, de az iparhoz is értett. A székelység ezeken felül a havasi marhapásztorkodást is megszokta. A szász-ság is nehéz földmunkát végzett, amikor betelepüléskor szántóföldjeit jókarba hozta. Erdélyben főleg mint földművesek, iparosok érvényesültek. A románok hegyi pásztorkodással foglalkoztak. A szászok, székelyek szabad emberek voltak, a magyarok nemesekre és nemnemesekre oszlottak.

II.

ERDÉLY BELSŐ EGYSÉGE.

1301—1526.

*Román vajdaságok Erdély szomszédságában.
A magyar, székely és szász nemzet. Ezek uniója.*

Károly Róbert király uralkodásától szorosabbra kapcsolódtak a szálak, amelyekből az utóbb különállásra kényszerült Erdély belső szervezete összefonódott. A magyar, székely és a szász nemzet állandó határok közé tagozódott, belső rendjében megállapodott. Erős védelemre szövetkezett. A területi állandósulás, a kormányzati kifejlődés és az önvédelemre szövetkezés eszerint eme korszaknak jellemző vonásai. Erdély megszilárdította az alapot, amelyeken utóbb önálló államisága felépülhetett.

E végeredmény eléréséig azonban hosszú utat kellett megtennie. A belső közrend megteremtése, a királyhűség biztosítása, az országrész fegyveres megvédése, a rendi és nemzeti helyzet megőrzése nehéz feladatok elé állították a vezetőket. Mindez események színes keretet vonnak a fellendült városi életnek, az országfenntartási erőknek és nagy nyugtalanságot eláruló jobbágyi sorsnak rajza köré.

Az Árpád-ház kihalása után e családdal női ágon rokon Vencel, Ottó, majd Károly Róbert király következett a trónon. Mindhármuknak kortársa volt a Kán (dunántúli) nemzetbeli László erdélyi vajda, egyben a székelyek és a szászok ispánja, Belső Szolnok vármegye főispánja, nagy javadalmak ura, az erdélyi fém- és sóbányáknak hasznélvezője. Erőszakos főnemes, amilyenek a gyakori trónváltásokból előállott zavaros időben akkor Magyarország egyéb vidékein is féktelenkedtek.

Amikor Ottó király ingatag trónját e hatalmas erdélyi főúr megnyerésével és leánya feleségül kérésével próbálta megszilárdítani, az elbizakodott vajda őt elfogta és őrizetbe vette, Nem is bocsátotta előbb szabadon, amíg a király a magával hozott szentkoronát s a kincseket neki ki nem szolgáltatta. A királyfogó vajda hatalmát az új király, Károly Róbert sem törte meg, csak korlátozta azt. A vajda fiai is hasonló szellemben békétlenkedtek, a szászok meg adósérelmeik miatt felkeltek (1324). Erre a király is fegyveresen védekezett. Szentpéteri Henning szász comes csatában esett el, mire a szászok ellenállása alább hagyott. De még évek teltek el, amíg a felzaklatott Erdély megcsillapodott.

E megcsendesülést nem siettette a rosszul végződött hadjárat sem, amely Erdély szomszédságában, az Olt folyó vidékén lezajlott. A Magyarországtól keletre és délre eső egyéb szomszédos területek

szorosabb-lazább szállal az országhoz tartoztak, ugyanígy e vidék is fennhatósága alatt állott. Árpádházi királyaink honvédelmi politikájával ugyanis együttjárt, hogy a határokat ellenséges megrohanások ellen biztosítsák és a közös hatalmas ellenség ellen a szomszédos kis országokat vagy nemzeteket is harcra bírják. Béla herceg (utóbb IV. Béla király) e gondolatban hozta szorosabb viszonyba az országgal a Kárpátoktól keletre lakó kunokat s alapította meg a Kárpátoktól délre az Olt mellett a szörényi bányságot.

A magyarság politikai térnyerése e vidékeken annál természetesebb, mivel a keletre-délre tömegesebben kitelepedő magyarság a kapcsolatot fenntartotta és erősítette. A magyarságnak a román közösségi életre gyakorolt hatását a nyelvtudomány s a történelem meggyőzően bizonyítja. A magyar fennhatóságot Litvoj (Litovoi) vajda az Olt vidéken próbálta ugyan feloldani, de IV. László király e törekvést megghiúsította. Maga a vajda is a csataterén maradt. Most pedig Károly Róbert magyar király korában Basarab vajda, a magyarországi zavarokban bízva, az adófizetést) megtagadta, sőtkezét Szörényre is rátette. Erre Károly Róbert, főleg Tamás erdélyi vajda biztatására a vajda ellen vonult. Ez azonban a mérkőzés elől kitérve, az időt addig húzta-halasztotta, amíg a király a közelgő tél elől visszafordulásra kényszerült. A látszatra meghódolt vajdának emberei most a visszavonuló király seregét keskeny szorosba csalták s ott a környező magaslatokról nyíllal-kőzáporral tönkretették. A király is csak úgy menthette meg életét, hogy hű vitézével; Széchy Dezsővel, ruhát cserélt. A harc Hosszúmező (Câmpulung) közelében, Posada falu hegyeiben ment végbe (1330).

Fontos esemény a történelemben, mivel a román történetírás innét számítja Havasalföld megalakulását. Ettől fogva ugyanis külön ország gyanánt szerepelt, amelytől a magyar királyok hűbéri viszonynál többet nem követeltek. A Kárpátokon túl maradt magyarság idővel a környező románságba olvadt, ellenben Magyarország a havasalföldi román betelepülések állandó színtere maradt. Károly Róbert király rendszeresítette az előző idő szórványosabb eljárását, amely szerint az uralkodón kívül magánosok is telepíthettek románokat saját birtokaikra. A király meglegedett azzal, hogy az ilyen települők az állataikból adott ötvened-adót továbbra is az államnak fizessék. Ez adószedés azonban csakhamar a birtokosok kezébe ment át. Az állami birtokon élő románság királyi várnagyok alá került, a várnagyok teendőiben a telepítő kenézek segédkeztek. Maguk mellé vett románokkal együtt ítékeztek, a közigazgatási teendőket Jneg a kenézek látták el. Az ötvened fizetésen és a várhoz tartozó közmunkákon, a hadiszolgálaton kívül egyéb terhük nem volt.

Basarab vajda második utóda, Vlaicu (Vladislav, László) Nagy Lajos királytól Omlás uradalmat (Szeben vidékén Salgó várnál), továbbá Fogaras vidékét telepítési joggal összekötve hűbérül kapta. E birtoklásból Fogaras és Omlás ura cím alakult, amelyet a vajda utódai is viseltek.

Ez adományozás Nagy Lajos balkáni politikájával függött össze, amellyel a mostanában jelentkező török ellen szervezkedett. A török

ugyanis Ázsiából előretörve, elfoglalta Drinápolyt (1361) s továbbterjeszkedésre készülődött. A török rém veszedelme tehát már Közép-Európát fenyegette, ahol meg Magyarország volt a legközelebbi és ellenállásra alkalmas nagyhatalom. Nagy Lajos tehát azon volt, hogy méltóan felkészüljön s kellő hadi erőt hozzon össze. A déli kis országokat is számításba vette, hogy ezek Magyarországra támaszkodva, a vállalkozásokban részt vegyenek. Segítségére sietett V. János görög császárnak, aki kis területre zsugorított európai országából próbált a török ellen védekezni. Nagy Lajos segítségnyújtása a törökkel szemben erőtlenségre bolgár terület megszállásában állott (1365). A magyar király a fővárost, Vidint, elfoglalta s a meghódított területen a bodoni bányságot alapította. A bányság élére Dénes erdélyi vajdát helyezte, azonban jobban bízva a megegyezésben, mint a megalázásban, Bolgárországot csakhamar visszaállította s uralkodójától csak hűbéresköt követelt. Ugyanúgy tett Vlaiçuval, akit árulása miatt előbb büntetni akart, de rosszul sikerült hadjárata után csak hűségre kötelezett. Sőt a vajda még erdélyi területet is kapott hűbéruil. E sikertelen hadjáratot az erdélyi vajda, Laczkfy Miklós vezette. Lehet, hogy a nagy király szemei előtt a konstantinápolyi császári korona fénye is megcsillant a török ellen való fellépés biztosítására, a politika sodródása azonban nyugatra és északra terelte.

Nagy Lajos király úgy látta, hogy a déli országok gyengébb ellenállásában a nemzeti erőtlenségen túlmenően a kisebb öntudatot felmutató gör. keleti vallásnak is része van. A nyugati vallásközösséghez tartozás hiánya ugyanis ez országokban a helyzettel való könnyebb megalkuvásban mutatkozott. A királyban megérlelődött az a gondolat, hogy ez országokat a nyugathoz vallásilag is közelebb hozza. Térítőket küldött tehát e területekre, hogy a lakosságot a nyugati kereszténységre vonják. Az elért nagy siker azonban csak látszatot takart, amennyiben az eredményt állandósítani nem lehetett. Állandóbb hatás mutatkozott magában Erdélyben, ahol a telepítő kenézek tekintélyes számban a nyugati valláshoz álltak és az ország nemesei közé emelkedtek.

A nagy király korára nyúlik vissza Erdély szomszédságában a másik román vajdaságnak, Moldvának megalapítása is (1360). A románok Károly Róbert korában kezdtek Máramarosba betelepülni s több kenézségre, vajdaságra oszoltak. A vajdák a főispán mellett, a bűnügyeket kivéve, bírászkodtak a megyei románság ügyeiben és gyűjtötték össze az attól járó adót. E vajdákat maga a románság választotta. A vajdák segítőitársai voltak a kenézek. A Máramarostól a Kőrösök, Erdélyi Középhegység felé terjeszkedő románság a nagybirtokosság hatalma alá kerülve, már nem rendezkedhetett be önkormányzati alapon. Északi és déli, Fogaras vidéki románság között eszerint lényeges volt a különbség. A románok a Moldvában dúló tatárok megfékezésére Nagy Lajosnak segítségére voltak. Az elnéptelenedett Moldvában azután kisebb román vajdaságokat alkottak, amelyeket Bogdan vajda egyesített. Ez egyesített vajdaságokat Bogdania néven is emlegették, nevük azonban a Moldva, folyótól Moldva

(Moldova) maradt, amely elismerte a magyar király fennhatóságát. Mivel a fennhatóságot a szomszédos Lengyelország is követelte, azért Moldva, amint érdekeinek megfelelt, közben a lengyel fennhatóságot is elismerte. A másik román fejedelemség, Havasalföld, már inkább a magyarsággal tartott.

Az előnyomuló török hatalom a két vajdaságot nem egyszer nehéz helyzet elé állította. Lengyelország felé ugyanis rajtuk keresztül vezetett az út. Erőtlenség miatt tehát a török előtt meghajoltak, ez állapotban nem egyszer vezetőkként vagy segítősapatokként csatlakozásra kényszerültek. Ilyenmű közreműködésüket a pártviszályok is elősegítették, amikor a vajdaságra pályázók, a vajdák, vagy ellenvajdák a török kedvét keresték.

Az Erdély szomszédságában alakult román vajdaságok eképpen Magyarország erejét csökkentették. Segítség helyett ugyanis esetleges szembefordulásukkal is számolni kellett. Miattuk a török határ feljebb tolódott, úgyhogy az ország kelet felől is, dél felől is veszélyeztetett helyzetbe került. Továbbá a hazai románság befolyásoló külföldi románság hatása alá került, ami ismételten hátrányosnak bizonyult. A külföldi befolyás súlyát emelte, hogy a hazai románság számban egyre erősödött és így a hatás egyre nagyobb tömegegre terjedt ki. Gazdasági és honvédelmi okok ugyanis a románok betelepítését elősegítették. Foglalkozásuk, az elért jobb helyzet, másrészt a török kikerülése csalogatták őket Erdélybe, ahol a rangosabbak birtokokhoz is jutottak. Fogaras vidékén maguk a vajdák osztogatták az ilyen birtokokat.

Erdély politikai élete az egész korszakon keresztül a jelzett keretbe illeszkedett be. Ez országrész is az általános magyar politikai s hadi tevékenységek sodrába került, mindamelllett kényszerűségből, közben saját kezdeményezéséből is, többször magától is cselekedett.

Tetteit megkönnyítette, hogy az uralkodók gyakrabban megfordultak Erdélyben. Nagy Lajos, Zsigmond, Mátyás különösen sokat jártak benn. Ilyen alkalmakkor fontos ügyeket intéztek el. Így már Károly Róbert király folytatta elődei kezdeményezéseit, akik a szászok területi és jogi egyesítését elősegítették. Medgyes és a később vele egyesült Selyk székre a szebeni városi jogokat kiterjesztette. Az ő idejében Tamás erdélyi vajda a szebeni ispán címet is viselte, amíg az egyesítést a király meg nem szüntette. Mindamelllett utóbb is megtörtént, hogy a két méltóság egy kézben volt. Károly Róbert Besztercét a vajda hatásköre alól kivette, ami által ennek Szebennel való egyesülését elősegítette. Ez Nagy Lajos alatt be is következett. Ugyanígy Zsigmond Medgyest kötötte össze Szebennel. Brassó 1422-ben csatlakozott a szász földhöz. Talmács, Salgó, Töröcsvár román kerületeit Mátyás adta a szászoknak.

A szászság egységét Mátyás király tette teljessé, amikor megengedte, hogy a szebeni ispán s királybíró, akit addig az uralkodó nevezett ki, ugyanaz a személy lehessen. Ezt életfogytiglan most már maguk a szászok választották meg. A szászság, a Mátyás alatt teljessé lett egység után, nemzeti egyetem (Universitas Saxonum

Transilvaniae) néven intézte közigazgatási, igazságszolgáltatási, közteherviselési ügyeit a szebeni ispán, egyben királybíró vezetése alatt.

Így tehát a törekvés, amellyel a szászság önmagát jogi és területi tekintetben egységbe tömöríteni igyekezett, diadalmaskodott. Mint szervezett, erős központi irányítás alatt álló nemzet, állandóan egységes álláspontot képviselt s mint egy ember lépett fel közös érdekei szolgálatában. Így erős politikai tényezővé vált s az erdélyi ügyek vitelében hatásosan hallatta szavát. Emellett szorgalmával, hozzáértésével tevékenyen közreműködött Erdély belső rendjének, hadi biztonságának és kulturális fejlődésének előmozdításában.

A szászság egységbe kovácsolásával azonban több vármegye területe csonkult meg, ugyanígy kisebbedett az erdélyi vajda és a székely ispán hatalma is. Vagyis a szászság előretörésével a másik két nemzet rövidült meg. Medgyesszék és a Barcaság a székely ispán kezéből estek ki, aki alá eddig tartoztak, Törösvár körül is tizenhárom szász falu került Brassóhoz. Beszterce és vidéke Doboka vármegye testéből váltak ki. V. László király idejében Verestorony, Talmács, Lotorvár és több szász falunak a szász földhöz való csatolásával Fejér vármegye rövidült meg. Uralkodóink azonban kulturális érzékükkel s a török miatt szükségesnek látszó szervező munkájuk miatt áldozatokra is készek voltak, hogy az ország érdekeit szolgálják.

Ez elrendezéssel a székely ispán alatt a tisztán székely vidék maradt. A székelységnek belső szervezete mostantól fennmaradt emlékekből is lényegesen tisztázódik. Így a székely örökösödésről (1451), az igazságszolgáltatásról (1466) szóló-iratok a nemzet ez ősi szervezetéhez nyújtanak adatokat. Az örökösödési rend szerint férfi az örökös, csak ha az nincs, a leány s végül a más ágazat. Főtekintettel voltak arra a katonai szempontra, hogy a védőerő alapja ne hiányozzék. Az igazságszolgáltatás rendezése szerint a nép az egyes székekben tizenkét bírót, ülnököt választott. Ezek ítéletétől felelbezhettek Udvarhelyszékhez az anyaszékhez, onnét a székely ispánhoz, végül a királyhoz. A szék kapitánya (előbb hadnagya) mellett feltűnik a székbíró (királybíró). E két vezető maradt meg az egyes székek főtisztéül, az előbbi a hadi, az utóbbi az igazságszolgáltatási, kormányzási ügyek ellátására. Werbőczy Hármaskönyvének III. részében a székelyekről külön szó esik. A könyv megállapítja, hogy a székely szokás a másokétól eltér. Felemlíti, hogy a székely vagyonát főbenjáró bűn esetén se veszíti el. Fejvesztéssel hűtlenség, vagy közbüncselekmény esetén lakol. A székelyek életében jelentékeny eset a nemzetgyűlés összehívása Udvarhelyre 1505-ben. Itt sorsuk intézésére önálló kormánystruktúrát alkottak s nemzeti főkormánystruktúrát szerveztek. Eljárásuk a zavaros élet viszonyokkal függ össze, azért nem maradt kihatása a jövőre.

E korban többször volt esett a székely adó befizetésére. A székelyek azonban hadi készenlétük miatt nem pénzdótot fizettek, hanem bizonyos alkalmakkor ökörajándékot adtak a királynak. Ilyenkor az ajándék-ökröket a szék betűivel megjelölték, tüzes vassal

bélyegezvéen meg azokat (ökörsütés). Az alkalmak, amikor minden negyedik ökröt odaadták, nem voltak állandóak, általában ily esetekben fordultak elő: a király házassága, trónörökös születése. A székelyek ez adót nem mindig fizették szívesen, mivel az ökör ára időnkint nagyon felemelkedett. Így pl. ez időben 50 hold föld árát is elérte. Másrészt a fiúgyermek nélküli Nagy Lajos király korától ez adózástól el is szoktak. Azért II. Ulászló király fiának, Lajosnak születésekor az ökörsütést erőszakkal lehetett csak a székelyek között végrehajtani. Ez eset Lajosnak koronázásakor megismétlődött. E korból eredő irat (1473) a székelyek három rendjéről (főnemes " primőr, lófő = primipilus, közszékely = pixidarius) is megemlékezik, amivel a székelység társadalmi tagozódása is nyilvánvalóvá válik.

A harmadik nemzet, a magyar, továbbra is a magyarországi megyei életet élte az erdélyi vajda vezetése alatt. A megyeiség e korbeli fejlődése Erdélyre is kihatott. A köznemességnek a főnemességgel való jogi egyenlősége egyébként Erdélyben mindig általánosabb elismerésre talált. A Magyarországból behozott terhek: Károly Róbert idejében keletkezett kapuadó, vagyis a jobbágytelkek szerint kivetett adó, továbbá a Nagy Lajos alatt kiszabott kilenced, mint a földesurak részére járó termésadó, Erdélyben szintén feltűntek, de a gyakori felmentések, belső helyzetek miatt nehezen gyökereztek meg. A jobbágy részére az úriszék, a nemesek részére a megyei derékszék, felébbviteli perekre a vajdai bíróság e korban is érvényben voltak. A nemesi megye önkormányzata helyhatósági ügyekre: a jogalkotásra, a hozott törvények végrehajtására, az igazságszolgáltatásra vonatkozott. Fontos belső ügyekben az egyes nemzetek külön gyűlésén kívül, továbbra is a tartományi gyűlés hozott határozatokat az erdélyi vajda elnöklete alatt. E tartománygyűléseken többször maga a király elnökölt. Különösen Nagy Lajos, Zsigmond, Mátyás, amikor honvédelmi és helyi kérdések elintézésére Erdélyben jártak. Ugyanúgy tovább folytatódott a rendszer, hogy Erdély követői útján a magyar országgyűléseken résztvett és az ott hozott határozatoknak itthon érvényt szerzett.

A három nemzetnek, a magyarnak, székelynek és szásznak belső megszervezése ezek szerint ez időben erős előrehaladást tett. A belső megszervezés azonban éppen az egyes nemzeteket jellemző sajátosságok miatt inkább egymástól való elkülönülést jelentett, mintsem az országrészen szükséges összetartozást erősítette. A nemzetek egymásra utaltsága azonban szükségessé tette, hogy ne csak egymás mellett éljenek, hanem közös érdekeik előmozdítására egy-, másnak kezet nyújtsanak. Tudattá érlelődött tehát, hogy a nemzeteket összefogó szervezetre van szükség. Ilyen a három nemzet uniója, amely ha létrejövetelében nem is volt eléggé eszményies, de következményeiben egyesítő, államformáló, nemes elhatározásokra sarkaló erősséggé fejlődött.

Az egyesülés, az unió létrejöttét sajnálatos belső válság keltette. A belső válságot mélyreható okok élesztették, amelyek főleg a jobbágyságot érintették. Így az Erdélyben is terjedő kilenced új terheket helyezett a jobbágyság vállaira. Az egyháznak járó tized szor-

galmazását súlyosbította, hogy az elmaradt fizetéseket visszamenőleg követelték. És pedig új, a réginél értékesebb pénzben (quartlingban). Mélyen érintette a jobbágyságot szabad költözködési jogának korlátozása, ami Erdélyben Károly Róbert korától megengedett volt. A keletkező feszültséget fokozta a huszitizmus, amely történelmi tekintélyeket kisebbitett és a nép előtt kapós gazdasági berendezkedést vallott. Az egyház részéről alkalmazott ellenhatás sem csendesítette le a kedélyeket, akiket a töröktől való állandó félelem is izgalomban tartott. A jobbágyság bizakodását növelte, hogy nemesek is akadtak, akik mint elégedetlenkedők hozzájuk csatlakoztak.

A magyar jobbágyság mellett a román jobbágyság is jelentkezett, mint akik sorsukkal szintén elégedetlenkedtek. Jobbágyi terheiken felül vallási sérelmük volt. Nem akartak a nyugati kereszténységhez csatlakozni, erre való szorításuk meg Nagy Lajos óta még érvényben volt. A külföldi románság faji és vallási azonosságuk tudatát állandóan táplálta, a Fogaras-vidéki birtoklás meg a beleszólásra állandó alkalmat szolgáltatott. A külső románok a törökkel egyetértve ismételen betörték Erdélybe (1432, 1434). Az 1434-iki pusztításokban a fogarasi románság is segédkezett. A betörések miatt a «török közelségének érzete még eresebbé vált.

Ilyen izgalmas időben a király szigorú rendelettel az erdélyi püspök meg interdictummal, azaz az egyházi szolgálat megvonásával, lépett fel az ellenszegülők ellen. A többféle okból táplálkozó elégedetlenség erre nyílt lázadásban tört ki (1437). A magyar jobbágyok mellett résztvettek benne románok, ezekhez nemesek is sodródtak. A lázadás Déva vidékén kezdődött, majd felébb hatolt. A Szamosvölgye, Szatmármegye, továbbá a Nyírség is beállott a küzdelembe. A fegyveres megmozdulás vezérre talált a nemes származású Budai Nagy Antal személyében, mellette vezetők a nemes Kendi Gál, Tamás Székről, László Antosrol, Pál mester Vajdaházáról. A nép eleinte a széjjel fekvő nemesi udvarházakat támadta meg, helységeket gyűjtött fel s számos nemes embert megölt. Majd Belső-Szolnok vármegyében Bábolna hegyén (Alparét falu mellett) nagy tömegben táborba szállt.

Közben az erdélyi vajda és a két székely ispán vezetésével a nemességnek és a székely székeknek véderője felvonult. A két sereg összeütközött. Miután pedig az ütközet sikere eldöntetlen maradt, a vezetők tanácskozásra ültek össze. Nagy eredmény ez a jobbágyok részére, akikkel ezideig a nemesek nem tárgyaltak. A létrejött megállapodásban is a jobbágyok erőssége nyilatkozott meg. Ugyanis a kilencedet megszüntették, a jobbágyok szabad költözködését visszaállították, a tizedet, robotot, egyéb jobbágyi terheket meg szabályozták. Nagy fontosságú az a határozat, amely szerint a jobbágyok évenként meghatározott napra a Bábolna hegyén megjelennek, ott ügyeikről tanácskoznak és a megállapodások ellen vétő nemesektől a nemesi védelmet elvonják. Nagy jelentőségű végzés, amely alkalmas volt arra, hogy annak alapján a jobbágyság könnyen különrenddé váljék s a nemességet előjogaiból kivesse.

A nemesség igyekezett is, hogy a megállapodásokat mielőbb ér-

vénytelenítse. A nemesség s vele együtt a székelység és a szászság, mint a kiváltságok birtokosai, a közeli Kápolnán összejöttek s a három nemzetből, a magyarból, székelyből és a szászból egy politikai nemzetté tömörültek az ország védelme gondolatában (1437 szept. 16). A kötött szerződés szerint hűségesküt tesznek a királynak, el- lene soha fel nem kelnek. Szükség esetén a két nemzet a harmadikért a királynál közbenjár. Esküt tesznek a közös baj elhárítására, különösen a mostani esetet értve alatta. Ez egyezség az unió, amely többször megerősítve, kifejtve s megbővülve századokon át alapjává lett az erdélyi állami életnek. Alapgondolata az összefogásban, a nemzetek közös eljárásában és egymásnak a megvédésében áll. Az uniót belső válság megszüntetésének szándéka pattantotta ki, de mélyebb szükségletekből fakadt. Az egyes nemzetek jogos érdekeinek megvédésén, pártolásán túlmenően, közös külső ellenség ellen összefogó védekezés az egység célja. Rájöttek arra, hogy az uralkodók nyugati politikája miatt Erdély az önmagán segítség kényszerűsége előtt áll olyan időben, amikor a török már a határon mutatkozik. Az unió így lép ki a jelen megoldáskeresés kereteiből, hogy honvédő, belső egységet teremtő s kölcsönös védelmet nyújtó egyezményé szélesedjék.

Az egység megkötése után hamarosan kifejlet következett. Újabb ütközetet újabb tanácskozás követett, majd a király döntésére bízták ügyüket. Amikor pedig az elintézés a király elfoglaltsága, majd halála miatt késett, a jobbágyok meg több megyében féktelenkedtek, a magyar nemesség s a székelység a Nyírségből jött segítséggel együtt a felkelt jobbágyságot Kolozsvár mellett leverte. Maga a vezér, Budai Nagy Antal, a csataterén maradt. Főbb embereit a tordai tartományi gyűlés halálra ítélte s kivégeztette. Ezután a nemesség, a székelység és a határok őrzése miatt eddig távolmaradt szászság Kolozsvárt, amely város a jobbágyság kezére került, bevette. Ezzel a jobbágylázadás megszűnt.

A következmények azonban megmutatták, hogy ez elintézés a jobbágykérdést végleges megoldáshoz nem vitte. Leginkább mutatja ezt az 1514. év, amikor Dózsa György jobbágylázadása Erdélyt sein hagyta érintetlenül. Azon felül, hogy maga Dózsa is székely származású volt, az összegyülekezettek Erdélyben is pusztítottak, több várost, udvarházat feldúltak. Majd Kolozsvárt vették ostrom alá. Az unió törvény alapján összegyűlt magyar, székely és szász hadak azonban a jobbágysereget levertek, a vezetőket meg megbüntették.

Honvédelem.

Erdély környezetének megváltozásával a hadi oélok is új formát öltöttek. A keleti rokonnépek közül a tatárok folytatták még támadásaikat. Nagy Lajos idejében a Barcaságot pusztították (1345). majd Moldvát háborgatván, tönkretették az ott tömegesebben élt magyarságot.

Új veszedelem gyanánt most a török tűnt fel. Magyarország s benne Erdély keleti politikáját ettől fogva századokon keresztül jórészt a törökkel való mérkőzés szabta meg. önvédelme ez óriás-nem-

zettel való harcaiból állott, testével védve Nyugat-Európát. Az ország történeti feladata tehát folytatódott: védeni az európai kultúrát.

A török ugyancsak kemény munkát adott. Nagy Lajos védekezésül nemcsak a határokon túl kezdett szervező munkát, hanem benn az országban is gondoskodott a védelemről. Nemcsak hadrendszerét fejlesztette, hanem erődítmények létesítésével igyekezett a közbiztonságot emelni. Így Erdélyben már a tatárok beütésekor intézkedett, hogy a városokat fallal erősítsék s hogy várakat építsenek. Még inkább védekezett a törökök ellen. Ekkor lett ismeretessé Háromszékben Várhegy, épült fel a Verestoronyi szorossal szemben Talmácsvár, erősült kővárrá Töröcsvár, nyert kőfalakat Brassó. Az ország védelme ismételten Erdélybe hozta a nagy királyt. Az erdélyi hadsereget ugyanis nemcsak nápolyi hadjáratában használta fel, hanem annál inkább itthon foglalkoztatta a haza védelmében.

Zsigmond korára a török veszedelem már égetővé vált. A helyzetet a király tisztán látta. Azért nemcsak a szomszédos román vajdákat akarta hűségben megtartani, nemcsak az erősségek szaporításában fáradt s tökéletesítette a hadsereget, hanem európai összefogás létrehozásával próbálta a töröknek útját állni s Európából kiszorítani. Sokszor járt Erdélyben, hogy személyes megjelenéseivel az ügyek menetét biztosítsa.

Először a román vajdákat szorította hűségre. Így a moldvai vajdát a lengyel helyett a magyar fennhatóság elismerésére bírta, majd Mircea (cel Bátrán) havasalföldi vajdával, egyben Fogaras és Omlás urával, Brassóban véd- és dacszövetségi szerződést íratott alá. A vajda erre annál inkább hajlandó volt, mivel a balkáni kis országokkal együttesen Rigómezőn vívott csatája nem sikerült s rászorult a védelemre. A vajda kötelezte magát, hogy Zsigmondot a török ellen segíti és seregét élelemmel ellátja. Ezután történt, hogy az egyesült európai keresztény sereg a Balkánra rontott, hogy a törököt döntőleg leverje. A két sereg a Duna mellett, Nikápolynál találkozott. A franciák nem egyeztek bele, hogy a magyarok és a románok, akik a török harci szokását már ismerték, kezdjék meg az ütközetet. A biztosnak hitt siker dicsőségét ugyanis nem akarták elszalasztani. A töröknek két védelmi vonalát át is törték, de a harmadiknál megtorpantak. Rendetlen visszaözlésükkel az egész keresztény tábor felbomlását sietteték. A törökkel való első erőpróba ilyen módon a keresztényekre nézve rosszul ütött ki. Az elkedvetlenedett nyugat számottevő segítsége mostantól hosszú időre elmaradt s az ország csak önére jében bízhatott.

Erdély földje 1420-ban látott először törököt. Hátszeg vidékét lepték meg s pusztították el. Az erdélyi vajda, Csáky Miklós, elébök állott, de csatát veszített. A török zsákmánnyal és sok rabszjira fűzött emberrel távozott Erdélyből. Ezzel kezdődött az emberirtás, amely a török erdélyi betöréseit oly hosszú időre jellemezte. Erdély pusztulása nemcsak a romokká lett helységekből, hanem elsősorban a nagy veszteségben állott, amely őt lakosságának leölésével és elrablásával érte.

A török 1432-ben Vlad (Dracul) havasalföldi ellen vajda kísére-

tében járt Erdélyben. A Barcaságot, Székelyföldet bebarangolta és sök rabot maga előtt hajtva, hagyta el az országot. Ugyane vajdával 1438-ban, amikor már Albert volt a magyar király, a Vaskapun keresztül Erdélybe rontott és Szászsebest feldúlta. Majd Szebent ostromolta és több szász várost elhamvasztott. Ez alkalommal hetvenezer fogollyal távozott Erdélyből.

Ennyire szorongatott helyzetben az ország Ulászló lengyel királyt ültette a magyar trónra, hogy a lengyeltől is segítséget nyerjen. Ekkor lépett előtérbe Hunyadi János is. Mint erdélyinek, ez ország-rész! védelme különösebben szeme előtt forgott. Keleti politikát folytatván, gondolatának középpontjában a török megrendszabalyozása állott. Időt, fáradságot, sőt életet áldozott e nemes feladat teljesítésében.

A török ellen már Zsigmond király alatt harcolt, 1440-ben Nádorfehérvár alól üzte el azokat. Ezzel kezdte fényes hadvezéri pályáját. Ereményeire egész Európa felfigyelt. E sikerek nem véletlen győzelmek, hanem jól kiesztelt és tervszerűen végrehajtott hadműveletek. Ebben rejlett hadvezéri nagysága. Mint erdélyi vajda, mint országos főkapitány, majd mint kormányzó, végül mint Beszterce örökös ispánja nagy kiterjedésű birtok ura lett. Vajdahunyad várát ő építette.

A török Mezid bég vezetésével 1442-ben a Vaskapu-hágón át váratlanul rontott Erdélyre. Hunyadi a fosztogató hadon rajta ütött. Marosszentimrénél, Tövis és Gyulafehérvár között, Kemény ISimon Hunyadinak ruhájába öltözve, a Maros és egy hegy közé csalta a törököt, mialatt az igazi Hunyadi az ellenségnek a hátába került. A csejt teljes győzelem követte. Hunyadi győzelmét hirdeti több templom, amelyek e vidéken épültek (Szentimre, Magyarorbó, Tövis). Más török sereget Hunyadi a Vaskapu hágón történt átkelése közben tett tönkre. A lelkesültséget, amely e győzelmeket kísérte, Hunyadi támadásra használta fel, a Balkán hegységéig hatolt, több török sereget megvert, több várost elfoglalt. A balkáni harcok (Várna, Rigómező), majd Hunyadi nádorfehérvári diadalának hatása a törököt jó ideig távol tartották Erdélytől.

Mátyás királyban az ország védelmére minden arravalóság megvolt. Nyugati politikája miatt azonban a török ellen nem volt elég ereje, korai halála miatt meg nem is maradt reá ideje. A török így felbátorodott. 1462-ben a szomszédos Havasalföldet árasztotta el. Mátyás Erdély védelmére odasielt s az előtte megjelent Szép Radu havasalföldi vajda hódolatát fogadta. Hasonlóképen meghajolt a moldvai vajda is, amire az erdélyi lázadásban való részvétele miatt kényszerült.

Mátyás királynak nyugati politikája, Erdély elhanyagolása, pénzügyi újításai ugyanis elégedetlenséget váltottak ki Erdélyben. Főurak maguktól állottak össze, hogy az esetleges bajok ellen egymásnak védelmet nyújtsanak. Az elégedetlenkedők száma az alkotmány megvédésére kényszerülés címén csak gyarapodott. Erdély leghatalmasabb férfiai csatlakoztak a mozgalomhoz.

Tényleges sérelemnek valójában csak az adóemelés látszhatott.

A királyt azonban az adó rendezésére az egységesítés szándéka bírta rá. Így Erdélyben alig fizették a kamarai nyereséget, amelybe a kapuadó is beleszámított. A görög vallású románok a tizedet csak akkor fizették, ha a tizedfizető lakosoktól elhagyott helyre költöztek. Egyébként a földesuraknak járó terheken kívül csak az ötvenedet adták.

Mátyás 1467-ben az országgyűléssel az egész országra vonatkozólag rendezette az adózást. Eszerint királyi kincstári bér címén megmaradt a felemelt kapuadó, amelyet a jobbágnak s a jobbágtalan várnemesnek kellett fizetnie. A kiváltságos székelyek és a szászok a régi módon adóztak, az előbbieket ökörsütésben, az utóbbiak együtt kerek összegben. A harmincad helyébe a koronavám lépett, amelyet a nemeseken kívül mindenki fizetett. A tizedet a románoknak is kellett fizetniük, de a kincstár részére. Az új beosztás érintette tehát a nemességet, amelynek jobbágyságai most már mindenütt tizedet és kapuadót adtak, megszűnván az adózás alól való kivételek. A székelyek, szászok adókiterjesztéstől félték. A románokat a kincstári birtokok visszavétele is bántotta. A király ugyanis Fogarast, amely jóideje a havasalföldi vajda kezén volt, visszavette.

Amikor az elégedetlenség lázadássá fajult, Mátyás Erdélyben termelt s a mozgalmat elnyomta. A megtérőknek megbocsátott, az ellenszegülőket meg keményen büntette, jószágait elkobozta. Ezután seregével Moldvába ment, mert vajdájának, Nagy Istvánnak, kezét benne látta a mozgalomban. Moldva-Bánya (Baia) városig hatolt. A vajda azonban éj idején a városban lévő magyar sereget meglepte, a várost felgyújtotta s a királyt a várcs elhagyására szorította. (1467). Utóbb megbékültek és a vajda Mátyástól irást szerzett, amely szerint Erdélyben Csicsóvárat (Dés mellett) és Küküllővárat (Medgyes mellett) adományul kapta.

Mátyás ugyanis így a vajdával a török ellen akart szövetkezni és neki menedékhelyet biztosítani az esetre, ha az a török elől országa elhagyásra kényszerülne. A vajda fel is vette a küzdelmet s a törökön a Racova folyón átvezető hídnál győzelmet aratott (1475). Seregében nagyszámú magyar segítőcsapatok is harcoltak. Nagy István Csicsóvárra és Küküllővárra utóbb újabb biztosítékokat kapott (1492). Nagy István erdélyi birtokain román püspökséget szervezett. Feleken, Kolozsvár mellett is alakult román püspökség.

A török-1479-ben Erdélybe megint becsapott. A váratlan támadáskor Báthory István vajda Kinizsi Pál temesi ispántól kért segítséget. Kenyérmezőn (Szászváros és Szászsebes között) állott fel a két ellenséges sereg. A vajda kezdte meg a csatát, amelynek sikere az erdélyi sereg két szárnyának megingása után már-már kétségessé vált. Ekkor jelent meg Kinizsi és a győzelmet az erdélyiek részére vonta.

A védekező harc tehát sikerült, a fényes eredményt azonban támadó fellépés nem követte. Mátyás halála után erre számítani már nem is lehetett. A támadó s erősebb fél a török maradt. 1523-ban így következett be a mohácsi csatavesztés.

Erdély e korbeli műveltségének előmozdításában fontos tényező, hogy olyan uralkodók ültek a magyar királyi *trónon*, akik az ország szellemi és anyagi jólétét a szívükön hordták. Így Károly Róbert, Nagy Lajos, Zsigmond, Hunyadi János kormányzó, Mátyás javára egyaránt írhatók olyan eredmények, amelyek Erdély művelődéstörténetében számottevők. Az ő idejük ugyanis az egyházi életben és művészetben, az iskolázásban, a városi élet fejlesztésében, az iparban és kereskedelemben, az egyes nemzetek szervezkedésében lényeges eredményeket tud felmutatni. Az uralkodók többször megfordulván Erdélyben, a helyzettel megismerkedtek és ebben is, abban is újítottak. Az ő pártfogásuk következtében szaporodtak a városok, terjedt a városi *élet*, épültek várfalak, a városokban fellendült az ipar, megélnéült a kereskedelem, fejlődött a szellemi élet. Eszerint szellemi és anyagi felpeszülés figyelhető meg.

Egyházi téren az uralkodók javára a püspök kinevezésében történt változás. A korszak elején ugyanis a püspököt a káptalani választotta, a pápa meg megerősítette azt. Demeter püspökségétől, 1368-tól, a pápa a kinevezést is magának tartotta fenn. Ezután jó ideig püspököt az uralkodó javasolt, a pápa meg kinevezte őt. Lépes György püspököt azonban Zsigmond király, Ősi jogra hivatkozva, maga nevezte ki. Ez a rendszer aztán érvényben is maradt, a pápának a megerősítési jog maradván fenn.

A püspökök közül Nagy Lajos alatt az iparkedvelő Goblin, Zsigmond király alatt Lépes György, Mátyás idejében a humanista Geréb László az ismertebbek. A püspökök alkotó tevékenységét gyakran korlátozta, hogy pár évi itt időzésük után más egyházmegye élére állították őket. Egyik-másiknak emlékét kimagasló történeti tettek őrzik. Így Demeter püspök egyházi tilalommal bírta rá László vajdát, hogy az Ottó királytól elvett koronát kiadja. Széchy Domonkos püspök Nagy Lajos idejében Gyulafehérvár építését segítette elő azzal a rendeletével, hogy háztelkét kítűzött ideig ki-ki építse be, máskülönben a telek másnak birtokába megy át. Maternus püspök Zsigmond korában a papokat évnegyedenként összehívta, hogy velők egyházi kérdésekről tanácskozzék. Várdai Ferenc magát tudós társasággal vette körül.

Egyházi bíráskodásra vonatkozó adatok mutatják, hogy a plébánosok, feljebb az esperesek, majd a püspök joghatósága széles körre kiterjedt. Házassági, hozományi, kiházásítási, leánynegyed ügyekben ítéleztek.

Különleges erdélyi szokás és jogintézmény gyökeréhez vezet vissza az akkori egyházi nyelvhasználat, továbbá egyházkormányzati ügyekben az egyházi és a világi elem összefogása. Így szokásba jött az esketésnek és a keresztelésnek magyar nyelven való tartása. Mátyás korában Geréb püspök a szertartási szövegek pontos magyar fordítása tárgyában már rendeletet bocsátott ki. Továbbá 1503-ban a püspök helybenhagyta az egyházi ügyekre és törvénykezésre vonatkozó szabályokat, amelyeket a székelység kiküldöttei mint régi

szokásokat eléje terjesztettek. Az egyháziaknak és világiaknak az egyházközségek kereteiben történő ilyenmő összefogása utóbb az egész egyházmegyét érintő tanácskozásokban nyert folytatást. Ilyen közös gyűlések tartására a Báthoryaktól van már példa.

A püspök egyházkormányzata alá tartozó terület, a szászok kivételével, egész Erdélyre kiterjedt. A szászok dékánjai (esperesei) egyházilag ugyanis három vezető alatt állottak. Ezek közül a szebeni prépost, a bánági dékán az esztergomi érsekhez, a medgyesi fődékán az erdélyi püspökhöz tartozott. Zsigmond király a szebeni prépostságot eltörölte, javait meg a szebenieknek adta. Ettől fogva a vezetés a szebeni dékán kezére ment át. Mátyás alatt a kerci apátság szűnt meg, javai ugyancsak Szebenre szálltak. A szászság területi erősödése ilymódon egyházi javak birtokbavételével is teljesebbé vált. A dékának közül a korszak végén a medgyesi fődékán emelkedett ki. Ő a szász papságot szervezetbe fogta össze, amely szervezetet az erdélyi püspök is elismert.

Az egyház erősségét mozdították elő a szerzetesek is, akiknek rendházai mindenfelé feltűntek. A domonkosrendű, a minorita, a ferencrendi, az ágostonrendi, a pálos (Marosszentkirály, Szentmihálykő, Gyulafehérvár), férfi kolostorok mellett több női kolostor is létesült, az utóbbiak a nőnevelés ellátására. A nővérek betegek ápolásával és elhagyottak gondozásával foglalkoztak. Több helyen kórházakkal is találkoztunk (Gyulafehérvár, Brassó, Szeben, a kolozsvári szt. Erzsébet kórház).

E szerzetesek szervesen kapcsolódtak bele a kultúrmunkába, amelyet az egyház Erdélyszerte kifejtett. A szerzetesek nemcsak templomokat és rendházakat emeltek az e korban divatos építészeti stílusban, nemcsak a nép hitéletével törődtek, hanem iskolai teendőket is vállaltak. Folytatódott tehát a rendszer, amely kolostori, továbbá a régebbi gyakorlat szerint plébániai, káptalani, vagy székesegyházi iskolákban oldotta meg az oktatás és nevelés nagy kérdését. Az elemi ismeretek megszerzése után a nagyobb fokú tanulás, az ú. n. hét szabadművészet elsajátításában állott. Az alsó fokon a triviumnak (nyelvészet, ékesszólás, helyes beszéd), a felső fokon a quadriviumnak nevezett tárgycsoport (benne a mennyiségtan és a reáliák) keretében történt a tanítás. Önmaguk fenntartására a szegénysorsú tanulók közadakozást is vettek igénybe. Erdélyben az 1435. évben találkoztunk ilyen alamizsnakérő diákokkal.

A káptalani iskolák vezetője volt az éneklőkanonok. Ilyen kanonokok neve Erdélyben a XIII. század első évei óta ismeretes. A szász iskolákon kívül városi iskola volt pl. Kolozsvárt, Székelyudvarhelyen. Száznál több falusi iskola létezését bizonyítják adatok. Erdély minden részére, így a Székelyföldre is jutottak. A Nagy Lajos és Mátyás király által alapított egyetemeken erdélyiek is tanultak, mások külföldön (lengyel, német, olasz) egyetemeken nyerték kiképzésüket. A kor neves írója János küküllői főesperes, Nagy Lajos király életírója. Kolozsvár szülötte Mátyás király, a nagynevű tudománypártoló.

Az egyházi élethez szervesen hozzátartozik a művészet, amennyi-

ben nagyobb részét annak szolgálatában állott. Erdélynek úgyszólván minden része, falu-város egyaránt, mutathat fel templomot, amely a maga épségében vagy változott alakban a korszakban divatos formában: a csúcsíves stílusban épült. Mátyás király korától feltűnik a reneszánsz stílus és hasonlóképpen művészi emlékeket szolgáltat.

Az alkotó munkában a vezetést Kolozsvár vette át. Kőfaragói, festői, ötvöseik tömegesebben tűntek fel, innét dolgoztak más helyekre is. Kolozsvár főterei, Anjou-Zsigmond kori, csúcsíves temploma az egész ország egyik legszebb műemléke. Ugyanitt a Farkas utcában Mátyás király építtette a ferences (ma református) csúcsíves templomot. Még régebb eredetre tekint vissza ugyanitt az óvári domonkos, ma ferences már átépített templom. A kolostor azonban megőrizte csúcsíves jellegét. Díszessé tételében Hunyadi Jánosnak volt főrésze, mint ahogy ő más helyeken is (a gyulafehérvári székesegyházban, Tövisen, Marosszentimrén, Déván, Alsóorbón) továbbépített vagy új templomot emelt. A gyulafehérvári székesegyházhoz reneszánsz stílusban hozzátoldott László kápolna a XVI. század elejéről való.

A szobrászatban a Kolozsvári Márton és György testvérek szereztek nagy nevet. Árpád-házi király-szobraik (Szt. István, szí. László, szt. Imre) idővel elpusztultak, de megvan a prágai szt. György szobor Nagy Lajos korából. A szobor alakjait a részletekig menő finomság, elevenség jellemzi. A Kolozsvári testvérek apja, Miklós, továbbá Kolozsvári Tamás, mint festők szereztek nevet. Az utóbbi Zsigmond király korában. A falfestészet kedvelt tárgya Szt. László királynak harca a kún vitézzel. A gelencei, a székelyderzsi, továbbá a bögözi falképek ebből merítik tárgyukat. Falképek láthatók Magyarfenesen, Marosszentannán, továbbá Brassóban, Nagyszébenben. Szárnyas oltárok a székelyeknél (Csíkménaságon, Csíkszentléleken) és a szászoknál egyaránt előfordulnak. Az ötvösművek között legnevezetesebb az a magyar csúcsíves kehely, amelyet 1440 körül Suky Benedek főúr ajándékozott a gyulafehérvári székesegyháznak.

Általában megállapítható, hogy a külföldről bekerült művészi stílusok a hazai alkotásokon módosultak. Akár építészetről, szobrászatról, festészetéről, ötvösségről van szó, a felfogásban, a tárgyban, a kivitelben mutatkozott eltérés. Az idegen formák sokban honivá lettek az erdélyi művészek kezén. A névleg ismert művészek között sok a magyar.

A világi műemlékek között a vajdahunyadi várkastély a legkiemelkedőbb csúcsíves alkotás. Az építésében magyar ízlés nyilatkozik meg, akárcsak a falfestményekben. Kevésbé művészi kivitelben tekintélyes számban ismeretesek az olyan várak is, amelyek főleg honvédelmi célokat szolgáltak. Ezeket vagy az állam emelte, vagy magánosok építtették őket. A kincstári uradalmak (Déva, Görgény, Csicsó, Fogaras, Küküllővár, Bálványos, Kővár) középponti helyei egyben erődítményekül is szolgáltak. Várak még: Gyulafehérvár mellett Kecskésvár, Piski mellett Aranyvár, Sebesvár, Gogánvaralja

Küküllő vármegyében. Neves magánvárok: Bethlen, mogyorói Mentővár, Gernyeszeg, Keresd, Ebesfalva, Vécs. A szászföldön voltak: Talmács, Verestorony, Lotorvár.

Több város körülfogó, bástyákkal és kapubejárókkal ellátott kőfalat kapott (Kolozsvár, Brassó, Nagyszeben, Beszterce, Medgyes, Segesvár). Másutt a templom köré vontak várfalat, vagy a templom meghosszabbított szentélyét szerelték, fel lőrésekkel, védő folyosókkal. Ilyen templomerődök a székelyeknél (Csíkrákos, Csíkkarcfalva, Csíkménaság, Csíkszentmárton) és szászoknál egyaránt megtalálhatók. Sok hasonlóság van bennük, csak a szász templomerődítmények várszerűbbek, amennyiben magát a templomot építették ki várrá.

Mindez építkezések Erdély fejlődését mutatják, akárcsak a kiépült városok. Ezek nagyobb számban sorakoztak fel. A városok az uralkodótól kapott kiváltságaik alapján önkormányzati alapon rendezkedtek be. Az Anjoukkal megindult nagyobb mérvű városfejlődés Zsigmonddal, Mátyás királlyal folytatódott. A nagyobb városok szabad királyi városi rangot nyertek, vele együtt jogaik is szaporodtak. A kifejlett városi élet, a céhrendszer új szint vitt be Erdély társadalmi életébe. Zsigmond király 1402-ben a városokat az országgyűlésbe is beengedte és így azok lakóiban a közügyek iránt nagyobb érdeklődést támasztott. A szabad királyi városok közé tartoztak Nagyszeben, Brassó, Dés, Zsigmond korától Kolozsvár. Kézdivásárhely az első székely város, amely 1427-ben hasonló rangra emelkedett. Bereck Zsigmondtól, Székelyvásárhely Mátyás királytól kapott kiváltságokat. Sepsiszentgyörgy 1461-ben már város volt, ugyanúgy Csíkszereda is 1558-ban. Besztercenek már meglévő kiváltságait bővítette Károly Róbert király. A besztercei ispánságot, amelyet Hunyadi János, majd Szilágyi Mihály töltöttek be, Mátyás király eltörölte és a város előbbeni állapotába helyezte.

A kereskedelem nemcsak Erdélyre, és az egész országra terjedt ki, hanem a határokon kívül is folytatódott. Nagyszebennek Nagy Lajos király megengedte, hogy árucikkeit Ausztria, Csehország és Dalmácia felé is kiviheti. A brassóiak Zsigmond engedélyével Bécsig járhattak. E város élénk kereskedelmi összeköttetést tartott fenn Havasalfölddel, amit Zsigmond király kiváltságai is elősegítettek. Főleg Beszterce, Szeben, Brassó helyezte el iparcikkeit Havasalföldön, onnét viszont terményeket hozott. Kolozsvár is engedélyt szerzett arra, hogy áruit Velencéig, Lengyel- és Csehorszáig vihesse.

Mátyás király elrendelte, hogy a külföldi kereskedők a szász földön kicsinyben ne árusítsanak. Ugyancsak a szászoknak aranymosásra és salétromfőzésre egész Erdélyre kiterjedő szabadalmat adott. Növelte a forgalmat, hogy Erdély az átmenő kereskedelem útjába került. Mióta a török támadások a tengereket veszélyeztették, továbbá mióta az Anjouk erős intézkedéseikkel az utakat nagyobb biztonságba helyezték, erősödött a Magyarországon átvonuló kereskedelem. A Balkán felől feljött ázsiai kereskedők Erdélyen keresztül vették útjokat Lengyel- és Poroszország felé.

A belső kereskedelem forgalmára a lakosság számából is lehet

következtetni. A számítás szerint az ország lakosainak száma a középkor végén, azaz Mátyás király halála körül, négy millióra tehető. Ebből Erdélyre közel félmillió, (425 ezer) ember esett, magyar 255 ezer, (közte 55 ezer székely), 100 ezer román, 70 ezer szász. A magyarság tehát Erdély lakosságának mintegy 60%-át tette ki. Mindenesetre tekintélyes többség ahhoz, hogy a meglévő szervezetben ez országrész állásfoglalásainak irányt szabjon.

III. MAGYAR ÁLLAMALKOTÓ ERŐ AZ ÖNÁLLÓ FEJEDELEM- SÉG KORÁBAN.

1526—1690.

1.

*Erdély leszakítása a magyar állam testéről.
A fejedelemség megszervezése.*

Az erdélyi fejedelemség kezdetét Buda elveszésétől (1541) szokás számítani, azonban a mohácsi vést követő kettős királyválasztás már két részre választotta az országot. Szapolyay János király területének maradt az erdélyi vajdaság, amelyben a koronáért megindult küzdelemben állandó erőforrást talált.

Kitartott mellette a magyarság, a székelység, bár egyes erdélyi emberek, akik Ferdinánd király pártján állottak, ezek egységét meg-megbontották. Erdély belső védelme leginkább várrendszeren épült fel. Most e várak körül zajlottak le a mérkőzések, amelyekben a két király hívei erejüket összemérték. Harmadiknak beavatkoztak a szomszédos román vajdák, akik a Szapolyayval szövetkezett török intézkedéséből, vagy zsákmányszerzés reményében Erdélyben ismételten megjelentek és egy-egy vidéket feldúltak.

A harci események sorából a Földvár mellett (Brassó körül) vívott csata (1529) emelkedik ki, ahol Péter (Rares) moldvai vajda a székelyekkel egyesülve Ferdinánd király seregét megverte.

Erdélyben halt meg Gritti Alajos, Szapolyay János király portai pártfogója, amikor magát a magyar ügyekbe ártva, ez országrészen áthaladt. Ugyanis amikor politikai ellenfelét, Czibak Imrét, Szapolyay erdélyi helytartóját orvul megölette, a felzúdulult nemeség őt Medgyesre szorította és kivégeztette.

Bizonytalan idők szerencsekeresőket vetnek felszínre, akik érvényesülnek, vagy megérdemelten elbuknak. Ilyen volt most May Iád István, erdélyi vajda. Előbb Ferdinándhoz kötötte magát, majd Szapolyayhoz csatlakozott. Igazában azonban a maga útját járta, amikor az erdélyi vajdaságból a maga számára külön fejedelemséget akart alakítani. Egy időre a törököt is a maga javára hangolta. A török azonban Szapolyay János halála után az országot fiának, János Zsigmondnak, választott magyar királynak szánta és Mayládót török-román sereggel elfogatta. Ő azután Konstantinápolyban mint a Héttorony foglya fejezte be kalandos életét.

Az 1538-ban megkötött nagyváradi béke, amely szerint Szapolyay János halála után az ország Ferdinánd alatt egyesült volna, nem lépett életbe. Így következett be Budavárának elfoglalása (1541), amely az ország kettészakadását állandósította, sőt a török közbeékelődésével a szétesést fokozta. János Zsigmond anyjával, Izabella királynéval, a török akaratából az ország keleti részébe vonult. A török ez intézkedése az önálló erdélyi fejedelemség megalakulására vezetett. Erdély a saját védelmére a török ellen semmit

sem tett, így tehát viselkedésével a könnyű elszakadás gondolatát kelthette, tény azonban, hogy az elszakadást a maga részéről elő nem segítette. Túrte az erőszakot abban a tudatban, hogy a török, másfelől a törökkel szövetséges román fejedelemségek közé ékelve, Magyarország kötelékében nem maradhatott.

Így tehát az ország kettészakítását, egynek helyébe két magyar haza létrejövését, erőszak idézte elő.

A sok határozatlan, nem egyszer a maga kezére dolgozó főember mellett magasan emelkedik ki Fráter Györgynek személye, mint aki ez átalakulási korban határozottságával és vezetésre alkalmasságával Erdélyt a megillető politikai élet és a belső fejlődés útján elindította. Lelkében a két magyar haza egyesítésének gondolatát hordozta, de míg annak órája nem üt, figyelmét Erdély belső szervezésére fordította. Erdély átadásának alkalmas óráját várta, az európai eseményeket figyelemmel kísérte. Politikája, mivel az egyetemes kereszténység erejének egyesítését célozta, a törökkel szemben egyetemes, emellett a Buda elfoglalása után már három részre szakadt Magyarország egyesítésének tervével nemzeti jellegű. Európai nézőpontból tekintette az eseményeket, innét nemzeti politikájának meggyőző ereje, kortársaira való hatása. Az egyesítés politikája, amelynél fogva éjjel-nappal szeméi előtt lebegett. Buda visszavétele, nehézségbe ütközött, ez tette szükségessé az alkalmazkodást, amely cselekedeteiben megnyilatkozott. Egyben hibázott, hogy a német erőt nagyobbnak hitte, mint tapasztalnia kellett. Mivel pedig az átadás Erdélyre sok nyomorúságot hozott, azért sokan őt hibáztatták.

Ferdinánddal folytatott alkudozásainak két sarkalatos pontja volt: hogy a királyné és fia Erdély átadása esetén kellő kárpótlást kapjanak és hogy az erdélyiek jogai épségben maradjanak. Átlátta azt, hogy a keleti részre szorult nemzeti királyság összetartó szerve csak Erdély lehet. Azzá kellett lennie egységesebb területénél és külön jogok alapján fejlődő egységesebb szervezeténél fogva. E szervezetségre támaszkodva hívott össze Marosvásárhelyre országgyűlést (1542), ahol őt főkapitánnyá választották, e nevet azonban ő helytartói címmel cserélte fel. Mint ilyen, egyedül küldhetett külföldre követeket, az ő kezébe tették le a hűségsküt. Tovább ment a szervezésben, amikor ugyanez évben az országgyűlésben felújította a három nemzet unióját. Fokozta az egységet az 1545-ös tordai országgyűlés, amikor megállapította, hogy a nemzetek egyenlően vesznek részt a honvédelemben, mert mint mondták, az ország fennmaradásában eredő haszon is közös. A közös teherviselésről szóló határozat közelebből a székelységet érintette, amely nemzetnek régi ökörsütés adózása nem állott arányban a másik két nemzet teherviselésével. F határozatokkal Erdély szervezetsége előre haladt és a jól berendezkedő állam arculatát mutatta.

Az unió határozathoz, továbbá az állami terhek arányos viseléséhez járult még a területi kiegészítés, amely a János Zsigmond kormányára alá tartozó nem erdélyi megyék szorosabb csatlakozásából állott.

A Ternes vidékét a Szapolyay-család kitaró hívének, Petrovics Péternek hűsége biztosította, a Tisza mellett fekvő megyéket pedig Fráter György fűzte szorosán Erdélyhez. E megyék 1542-ben külön gyűlésükön Fráterre ruházták a kormányzást, igazságszolgáltatást és pénzügyek vezetését. Egyidőre tehát Fráter személye képviselte az összetartozást. Kijárt gyűléseikre, rávette őket a török adó fizetésére, szorosabbá tette a viszonyt Erdéllyel. 1544-ben volt az első gyűlés, amikor e megyék az erdélyi rendekkel együtt alkottak törvényeket.

Ezzel Erdély ország területileg is szervezettebbé vált. Most hozzátartoztak a tiszamenti megyék. Temes vidéke, Krassó-Szörény területe, meg a tulajdonképpeni Erdély. E szervezésnek fontossága abban állt, hogy e területre alkalmilag az erdélyiek utóbb is jogot formáltak.

Fráter szervező erejével szemben viszont az is megállapítható, hogy maguk az erdélyiek is részt követeltek az ügyek intézéséből, sőt külsőleg az a látszat, mintha önrendelkezési joggal sorsuk intézőivé válnának. Így az államhatalomtól kijelölt vezetőket a maguk részéről ők is megválasztották, mintegy saját kezdeményezésből ruházták fel őket hatalommal. Többeknek ideiglenes vezetős szerepre juttatása után ruházták föl Fráter Györgyöt is hatalommal.

Így 1542-ben övé a külügy vezetése, tudtán kívül más állammal senki sem érintkezhetett, övé volt a hadügy vezetése, amennyiben az országgyűlésen megszavazott katonaságnak az ő hívására egészben vagy részben fel kellett kelnie. Esküt tettek neki, huszonkét tagból álló tanácsot adtak melléje. Ellenőrzéséül azonban kimondották, hogy a királynéval egyetértésben járjon el.

Az alattvalók e jogkiterjesztéseket önvédelmi ténynek szánták, tettük azonban fontos következményt vont maga után, ugyanis főleg Fráternek ilyen módon megalkotott jogaiból alakult meg az erdélyi fejedelem hatalma. A Fráterre ruházott s Izabellának fenntartott jogok együttesen szálltak később János Zsigmondra. Az új államban az uralkodó jogainak megállapítása eszerint az országgyűlés műve.

Az országgyűlés a mai községtanács módjára esetről-esetre intézte az országos dolgokat. Erdély államisága tehát az alkotmányos monarchia keretében indult meg.

Az államszervezést pár évre (1552—1556) lassította Erdélynek a magyar királysággal történt egyesítése. Amikor ugyanis a török folyton tovább terjeszkedett, Fráter Erdély átadását tovább nem halogatta. A török, egyebütt lévén elfoglalva, az egyesítést néhány évig elnézte. Ferdinánd páréves uralmát Fráter *György* politikai vértanúsága vezette be, amellyel egyesítő politikájának áldozatul esett. Ez években az országot újra vajdák kormányozták, az erdélyi országgyűlés végzéseit megerősítés végett a királyhoz küldték, emellett az erdélyiek a pozsonyi országgyűlésre is küldöttek követeket. Erdély átadását a török újabb foglalásokra használta föl, ekkor szerezte meg Temes vidékét. A török aztán 1555 őszen parancsot adott János Zsigmond visszahelyezésére. A rendelkezést az

erdélyiek szívesen teljesítették.

Most Izabella vette át a külügyi ügyek vezetését s meglehetősen önálló politikát űzött. A Ferdinád kezében maradt váraknak és a török 1552-i foglalásainak visszaszerzése foglalkoztatta leginkább. Az utóbbiak visszaadása végett követe a francia királynál is járt pártfogásért. Az ellene szőtt összeesküvés, az ország részéről tapasztalt elégedetlenség, majd betegsége és fia sorsának biztosítása bírták rá, hogy Ferdinánd, barátságát keresse. A békekötésben azonban halála meggátolta.

Anyja halála után János Zsigmond egyedül kormányzott. Belőle hiányzott az a határozottság, amely anyját jellemezte. Ennek hátránya többször megnyilatkozott. Uralkodása telve volt nehézségei. A török segítség megbízhatatlansága, az ismételt összeesküvések, a kapcsolt vármegyék elégedetlensége, a székelyek lázongása, a Ferdinánd pártjára álló urakkal elveszített nagy területek sok gondot okoztak neki.

Az ilyen területekért Ferdinánd és János Zsigmond között állandó volt a harc. Ezek közül főleg Hadad vára körül vívott mérkőzés emelkedik ki. Az elégedetlen székeiységet János Zsigmond vezérei legyőzték. Néhány vezetőember kivégzése vagy fogságba vetése után a mozgalom egyelőre meg is szűnt, a seb azonban tovább égett. A székelyekre a legnagyobb csapást az jelentette, hogy a harmadrend most az adózó jobbágyok sorába süllyedt. (1562). Emellett megújították az 1557-ben hozott, de végre nem hajtott törvényt, amely szerint hűtlenség esetén a székely vagyona is lefoglalható.

János Zsigmond uralkodásának jelentősége, hogy az ország politikai magatartásának időszerű irányát megjelölte és Erdély szabad fejedelem választójogát a török részről biztosította. Anyja halálakor átvett uralkodása kezdetén kijelentette, hogy Erdély akkor élhet békességben, ha egyrészt a német, másrészt a török barátságát bírja. E nyilatkozatával megteremtőjévé lett Erdély százados politikájának. Az uralkodók ugyanis általában ezt az elvet követték.

A fejedelemválasztás szabadsága régóta, foglalkoztatta az erdélyieket, míg végre János Zsigmond II. Szulejmán császár alatt, 3586-ban, szövetséglevelet (athname) szerzett, amely szerint Erdélyt azt választja fejedelmül, akit akar. Az elrendezéssel Erdély kiváltságos helyzete biztosítást nyert. A fejedelemválasztás szabadságának jelentőségét akkor méltányoljuk, ha Erdély helyzetét más államokkal hasonlítjuk össze, melyek szintén a török alá tartoztak, s hasonló szabadsággal nem rendelkeztek. A fejedelemválasztás szabadsága biztosította Erdélynek önállóságát és fejlődését.

Ugyanúgy az ő idejére már a fejedelmi jogkör is nagyobbbrészt kifejlődött. Így az uralkodónak és az alattvalóknak egymáshoz való viszonya szabályozódott. A fejedelem kezében volt a kül-diplomácia. tudtán kívül külső állammal senkisémm tárgyalhatott. Megkapta a pénzügyek kezelését, az államjövödelmekkel rendelkezett. Volt ugyan kincstartó, de ezt az uralkodó nevezte ki. Ő volt a hadak fővezére, parancsára történt a hadbaszállás, a hadsereg vezetőit is ő bízta meg. Ugyanő volt az igazságszolgáltatás feje.

Tizenkét tagból álló tanácsát is ő állította össze. Országgyűlést hívott össze, ahol indítványozó joggal élt s az ott alkotott végzéseket ő erősítette meg.

Erdély belügyi szervezése is már határozott formát öltött. Megalakult az országgyűlés tárgyalási sorrendje, az állam jövedelmi forrásai is mind jobban megvilágításba kerültek. Rendeződött az ország hadügye, az igazság szolgáltatása. Vallásügyileg a reformáció hatásaképpen új helyzet jött létre, nemcsak területi elhelyezkedést, hanem vallásgyakorlatot illetőleg is. E változás János Zsigmond korának jellemzője. Az egyes protestáns felekezetek szabad vallásgyakorlata s a vallások elterjedése az ő személyével szorosan összefügg. A vallással kapcsolatban a közoktatásban is új szempontok érvényesültek. János Zsigmond uralkodása alatt tehát Erdély jó része új világszemléletet kapott, ami az ország vallási, társadalmi, gazdasági életére erősen kihatott. Ezekben áll az ő uralkodásának fontossága.

Báthory István.

Próbálkozás az ország egyesítésére.

János Zsigmond halála után Báthory István lépett a fejedelmi székbe. Ő nagy tekintélynek örvendett. A páduai egyetemen tanult, sok országot bejárt, János Zsigmond fejedelemsége idejében gyakran megfordult a bécsi udvarban. Mint váradi kapitány jelentőségben mindjárt a fejedelem után következett. Erdélynek Ferdinánd magyar király korában történt átadása nyomorúságain okulva, a kereszténységgel való egyesülés felemelő gondolataért fejedelmi székébe lépésekor nem tudott, lelkesülni. Úgy látta, hogy amíg a magyar Nagy-Aiföldet a török tartja megszállva, addig Erdély Nyugathoz kapcsolása nem időszerű. Viszont a török jóakarátát sem értékelte túl, mint kifejezte, a török más kosarába nem szed epret. Azon a politikai úton kívánt tehát haladni, amelyet János Zsigmond fejedelem megjelölt.

János Zsigmond fejedelem életének utolsó napjaiban török-párti politikájában megingott. Halála esetére szóloán szerződést (speieri szerződés) fogadott el, amely végeredményben Erdélyt újból vajdasággá, a magyar királyság részévé tette volna. Másfelől a török részről biztosított szabad fejedelemválasztó-jog is veszélyben forgott. A török ugyanis már az első alkalomkor a fejedelmet maga akarta kinevezni.

És most e kétséges helyzetben az erdélyiek Báthory Istvántól vártak megoldást. Ő erre vállalkozott is. Azzal a párttal tartott, amely Erdély trónján nem vajdát, hanem önálló fejedelmet akart és amely a fejedelem kinevező iratának felolvasását a választás végrehajtása után következő időre hagyta.

Erdély különállása eképpen lett befejezett, német-török részről tisztázott. Függetlenségének kettős megvédelmezése a fejedelmi hatalom szilárdságának alapjává lett, egyben Erdély államiségének biztosítása. A német párt ugyan az ő uralkodása alatt is még egyszer próbát tett, de Báthory a párt fejét, Békés Gáspárt Kerelőszent-

pálnál (1575) leverte, híveit meg elhallgattatta. Választásakor le- tett esküjében a fejedelemtől az ország nem kért többet, mint azt, hogy a műit intézményeit tiszteletben tartsa, az országot szabadsá- gában és vallásában megőrizze és mindenkinek igazságot szolgál- tasson. Ő mindezeknek megfelelően, a fejedelmi hatalom iránt bizal- mat, hitet ébresztett és az ország belügyi fejlődésének irányításával az állam jólétét előmozdította.

A lengyelek ötévi erdélyi uralkodása után királyukká válasz- tották. Hatalma ezzel lényegesen növekedett. Nem jogilag, mivel a két ország független maradt egymástól, hanem tekintélye növeke- désén alapuló hatalmával. Mintegy védője maradt Erdélynek, to- vábbra is uralkodója. Viszont bátyját, Kristófot, a sok nyelven be- szélő kiváló diplomatát is vajdává-fejedelemmé választották, hogy itthon közvetlenül uralkodjék. (1576.)

S most az a sajátságos helyzet állott elő, hogy tulajdonképpen két fejedelme volt Erdélynek. Báthory István is fejedelmi jogokat gyakorolt: hivatalokat töltött be, intézményeket létesített, nemes- séget adott, birtokadományozásokat tett, külön erdélyi kancelláriát tartott fenn, viszont Kristóf is szabad fejedelem módjára uralko- dott. Választásakor esküt tett, a török neki is megerősítő iratot küldött. Rövid uralkodása alatt a külső ügyekben nyomokat nem hagyott, a belső ügyekben azonban királyi öccse intézkedéseit min- denben hűségesen előmozdította, végrehajtotta. Kristóf fiának. Zsigmondnak kiskorúsága alatt a király Erdélyt három tagból álló kormányzó testületre: triumvirátusra bízta. Megkívánta azonban, hogy nehezebb külső vagy belső ügyet nélküle ne intézzenek. Utóbb az erdélyiek kívánságának megfelelően, egy kormányzóra bízta az országot. Ez idő már csak a meglévő intézmények továbbvitele a ki- rály 1586-ban bekövetkezett haláláig.

Intézkedéseivel a fejedelmi hatalmat nemcsak nagyobbította, hanem a siker érdekében teljes mértékben fel is használta. Erdély története azt mutatja, hogy a helyzetszülte adottsága mellett sorsa elsősorban fejedelmei egyéniségétől függött. Az alattvalók az Isten kegyelméből való uralkodás alapján állottak s fejedelmüket tiszte- letben tartották.

Báthory István Erdély uralkodása alatt nagyot fejlődött a hadügy, a pénzügy és főleg a közoktatás.

A fejedelem a hadsereg fejlesztésében sokat tett. Mint hadve- zér a gyors elhatározás, rajtaütés módszerét követte. A támadásban nagy szerepet juttatott az ágyúknak. 1575-ben új fegyvernemet ho- zott be, amennyiben a 16 kapu után kiállított lovas jobbágy mellé °gv-egy gyalogost is szavaztatott meg. E rendezésnek eredménye lett, hogy amíg János Zsigmond korában az erdélyi sereg létszáma általános felkelés idején 70 ezer emberre rúgott, addig ő csak lovas- ból könnyen kiállított ugyanannyit, gyalogusból meg amennyit akart.

Helyes gazdálkodással az államháztartás mérlegét egyensúly- ban tartotta. A magánkezekre jutott állami birtokok visszavételét is megkezdte, továbbá az ország egyik legkeresettebb és legbővebb

kiviteli áruját, a bőrt, egyedárusággá tette. A monopóliumot, mint államjövédelmet Erdélyben ő kezdeményezte. Az Erdélyben sokáig divatos árszabályozási rendszernek ő is híve volt. A bevételek fokozásával tüntette el a hiányt, amelyet az uralkodása alatt bevezetett új adózás okozott. A jobbágyok eddig hat forintot érő vagyon után, amely két ökörnek volt az ára, fizettek egy rovást (99 dénárt). 1578 óta négy ökör lett a rovásalap. A két ökör vagyonról a négy ökör vagyonra való leszállás az adófizetők számát és ezzel a befizetett adót lényegesen csökkentette. A fejedelem helyes gazdálkodása révén azonban az állambevételek évi összege az ő uralkodása alatt sem apadt, általában 150 ezer arannyal, kétszerannyi forinttal ért fel.

Mire fejedelmi székbe lépett, addigra Erdélyben a reformáció befejeződött. Az átalakulásból a katolikusság került ki a legelgyengültebben. További esésében megállítani, szervezni, ez volt Báthory István törekvése. Célja elérésére az iskolának is szerepet szánt. Iskola-politikájának nemes célzatait azonban az országos szükségén való segítség gondolatával annyira összefüggésbe hozta, az erdélyieket a helyi elzárttság veszélyéből annyira emelte, hogy eljárása kortársai előtt is megértéssel találkozott. Képzett jezsuiták vezetése mellett Kolozsvárott főiskolát-egyetemet alapított, amelyet minden vallás hallgatói látogattak. Emellett Kolozsvárott és Gynlafehérvárott középiskolás tanulók részére is iskolákat létesített. Az iskolák mellett diákokthonok is nyíltak. Ennyi kiválósága ellenére a lengyel királyi trónra erős küzdelem árán jutott. A főpapság és a főnemesség ugyanis Miksa német-római császár mellett foglalt állást, bízva annak nagy erejében. A köznemesség azonban inkább a nemzeti hagyományokért lelkesedett, a nemzet erejétől remélte a legtöbb jót.” A nemzeti uralkodó családból, a Jagellókból csak egy volt életben, Anna, Zsigmond Ágost leánya, Izabella, Szapolyay János magyar király feleségének testvére. A nemzeti párt most Annát Báthorynak szánta és az ő személyét e házasság gondolatával népszerűsítette. Az országgyűlés csakugyan Báthoryt választotta a lengyel királyi trónra.

A király tízéves uralkodása jórészt háborúval telt el. Danzig (Dancka) ellen büntető hadjáratot vezetett, majd az oroszokkal vette fel a küzdelmet. Lengyelország háta mögött ekkor erősült meg Oroszország, elszedte a lengyelek várait, földjét, az egész ország elvétele eszében forgott,

E nehéz napokban Báthory István sietett a lengyelek védelmére. A megnagyobbított adóból katonaságot fogadott. Katonái között sok volt a magyar, közelebről erdélyi. Századosok, tizedesek, zászlótartók, gyalogos és lovas katonák, huszárok és hajdúk százai tűnnek elő a fennmaradt fizetési jegyzékekből. Magyar fiúk véreztek el Lengyelország szabadságáért!

Támadásai három egymás után következő évben, egy-egy nagyfontosságú vár, valamint az azokat körülvevő kisebb várak ellen irányultak. 1579-ben Polock-vár volt a hadjárat középpontja. A király ügyes hadászati tevékenységének eredményeül a vár rövidesen

a lengyelek hatalmába került. A következő évben a király még keletebbre támadt, amikor is A Vielkiluki-várát szerezte meg. Ilyen előzmények után Pskow elvételét tűzte ki célul. Az ellenfelek között azonban, a török veszedelem idején, a pápa békességet szerzett. Báthory hadjáratának eredménye, hogy az oroszokat a Balti-tengertől elzárta, kelet felé meg Polock birtokbavételével erős védelmi pontot szerzett. Politikájának következménye, hogy az oroszok 150 évvel később jutottak ki a Balti-tengerhez. Hadvezéri sikereinek, továbbá kulturális alkotásainak (Krakkói egyetem szervezése, Vilnában diákokthoz létesítése, stb.) tulajdonítható, hogy a lengyelek őt legnagyobb királyukként tisztelik.

Báthory Zsigmond fiatalon került a fejedelmi trónra. Az erdélyieknek emlékezetében volt még János Zsigmond kiskorúságának minden veszélye, vizsálya, azért sokan tartózkodással viselkedtek vele szemben. „Jajt kiált” Isten annak az országnak, amelynek gyermekfejedelme van, hallatszott, amikor őt már gyermekkorában megválasztották. Ellentétek halmozásából álló jelleme korlátokat nem ismert és egész uralkodását károsan befolyásolta.

Trónralépésekor az országgyűlés többségének kívánságára beleegyezett a jezsuiták kitiltásába, ami miatt a katolikusság képzett tanítóit veszítette el. Bár közben-közben a jezsuiták egyes helyekre visszatértek, e kitiltó határozat (Medgyes, 1588) a fejedelemség kora alatt érvényben maradt.

A fejedelem legnagyobb külügyi tette a töröktől való elpártolás. Moldva, Havasalföld, Erdély és Magyarország szövetségének megkötésével erős dunai szövetséget alkotott, amelynek az volt a feladata, hogy a törököt visszaűzze. Tervét jól kieszelte. A román vajdaságokkal való szövetkezés magában véve értékes politikai esemény. A magyar királlyal való szövetkezést is kedvezőnek gondolhatta, mert a tizenöt éves háború idején a török katonai ereje és fegyelmeztsége meglazult.

A román vajdaságok a szövetkezéssel körülbelül olyan helyzetbe kerültek Erdéllyel szemben, mint a minő viszony volt Erdély és a török között. Havasalföldön Vitéz Mihály az uralkodó, aki a követség következtében többször megfordult Erdélyben. A fejedelem azokat a főurakat, akik a töröktől nem akartak elszakadni, kegyetlenül kivégeztette. Zsigmond fejedelem személyesen vett részt a hadjáratban, amely 1595-ben megindult. A Duna mellett, Gyurgyevó (Giurgiu) mellett folyt le az ütközet, amelyben a török érzékeny veszteséget szenvedett. Ez ütközetet a következő évben a mezőkeresztesi mérközés követte, ahol az egyesült magyar-erdélyi sereg fegyelmezetlensége miatt csatát veszített. A gyurgyevói siker főrésze a székelyekre esett, akik megígért szabadságuk tudatában hősiességgel küzdöttek. A nyert csata után azonban a szabadság elmaradt, sőt még bántalmazásokat is szenvedtek. A kijátszás bosszúvágyat ébresztett a székelység lelkében.

Báthory Zsigmond fejedelem, amikor a magyar királlyal szövetkezett, kikötötte, hogy a Habsburg-házból kapjon feleséget, fejedelemsége pedig maradjon meg önállóan. A fejedelemszö-

Mária Christierna meg is érkezett, de kevés öröme telt Erdélyben. A kiszámíthatatlan fejedelem ugyanis állandó izgalomban tartotta az országot.

Csakhamar arra a gondolatra jött, hogy elhagyja az országot és azt Rudolf császár-királynak engedi át. Maga ment el Prágába, hogy ez ügyet elintézzék. Az egyesség léire is jött, mire Erdély újra Magyarországgal egyesült. Az átvételre a király biztosokat küldött az országba.

Zsigmond azonban Sziléziából, ahol kárpoztól birtokot kapott, váratlanul csakhamar Erdélyben temett és fejedelemségét újból visszaszerezte. Kibékült feleségével is, akitől előzőleg el akart válni.

Azonban most sem nyugodott meg. Az országot csakhamar rávette, hogy helyette rokonát, Báthory András bíborost fogadja el fejedelmül, maga pedig újból elhagyta az országot.

Rudolf császár-király ezt már nem tűrte el. Szövetkezett Mihály havasalföldi vajdával. Ez Erdélyre tört és a fejedelem seregét Sellenbergnél (Szeben mellett) legyőzte (1599). A menekülő fejedelmet útközben a székelyek ölték meg.

Báthory Endre fejedelem elmenekülése és vesztett csatája után Mihály vajda 1599 október 31-én bevonult a fejedelmi székvárosba, Gyulafehérvárba. A megrémült város ellenállás nélkül meghódolt. Maga Náprágy Demeter kancellár küldte a vajda elé a város kulcsait, így ő anélkül, hogy valaki ellentmondott volna, a fejedelem székébe ült.

Az erdélyi föld előnyét eddig is élvezte. Báthory Zsigmond fejedelem ugyanis, amikor őt a török párttól elvonta, jóakarata jeléül többféle kedvezményben részesítette. Így megengedte, hogy Mihály Fehérvárt a fejedelmi palotával szemben szeretházat építhessen, egyéb helyen meg birtokkal ajándékozta meg. Itt tartott tisztviselője azután a vajdát a birtok jövedelmével gazdagította, a szeretház lakói viszont az erdélyi helyzetről értesítették őt.

Nyert csatája után szabadon gyűjtötte a kincseket. Báthory Zsigmond és Endre értéktárgyait harminckét társzekerre rakva hozatta be Fehérvárra és más helyekről is, ahol kincseket érzett, azokat beszállította. Ugyanakkor katonái szörnyű dúlást vittek végbe az országban, nem maradt, nemes ember, kinek házáat ki ne fosztották volna. A vérszemet kapott jobbágyság is bántalmazta urait, úgyhogy a nemesség rémülete egyre fokozódott. A vajda szóban s.zfc hirdette, hogy Rudolf császár-királynak vette meg az országot, de valójában mint uralkodó rendelkezett, sőt még keményebben, olyan címen, hogy fegyverrel szerezte meg Erdélyt. Az országgyűlések jegyzőkönyveiben a német-római császár helytartójának (lo-eumienens) nevezte magát.

A vajda mint helytartó, e szerint a nyugati császársághoz tartozás állapotát képviselte. Rudolf császár-király és a vajda tehát az érem ugyanezen oldalának: a német párton állásnak szemléltetői. Az ország egy táborban: a német párton állott.

E helyzet a székelyek magatartását is magyarázza, akik Mihály vajda mellett kitarítottak. A gyurgyevői csata után csalódott és

meglakoltatott székelység ugyanis a vajdától nemcsak szabadságát kapta vissza, hanem ezenfelül Rudolf nevében kiállított szabadságlevelet is nyert. Az ősi szabadságba való visszahelyezés pedig a székely harmadrend életében lényeges változást jelentett. Nemcsak a Fráter György korától kezdődő évi adózás alól nyert felmentést, hanem a János Zsigmond fejedelem korában kezdődő jobbágyállapotból is kiemelkedett.

Valóban szenvedések szenvedése, amely élet a szegény országnak osztályrésztül jutott. Természetes következmény tehát, hogy kétségbeesett helyzetén javítani akart és a vajdának fegyveresen ellenállott. Másrészt az idő megmutatta, hogy Mihály állandóan meg akart telepedni Erdélyben. E szándékát a császár-királyi udvarnál is észrevették. Így történt azután, hogy a szervezkedő erdélyi nemesek meghívására Rudolf hadvezére, Básta György is csatlakozott az ellenálló erdélyi sereghöz.

Nagyenyed vidékén, Miriszlónál került szembe a két tábor. Mint Báthory Endre fejedelem megtámadásakor, a vajda seregének tekintélyes részét most is a székelyek alkották. A csata előtt hiába ígérte nekik a nemesség, hogy őket régi szabadságukban mindörökké megtartja, hogy a szenvedett bántalmakért soha bosszút nein áll, hogy miként a táborban megjelent aranyosszéki székelyseggel, a többivel is együtt akart élni vagy halni. A székelység Marosszék kivételével nem csatlakozott.

A székelységnek ugyanis a szabadság megtartása volt az álma, amelyet Mihály vajda révén szereztek vissza. A vajda tűnt fel tehát olyannak, mint aki egyelőre e szabadság biztosítója. Erdélyi román fejedelemségről, vagy még nagyobb elképzelésben: Erdélyt és a két ionian fejedelemséget összefogó román államról azonban szó sem p-elt, az utókor sem tud ennek bizonyítására érveket találni. Tisztán katonai hódítás az, amit a rejtélyes vajda felmutatott, nagyobb nemzeti elgondolás és végrehajtás nélkül. Eljárása hatalmi tény, amilyent egyes erdélyi fejedelmek is felmutattak, amikor a román fejedelemségeket Erdélyhez fűzték.

Mihály vajda nemzeti törekvései szemléltetésére az erdélyi románok érdekében tett intézkedései könnyen összegezhetők. Így minden felhatalmazás nélkül (usurpata sibi huiusmodi licentia) ”románjainak bőséges javakat, várakat, kastélyokat és udvarházakat osztott szét. Az 1600 július 20—27-i fehérvári országgyűlésen elfogadtatta, hogy a magyar, szász vagy román falvak a szomszédos román falvaknak szabad helyeken és a határban legeltetést engedjenek abban az esetben, ha a határokon történő legeltetést a szomszéd falvak részére a román falvak is megengedik. Az országgyűlés a lovaknak, ökröknek, tehéneknek, sertéseknek legeltetését engedte, mivel a szomszédság a juhlegeltetést eddig se engedte meg. Kiemelte az országgyűlés, hogy az ilyen falvaknak a legeltetést eddig is csak azért tiltották meg, mivel azok az ő vetéseiket barmaikkal, juhaikkal megétették, szénafüveikben, szőlőikben sok kárt tettek, a szőlők karóit, gyepeit elégették és több efféle visszaélést cselekedtek. A vajda második kívánságára, t. i., hogy a román papo-

kat a község szolgálatára senki se kényszerítse, az országgyűlés ki-
mondta, hogy azok efféle szolgálattól vagy bizonyos jobbágyi ter-
hektől minden helyen személyekben mentesek legyenek.

Mindössze ennyi az, amit a vajda a román jobbágság érdeké-
ben tett. Jobbágyi terheik könnyítéséről, vagy ami még több: a ro-
mán jobbágságnak székely mintára történő szabadadtételéről nem
esett szó. A román papokat sem tette nemesekké, csak a közszolga-
lat alól mentesítette őket. Intézményes berendezkedéseknek, állam-
szervező intézkedéseknek semmi nyoma. -

A katonai eredményeken és a magyar történelmi forrásokat
túlmenően az újabb román történetírás sem tud adatokkal szolgálni.

A miriszlói csatában (1600 szeptember 18.) a vajda seregét az
elszánt nemesség bátorsága és Básta ügyes hadvezéri fogása törte
meg. Biztos hadállásából, amíg tettetett visszavonulással Básta őt
onnét ki nem csalta, a vajda keményen lövette a magyarokat.

A csatanyerés egyben a német pártból kiábrándult Erdély fel-
lélegzését jelentette. Határkö az ütközet, amely a török érdekkörbe
tartozó erdélyi fejedelemségnek a Nyugattal, a magyarsággal való
együttélése próbálkozásait hosszú időre lezárja. Az utóbbi idők sok
változása, a sok megpróbáltatás és izgalom ugyanis a német pártot
nem igazolta. Mostantól kezdve a törökpártiság kerekedett felül,
hogy átmeneti nyomorúságok után, reális gondolkozású fejedelmek
bölcességétől irányítva, az országnak békésebb napokat biztosítson.

A változás úgy kezdődött, hogy Básta segítő munkája dacára,
a miriszlói csata után nem egész négy hónap múlva, nem kis meg-
lepetésre az országgyűlés Báthory Zsigmondot hívta vissza a feje-
delmi székbe. Ez annyit jelentett, hogy Erdély az adott körülmények
között török védelem alatt látta jövő nyugalmaát biztosítottnak és e
politikára történő visszatérést Báthory Zsigmondra bízta. Nem kis
csalódás kellett ahhoz, hogy a politika megvalósulását attól várták,
akinek kapkodása a sok nyomorúsággal telt időszakot bevezette.
Drámai mű alap gondolatához méltó az indító ok, amely a politikai
fordulat mélyén lappang. Erdély a Mihály vajdának történt kiszol-
gáltatása, egyének és tömegek tragédiája, az ország kifosztása után
új út keresésére kényszerült. A szabadon választott Báthory Zsig-
mond személye, minden múlt balfogása ellenére most a fejedelmi
életet élő, a súlyt és tekintélyt biztosító Erdélynek jelképévé vált.

A császár-királyi politika akkori vezetőire jellemző, hogy Er-
délyre ismételten külső, már meglakoltatott szövetségessel: Mihály
'vajdával rontottak rá és verték meg Goroszlónál annak fejedelmét,
Báthoryt. Amikor meg a most beálló Básta-féle hírhedt kormány-
zási rendszer ellen Erdély újból felkelt és Székely Mózes fejedelmé-
sége érdekében Brassónál (1P.03 július 17-én) csatát vívott: győ-
zelmével újból külső szövetés: Serban Radu havasalföldi vajda
szerezte vissza Erdélyt a németeknek.

A Básta-idők az erdélyiekben a helyzetváltozás vágyát erősí-
tették. Kapva-kaptak tehát Bocskay Istvánon, akit a magyarországi
elégedetlenek is támogattak.

Bocskay István fejedelmi tanácsos korában állandóan osztózott Báthory izsigmoná politikai tevékenységében. A keresztény összefogás gondolatában vele egyetértett és annak megvalósításában őt segítette. A németpártiság meggyőződésévé vált és őt állandó cselekvőkészségben tartotta.

E pártállásából az idő súlyos követelménye ragadta ki. A német kormányzási rendszer hibáit ugyanis csakhamar ő is megállapította és az orvoslás szükségességében az elégedetlenekkel egyetértett. Nem hirtelen fellobbanás, hanem hosszas tapasztalatszerzés eredménye, ami a német pártból kiábrándult Bocskay lelkében végbement és ami őt most törökpártivá tette. Hányatott életének sok tanulsága vezette rá, hogy a magyarországi kormányzási rendszer fékentartásában Erdélyre hivatás vár. Az elégedetlenekkel váltott levelei a német katonai vezetők kezébe kerültek. Emiatt őt Belgiojoso kassai kapitány el akarta fogatni. Bocskay most már szintvallott és a fellángolt felkelés élére állott. Fellépése a német uralmat rövidesen megszüntette Erdélyben. Erre valóban szükség volt, mert a két pokol között égés, ami ez időben Erdélyben végbement. A német részről a zsoldos vallonok és hajdúk, a török részről a kozákok, tatárok fosztogatták, öldösték az erdélyi lakosságot.

A két magyar haza elégedetlenjei eszerint egyaránt őt tekintették vezérüknek. A magyarországiak szerencsi gyűlésükön (1605) őt fejedelemmé választották, utóbb Rákosnál a török koronával is megkínálta őt. Ő azonban óvatosan a fejedelmi cím mellett maradt, mivel a megkoronázott magyar királyt nem letenni, hanem az alkotmány megtartására akarta rászorítani. A szerencsi gyűlés tagjai közös eljárásra hívták fel az erdélyieket, örvendvén a közÖ3 szép szabadságnak „mint az rekeszből kiszaladt madarak”.

Bocskay hatalmának alapja eszerint erdélyi fejedelemsége lett. Hozzá csatlakoztak az erdélyi magyarok, továbbá a székelyek. Az utóbbiak abban a reményben, hogy Bocskay szabadságukat megtartja, székely földön csak székely tisztviselőt tűr meg. Bízta benne, hogy Bocskay megőrzi a székely szabadságot, amelyet Báthory Zsigmond újraválasztásakor visszaadott. Utóbb a szászok is melléje állottak. Ünnepeles beiktatása 1605 szeptemberére maradt. A fényes ünnepség Medgyesén ment végbe. Ez időre már magyarországi vállalkozásának sikerével dicsekedhetett.

Bocskay az első erdélyi fejedelem, aki a magyar alkotmány védelmére kardot rántott. Felkelésének szükségességét maga fejtette ki. Vallási üldözésekre, politikai megrövidülésekre hivatkozott. Egy nemzet vagyunk, hangoztatta, és reményét fejezte ki, hogy támadásában az egész ország vele egy hajóban evez. A török felől megnyugtatta híveit, hogy az védelmébe veszi őket és előbb nem teszi hüvelyébe kardját, míg a magyar boldog állapotra nem jut.

Szavaiban a magyarság egysége jut kifejezésre. Ez egység a török beékelődés ellenére természetesen továbbra is fennállott.

Ez egység tudatából merített biztatást, ebből formált jogot arra, hogy mint a magyar alkotmány védője fellépjen. Tettével eljárás kezdett, módszerét utóbb más fejedelmek is követték. A nemzeti felkelés gyakorlati alkalmazása első ízben nála jelentkezett.

Nemzeti felkelésének jelentőségét a bécsi béke (1606) pontjai határozzák meg. A megállapodások biztosították Magyarországon a királyság alkotmányos [gyakorlását. Elismerte a békekötés az erdélyiek fejedelemsválasztó jogát. Emellett Bocskay uralkodása idejére vonatkozólag biztosította Szatmár, Ugocsa, Bereg vármegyéknek, valamint Tokajnak birtoklását.

A sikeres megoldással Bocskay Erdélyt fontos politikai tényezővé tette. A bécsi béke alaptörvényeink sorába emelkedett, amelyre a jövő kítámadások alkalmával az erdélyi fejedelmek hivatkoztak. Bocskay alkotmányvédő politikájának betetőzése a török és magyar között létrehozott zsitvatoroki béke (1606). E békekötésben a török a magyar királyt, elismerte. Így tehát a török részről békében hagyott magyar királynak meg volt a lehetősége, hogy az ország nyugodt kormányzásának élhessen.

Bocskay felkelésével a magyar alkotmányvédelem hathatósan megerősödött. A védelem nagyrésze Erdélyre helyeződött abban a tudatban, hogy a magyarság politikai és szellemi kibontakozása itt könnyebben mehet végbe. A magyar fejedelmi udvar, a magyar diplomácia, magyar nyelvű országgyűlések és hatóságok, a magyar iskolák, a magyar öntudatnak és műveltségnek állandó ébrentartóivá és fejlesztőivé váltak. Hozzávehetjük, hogy az erdélyi fejedelemség alá tartozó terület ismételtelen megnagyobbodott, a fejedelem hatalma számos magyarországi megyére kiterjedt, ennél fogva az erdélyi magyar hatáskör szélesedett.

A magyar egység gondolatát tartalmazza Bocskay végrendelete is, megjelölve a feltételt, ahogy ez egység testet ölthet. Szükséges és hasznos — vallotta — Erdélyben egy magyar fejedelemség mindaddig, amíg ott fenn, t. i. Magyarországon, nálunknál erősebb nemzetnél, a németnél lesz a magyar korona. Majd így folytatta: „Ha pedig Isten azt adná, hogy a magyar korona Magyarországon magyar kézhez kelne egy koronás királyság alá, úgy az erdélyieket is intjük, nemhogy attól elszakadnának, vagy abban ellentartának, de sőt segélyek tehetségek szerént és egyenlő értelemről azon korona elá a régi mód szerént adják magokat.”

Bocskay szavai mutatják, hogy ő a magyar egységet Erdélynek a magyar királysághoz való visszatérésében látta. Az ő szemében is Magyarország a mágnes, amely Erdélyt magához vonza. Viselkedésével és végrendeletével utódaira a körültekintés, alkalmazkodás, önmérséklés szemmeltartását hagyta, nehogy Erdély saját erejének túlértékelésével ellenkiráltsággal próbálkozzék. Ha következtenni is lehetne, hogy egyes fejedelmek a két országgrész egyesítését Erdélyből akarták kérészül vinni, a feltevéseken túlmenően nem szolgáltatnak bizonyítékokat. Területi nyereségre többen törekedtek és hatásukat nagyobb területre kiterjesztették. A

megszerzett magyarországi megyék birtoklása azonban mindig csak személyükhöz kötődött, uralkodásuk idejére szóló maradt. Bocskay az ország egyesítését magyar és nem német nemzetiségű királlyal ajánlotta ugyan, de III. Károlytól a magyarországi kormányzási rendszer javult és a királyról alkotott kép a Bocskay-féle időhöz viszonyítva lényegesen változott.

Különösnek tűnhetik fel, hogy Bocskay, aki a magyar alkotmány védelmére kitámadt, magában Erdélyben két fontos alkotmányvédő intézménynek nem tulajdonított olyan fontosságot, mint amekkorát azok méltán megérdemelték. Az egyik feltűnő jelenség az, hogy fejedelemmé választásakor az eléje terjesztett választási feltételeket nem fogadta el, a másik, hogy a választás mellőzésével maga jelölt ki a fejedelemségre utódot. Sőt ennek elfogadását a török portán is kieszközölte. A választási feltételekre, ez alkotmányvédő pontokra, Vonatkozólag kijelentette, hogy azokat foglalják országgyűlési végzésbe és úgy terjesszék eléje. Habár a lényegnek így eleget tett, de eljárásával az alattvalók jogát csökkentette. Szabad fejedelemválasztó jogukat az erdélyiek az ő tekintélyéért sem adták fel. Nem kellett az ő fejedelem-jelölt je: a magyarországi Hornon nay Bálint, hanem szabad akaratból Rákóczy Zsigmondot tették meg urokká. E változtatásba a török is belenyugodott. Az erdélyiek ébersége eképpen örködött az ország szabad fejedelemválasztó jogán és becsülte meg annak fontosságát.

A jó szónok, kiváló diplomata és jeles hadvezér Bocskay, elért sikerei után nemsokára, az ország őszinte sajnálkozása közben a bécsi békekötés évében sírba szállott. Utódja Rákóczy Zsigmond, előbb Bocskay hadvezére és Erdélyben helyettese, is rövid ideig kormányozta Erdélyt (1606—1608). Szabadkozva fogadta el a fejedelemséget és nem is sokáig tarthatta azt meg. Ugyanis fellépett ellene Homonnay, emellett Báthory Gábor is követelte a fejedelemséget. Maga részére nyerte a bécsi udvart és szolgálatába fogadta a Bocskay idejében szervezett hajdúkat. Ekkora támogatásban bízva lépett fel Rákóczy ellen. Ez, hogy a polgárháborút elkerülje, nem bocsátkozott harcba, hanem önként félreállott.

Így lett fejedelemmé Báthory Gábor, akit törekvésében maga Bethlen Gábor is támogatott. Báthory a család ecsedi ágából származott, Báthory István országbíró neveltette őt, reá hagyta vagyónát azzal a kikötéssel, hogy protestánsná lesz. A számító fejedelem aztán hol katolikusnak, hogy protestánsnak mutatta magát. Jó alakú, jó modorú, bőkezű embernek tartották őt. E jeles tulajdonságait azonban zabolátlanságával lerontotta,

Néhány évig tartó uralkodását állandó nyugtalanság jellemzi. A magyar királlyal megegyezést, sőt szövetkezést keresett, engedményeit azonban a bécsi udvar kevésnek találta. Túlkapásai egyesekben nagy elégedetlenséget keltettek, úgyhogy Kendi István kancellár és Kornis Boldizsár vezetésével összeesküvést is szöttek ellene. A fejedelem azonban erről idejekorán értesült és a felkelést elnyomta. Magára haragította a szászokat, mivel Szebenben a tör-

vény ellenére, csselfogással, katonaságát belültette és ezzel a szabad várost fegyveresen megszállta. Majd Havasalföldre vezetett sereget (1611), az ottani vajdát: Çerhan Radut székéből elűzte. A vajda azonban a szászokkal összefogva a fejedelem seregét a brassai papírmalom mellett megverte.

Az elbizakodott fejedelmet a török porta sem szerette és vele szemben Géczy András személyében ellenjelöltet állított. E trónkeresőt a szászok is támogatták. A létrejött küzdelemben a híres brassai bíró: Weisz Mihály Földvárnál a csatatéren lelte halálát. A törökből kiábrándult fejedelem most újból a magyar király barátságát kereste. Törekvésével azonban elkésett, mivel sértő bánásmódja miatt hívei közül számosan, köztük Bethlen Gábor is elhagyták őt. Bethlen a török pártfogásával fejedelemmé lett, a menekülő Báthoryt Váradon saját emberei ölték meg.

Széteső politikai cselekedeteit egységbe foglalja az a történeti beállítás, amely szerint a magyar királyság megszerzése forgott az eszében. Ennek érdekében lett volna szüksége a román vajdaságokra, mint jó szomszédságra. Szebent is azért foglalta el, hogy havasalföldi háborújában ne hagyjon maga mögött ellenséget.

Iktári Bethlen Gábor már fiatal korában megedződött a küzdelmekre, amelyek fejedelem korában reá vártak. Fiatalos cselekvésvágygal már közreműködött abban, hogy Erdély a Básta korszak nyomorúságaiból kiemelkedjék. Emiatt Székely, Móztosnek lett a híve, majd Bocskayt bízta a fejedelemség felvállalására. Utána Báthory Gábort pártolta, mellette kitartott mindaddig, amíg annak üldözései elől menekülnie kellett. Török segítséggel jutott ugyan a fejedelmi székbe, de annyira megcsontosodott a szabad választáshoz, mint Erdély függetlensége jeléhez való ragaszkodás, hogy az erdélyiek az ő választását teljesen függetlennek szerették feltüntetni. Habár nagy sereg van országban, — mondották — de ez csak Báthory Gábor kikergetésére való, a választásba a török egy szóval, egy intéssel sem szólott bele. Választási feltételei főleg a tanács hatalmának nagyobbítására, a kincstári jóságok visszaszerzésére vonatkozólag foglalnak magukban újításokat. Esküje a megszokott szövegű volt. Erős próbákat kiállott hazafisága mindenben már eleve nagy reményeket keltett, ahogyan azt a fejedelemségbe való beiktatása alkalmával az ünnepi szónok szépen kifejtette.

Súlyos teendők nehezettek vállára elődjének nyugtalan uralkodása után. A szászok lecsendesítése, a magyar királlyal való egyezés, a szomszéd országokkal való megbékélés, a török követelések elhárítása, a belső rend helyreállítása vártak reá. És ő e feladatokat sikeresen megoldotta. A szászokat jogaikban megtartotta, Nagybányát a magyar király kezén hagyva vele hegyezett, a török sok sürgetésére a Báthory Zsigmond fejedelem idejében visszavett Lippát engedte át. Az ország belső rendezésében mutatott hozzáértése, eszmegazdagsága, szorgalma és kitartása Erdélyt a szervezetség és jólét magas fokára emelték, örök tervező ereje szépen

bontakozott ki a felvállalt teendők gazdagságában. Az unio-törvény felújításával, kifejtésével, megszerettetésével az ország lakosságát egymáshoz közelebb hozta. A mostani kifejtés szerint a három nemzetiség között a haza megmaradására való szent egyezség lett az unió. Ennek értelmében egymás szabadságára, a hazának békében és háborúban való megsegítésére, az egymás között támadt sérelmek békés elintézésére tettek ígéretet. Gyakorlati jelentősége különösen abban nyilatkozott meg, hogy ha valamelyik nemzetet sérelem érte, a másik kettő közösen járt el annak megvédelmezésében. Fontosságát jelzi, hogy megtartásának kötelezettségét a fejedelmek választási feltételei közé is felvették.

A fejedelem a belső nyugalom elérését célozta azzal, hogy a közerkölcsiség emelésére az egyházi rendet jó példaadásra, az egyházi előjárókat az egyházközségek látogatására és ellenőrzésére buzdította. Az országgyűlés a fejedelem kezdeményezésére szigorú büntetéssel lépett fel a szitkozódók és ünnepszegők ellen. Az ilyen bűnösöket, miként általában az egész fejedelemség idejében, sőt később is, nyilvános megszegyenítéssel: veréssel, kalodával, pellenđerhez kötéssel, kalitkába zárással büntették.

Régi, feledésbe ment országgyűlés végzést újított fel, amikor az országgyűléssel kimondatta, hogy ahol valamelyik vallás többségben van, azé legyen a templom. A templommal együtt járt az egyházközségi vagyon birtoklása és az istentisztelet nyilvános gyakorlása. E törvény felújításával a katolikusokon akart leginkább segíteni. Ezek ugyanis ilyen módon kapták vissza a szilágysomlyói, majd a székelyudvarhelyi templomot.

Hogy az igazsághoz jutás útját megkönnyítse, rendszerbe szedte és nyilvánosságra hozta az igazságszolgáltatás menetét. Iskolák építésével, könyvtárak fejlesztésével, nemes ifjak külföldi iskoláztatásával, jeles külföldi tanárok behívásával szerzett érdemeit az egykorú történetírás is kiemelte. Nagy dicséretére válik, hogy a jobbágy gyermekek taníttatásának megkönnyítésével a műveltséget általánosabbá tette.

A jó belső elrendezéshez tartozott, hogy az államot és alattvalóit is jobb anyagi helyzetbe juttatta. Hogy az állam jövedelmét fokozza, a bányákat, határvámokat, bérletrendszer helyett saját kezelésébe vette. Felmentések megszüntetésével az adófizetést szélesebb körre terjesztette ki, az elajándékozott, vagy elzalogosított kincstári birtokokat állami gondozásba vette. Jó pénzt veretett, annak előállítását jogát a fejedelemnek tartván fenn. Az állami jövedelem gyarapítására az egyedáruságot ő is alkalmazta. Iparosok betelepítésével (anabaptisták), kiváltságok osztogatásával az ipart és kereskedelmet fejlesztette. A zsidók tőle kapták kiváltságleveleket. Építkezéseivel sokat foglalkoztatott és így jövedelemhez jutott. Általában az anyagi jólétet országszerte emelte.

Gazdasági politikája az erdélyi nagybirtokos eszményképét állítja elének. A családi gazdálkodásból merített természetes gazda-

sági érzékkel és tevékenykedéssel ugyanis az állam gazdasági életét is biztos kézzel irányította. Olyan meglátásokkal rendelkezett, amelyeket utóbb a híressé vált merkantil gazdasági rendszer karolt fel. Sokágú és eredményes tevékenységei alapján esik szó az ő országépítő politikájáról.

Udvartartásának fénye, diplomáciai rátermettsége, külügyi összeköttetései, vallásossága, tudományszeretete, sokféle alkotásai, hadi sikerei, egyéni kiválóságai a fejedelmi tekintélyt nagy magaslatra emelték. Neve Erdély nagyságának és megbecsültségének kifejezőjévé vált.

Ezerszálú politikai tárgyalásai, levelezése, összeköttetésbe hozták őt törökkel, némettel, románnal, lengyellel, csehekkel, franciával, dánnal, angollal. És e tárgyalásokat maga vezette. Nagyszabású terve merész, nagy cél: a töröknek kiűzése lebegett szeme előtt. Általános felfogás szerint ő a török pártnak volt híve, törökpártisága azonban arra az esetre vonatkozott, amíg Erdély helyzetében nem áll be változás. Naggyá tételére erőt érzett magában. Politikája Erdélyt és a vele egyetértő országokat nagy feladat elé állította. Mátyás király politikai elgondolása hevítette: Erdély és Magyarország összefogásán túlmenően Csehországot is megszerezni. Még a lengyel királyságra is gondolt. Mivel politikája burkolt volt, bizalmatlanok voltak vele szemben a török és német udvarban egyaránt. Báthory István mellett Erdélynek legnagyobb politikusfejedelme.

Legfontosabb külügyi ténykedései a magyar alkotmányért való felkelései. Hogy e felkelések elsősorban magának a fejedelemnek külügyi vállalatai, azt az egykorú erdélyiek is elismerték. Az 1619. év Bethlen első felkelésének ideje. Bár Erdély csendes békéjét látja, mondotta, de amikor a magyar nemzet nyomorult sorsán és saját vallása sérelmein gondolkodik, elhatározta, hogy nemzete szabadságáért kitamad. Felkelésére a töröktől kért engedélyt, mint ahogy utóbb annak felszólítására kötött békét. A magyarországi elégedetlenek csatlakozásával csakhamar hatalmába került a Felvidék, majd a Dunántúlt is megszállta. Pozsonyban gyűlést tartott, itt egyezkedésre a király biztosai is megjelentek. Mivel pedig a megegyezés nem sikerült, Besztercebányára új gyűlést hirdettek. E gyűlés a fejedelmet, aki közben a felkelő csehekkel szövetkezett, közfelkiáltással magyar királlyá választották. Ő azonban, bár a korona a kezében volt, nem koronáztatta meg magát. Saját szavai szerint, a koronázás esetén a török rögtön az ország végvárait kívánta volna. Másrészt a cseh felkelés sem alakult biztatóan. Dampierre seregét Bethlen ugyan megverte, de a Fehérhegynél, Prága mellett vívott csatában a csehek veresége teljessé vált.

Bethlen első felkelését a nikolsburgi béke (1622) zárta be. Ebben a fejedelem a királyi címről lemondott, viszont a végvárak fenntartására szánt évi tetemes segélyösszeg ígéletén kívül Magyarországból számos megyét (Szatmár, Szabolcs, Ugocsa, Zemplén, Bereg, Borsod, Abaúj, hozzá még Munkács, Ecsed, Tokaj, Tarcál)

saját élete tartamára birtokába vette. E területnyerésnek gazdasági fontossága, hogy a terményfelhasználás szempontjából Erdély és e megyék között nagyobb kapcsolat jött létre. Hadügyi fontossága, hogy Bethlen fizetett hadai jó szállásra találtak. Politikai fontossága, hogy e helyek Bethlen megismételt felkeléseire jó kiindulási területnek bizonyultak. Foglalásai miatt Bethlen sokat volt távol Erdélytől, ami nem vált ennek előnyére. Kassán udvartartást rendezett be és a város közéletében jelentékeny szerepet játszott. Ugyanúgy tett tehát, mint előzőleg Bocskay, vagy utóbb I. Rákóczy György. E város közlete szoros kapcsolatba került Erdéllyel.

Bethlen még kétszer fogott fegyvert, hogy első felkelése eredményeit biztosítsa és azokat kibővítse. Egyes német fejedelmek biztatására, másrészt a nikolsburgi békében kikötött pénz elmaradása miatt, továbbá egyes udvari politikusok nyilatkozatain megsértődve, 1623-ban újból megindult. Azonban II. Ferdinánd király sikeres németországi harcainak hatása alatt Bécsben csakhamar újból békét kötött.

Harmadik felkelése előtt történt, hogy a magyar királlyal közelebbi összeköttetést keresett. Ez összeköttetés erősítésére a király leányát, Cecilia Renátát is szándékozott nőül venni. Felmerül az az állítás, hogy e házasság, helyesebben a háttérben álló törökellenes összefogás érdekében kész lett volna katolikussá is lenni. Erre vonatkozólag azonban olyan diplomatikus kifejezést használt, hogy azt komoly szándéknak tekinteni nem lehet. Egyébként Kemény János egykorú történetíró is megírta róla, hogy ez nála csak tettezés volt. Csakugyan nemsokára Katalin, brandenburgi hercegnőt vette feleségül. Nagy fénnel Kassán tartotta meg menyegzőjét.

E harmadik hadjáratában, mint a német fejedelmek szövetségese, a híres császári vezérrel, Wallensteinnal is szembe került. Azonban vele ütközetbe nem bocsátkozott. Mint hadvezér általában a döntő csatákat kerülte, inkább a portyázó módszert alkalmazta. Sikereit főképpen gyors fellépéseinek és serege mozgékonyságának köszönhette. Fizetett katonasága a szükséges begyakorlással rendelkezett. A békét Pozsonyban kötötték meg 1626-ban az előző békék szellemében.

Bethlen Gábor mint alkotó leginkább Báthory István fejedelemmel hasonlítható össze. Miként ez, ugyanúgy Bethlen is nagy alapítványokkal gondoskodott a műveltség színvonalának emelkedéséről. Báthory István a katolikusok, Bethlen Gábor a reformátusok iskoláztatását pártolta. Azonban mindkettő azzal az elgondolással, hogy iskola alapításával az erdélyi általános műveltséget emeli. Mint jó katona, jó diplomata, tudós, tudomány- és művészetpártoló, nagy építő, jó gazda, vallásos és erkölcsnevelő fejedelem él az erdélyiek emlékezetében.

Kedvéért feleségét, Brandenburgi Katalint is fejedelemmé választották. A fejedelemasszony urának halála után csakugyan hatalomhoz is jutott. Az erdélyiek választási feltételeket szabtak eléje, és esküt vettek tőle. Azonban bizalmatlanok voltak vele szem-

ben és arra kötelezték őt, hogy a fejedelemséget senkinek át ne adja. Kormányzót adtak melléje, a fejedelmi tanácsnak hatalmát pedig országgyűlésről országgyűlésre jobban növelték. Így a fejedelmi hatalom írásba foglaltan az ő idejében nagyon összehúzóroddott. Mivel nem örvendett népszerűségnek, csakhamar önként lemondott a fejedelemségről és Bethlen Istvánnak, akit az ország melléje kormányzó gyanánt adott, engedte át azt. Azonban Bethlen István sem tudott uralmában megmaradni, mivel Rákóczy György a hatalmat magának követelte. Az ország őt csakugyan fejedelemmé választotta (1630).

A Rákóczy-család birtokainak középpontja Sárospatak volt, ennyiben a család nem is volt erdélyi. Rákóczy György erőteljes fellépése után azonban a család Erdéllyel hosszú időre kapcsolatba került. A magyar király nem akarta őt fejedelmül elismerni. Esterházy Miklós nádort haddal küldte tehát megbuktatására, azonban a fejedelem Rakamaznál győzelmet aratott. Erre a király és a fejedelem között fegyverszünet jött létre. A fejedelem Nagyszalontánál a budai pasa embereit is megszalasztotta, akik Bethlen Istváni megsegítésével próbálkoztak. Így I. Rákóczy György uralma megszilárdult és az országot nyugodtan kormányozhatta. Belső uralkodásának eredményeit Szalárdi János, egykorú történetíró ezekben összegezte: Igazságot szolgáltatott, országgyűléseket pontosan tartott, pompás és nagyköltésű udvartartásában Bethlent követte, végházak és várak építésére Velencéből β egyéb helyekről hozatott embereket, a gazdálkodásban és bányák művelésében gondos volt, a várakat felszerelte és a tisztviselőket megválogatta. Tekintélyre vallott, hogy udvarában lengyel főnemes ifjak is teljesítettek szolgálatot. Nagyszerű udvartartásába a tisztviselőknek adott utasítások engednek bepillantást.

Békeszerető embernek mutatkozott, aki előtt fő Erdély beinyugalma. Felfogása szerint a fejedelemnek legszebb jutalma a nemzet szeretete és legfőbb kötelessége a hazának megőltalmazása. Mindamelllett ő is beleavatkozott Magyarország ügyeibe. A 30 éves háború harmadik szakában ugyanis Booskay és Bethlen példájára ő is kitámadt. Felkelését külügyi tárgyalások előzték meg, amelyekben politikai jártasságának adta tanújelét. A francia, angol, német, svéd és a bécsi udvarral állandó politikai érintkezést tartott fenn. Csak éppen a török engedélye kellett a háború viseléséhez. A békekötés ügyében is a törököt kérdezte meg, látván, hogy attól megfelelő segítséget nem kap.

Felkelését gondosan előkészítette. Fiát előzőleg fejedelemmé választotta, sőt még a portával is elismertette. A franciákkal és a svédekkel kötött egyezségben a háború költségeire tetemes pénzösszeget biztosított a maga számára. Hadjáratának lefolyása az ismert mederben haladt. Kassát az ellenséges ostrom alól felmentette, majd a Morva felé tartott seregével. A török sürgetésére azonban csakhamar békét kötött. Az egyezség Unci béke (1645) néven ismeretes, A béke leginkább abban különbözik a Bocskay

és Bethlen által kötött békétől, hogy a vallásügyet jobban kifejti. Rákóczy e békében a Bethlen idejében bírt magyar megyéket biztosította magának, sőt ezen túlmenően fiainak holtáig Szabolcs, Szatmár vármegyéket, a családnak meg örökösen Tokajt, Tarcalt, Regécet.

A hadjáratokkal az erdélyi fejedelmek magyarországi jelentős vállalkozásainak sora le is zárult. E hadjáratok nyilvánvalóan mutatják, hogy mindig meg volt Magyarország és Erdély között a nemzeti összetartás érzete. Bár Erdélyt az Úristen az ő ítéletéből boldog emlékezetű királyok birodalma alól idegen nemzet hatalma alá rendelte, noha Istennek úgy tetszett, hogy Magyarországgal egy korona alatt ne lehessen, de egy nemzet vagyunk a magyar birodalom nem kicsiny része, hangoztatták 1659-ben az erdélyiek. Ez össztartozás érlelte meg azt a véleményt, hogy a magyar nemzet és állam fenntartásában Erdély hivatást töltött be.

Egészen különleges a szerep, amelyhez Erdély a két román vajdaság történetében I. Rákóczy György idejében jutott, Az összeköttetés a három ország kapcsolatába is bevilágít. A törökhöz tartozás ugyanis magával hozta, hogy a három ország közben szorosabb kapcsolatba jutott. A török ugyan Erdély jogait tekintetbe vette, közben azonban ráparancsolt, hogy a török érdekeknek védelmére keljen. Így egy-egy fejedelem parancsot kapott, hogy a lengyelektől, kozákoktól, vagy tatároktól megtámadott vajdaságoknak segítséget nyújtson. A fejedelmek nem mentek szívesen, mindent elkövettek, hogy kivonhassák magukat, mert a kirendelésben Erdély szabadságának megsértését látták. Törekvésük azonban nem mindig sikerült. E mellett maguktól is beleavatkoztak a vajdaságok ügyeibe, egyes fejedelmek közben (Báthory Zsigmond, Báthory Gábor) hűbéres viszonyt teremtettek, mások viszont megelégedtek azzal, hogy szerződéssel teremtsenek jó viszonyt a vajdaságokkal.

A hűbéri, szövetséges, vagy ellenséges helyzet az erdélyi fejedelmeket többször feladatok elé állította. A fejedelmeknek vajda tevésben, vajda buktatásban volt szerepük. Török parancsra vajdát iktatták be, máskor a vajdát a fejedelem kérésére tartotta meg a török. Mivel így a fejedelmek a vajdaságok ügyeibe beleszóltak, a vajdaságra pályázók keresték kedvüket. Üzengettek, írogattak a fejedelemnek, hogy ajánlja őket, ennek fejében ígéretet tettek, adót ajánlottak fel nekik. Régi szokás volt, hogy a vajdák az erdélyi fejedelemnek évenként szép, értékes szerszámmal ellátott lovakat küldöttek ajándékba. A trónkeresők adót, ajándékot ígértek és ígéretükről biztosító levelet is adtak. Mindezekhez járultak a határügyek, kereskedelmi ügyek, a kölcsönös letartóztatások, bemene-külések, vallásügyek. Az ezekben való eljárás, az uralkodók politikai magatartása barátságot, máskor nyílt ellenségeskedést teremtettek. Először Báthory Gábor választási feltételeibe foglalták be az erdélyiek, hogy a két román vajdával jól legyen. Utána is mindegyik fejedelemmel megfogadtatták, hogy a szomszédokkal jó viszonyban éljen. A két vajdasággal való egyetértést kívánta a török is. A jó

szomszédsági viszony, amelyet az alattvalók kívántak, az ország békevágyából táplálkozott.

I. Rákóczy György korában Havasalföldön Máté, Moldvában Lupul volt a vajda. Különböztek az eddigi vajdaktól, mert mindkettőnek uralkodása hosszú ideig, 20 év körül tartott. Rákóczy Máté vajdát ajánlotta a portának, úgyhogy vajdává tevését részben neki tulajdonították. Pártolása későbbre is megmaradt. Sokszor úgy volt, hogy a porta Mátét leteszi, és ilyenkor Rákóczy járt közben érette. Lupul nagyratörő tervekkel foglalkozott. Havasalföldet fiának szerette volna megszerezni, azt sem tartotta lehetetlennek, hogy Mihály vajda példájára Moldvából, Havasalföldből és Erdélyből egy országot alapít. E törekvése miatt állandóan ellentétbe került Máté vajdával és Rákóczyval is.

A közös védekezés eredménye, hogy a fejedelem és Máté vajda 1635-ben szerződésre léptek. A vajda megígérte, hogy Rákóczynak igaz híve lesz, vele jó szomszédságban él, a legelső hívásra saját költségén megsegíti. Továbbá kötelezte magát arra, hogy évenként 5000 forintot fizet a szokásos loajándék mellé. Viszont Rákóczy is megígérte, hogy Mátét ellenségei ellen megvédi, kivéve a törököt. Csakugyan többször fenyegető volt a helyzet, Máté ilyenkor Rákóczyhoz fordult segítségért. Többször elég volt a segítségküldés tudata, de fegyveres megsegítésre is rákerült a sor. Rákóczy tekintélyére vall, hogy 1638-ban a két vajda között békebíró gyanánt szerepelt. Tanácsával jól meghányván-vetvén a dolgot, a békét közvetítette is, azonban Lupu ellenségeskedése miatt ez nem maradt állandó, így történt, hogy 1640-ben Havasalföld színe-java megjelent Erdélyben országgyűléstartás idején, hogy Lupul ellen segítséget kérjenek. Ilyen ünnepélyes követséget az egykorúak közül Erdélyben még senki se látott. A fejedelem és Máté vajda között való jóviszony kifejezője az a szíves fogadtatás is, amelyben a Havasalföldön keresztül a portára járó erdélyi követek átutazásukkor a vajda udvarában részesültek.

A hanyatló Erdély.

Erdély újra a magyar ki?~ály uralma alá kerül

Az apa után fia, II. Rákóczy György következett a fejedelmi székben. Előzőleg, mint váradi főkapitány már tekintélyes állásnak örvendett, Báthory Zsófiával kötött házasságával meg vagyonilag erősödött meg.

Uralkodásának egyik fontos eseménye az erdélyi törvénykönyv: az *Approbatae Constitutiones* kiadása (1652). E törvénykönyv jelentősége, hogy a különböző időkben hozott országgyűlési végzéseket tárgyak szerint rendszerbe szedte. Így a törvénykönyv a bírósági használatot nagyon megkönnyítette. Fontossága erdélyi viszonylatban a *Corpus-juris*ével vetekedik. A törvénykönyv az egyházi ügyek, fejedelmi és kincstári ügyek, a hazafiak ügyei, a törvénykezés és ediktumok beosztás szerint oszlik meg. A könyvet

kiegészíti az Apafi fejedelem korában hozzátartozó folytatás: »Com-pilatae Constitutione«.

Másik nagyfontosságú esemény a kincstári jószágok rendezése (1650), mivel így az állami jövedelmek nagyobbodtak. Ismerünk kincstári jószágösszeírást 1602-ből, majd Bethlen Gábor idejéből (1615), a mostani azonban legteljesebb (Fehérvár, Kővár, Görgény, Gyalu, Kolozsmonostor, Huszt, Szamosújvár, Fogaras, Nagyvárad, Zalatna, Déva, Enyed, Borosjenő, Lúgos, Karánsebes és az ezekhez tartozó kisebb városok, falvak). A rendezéssel sok állam jószág került ki a magánosok kezéből, ahová adományként vagy az államnak adott kölcsön fejében zálog gyanánt jutottak. Jelentős az összeírás azért is, hogy utolsó, amely ekkora állami birtokállományt tüntet fel. Utóbb ugyanis a kincstári birtokok nagymérvű elosztogatása következett be.

A fejedelem feleségének birtokai voltak Lengyelországban. Ez alapon fiát, Ferencet, akit az erdélyiek már apja életében, 7 éves korában fejedelemmé választottak, honfiúsították. Ez a körülmény, másrészt az erdélyi fejedelmek meg-megújuló törekvése a lengyel trónért, II. Rákóczy György figyelmét is Lengyelország felé fordították. A beavatkozásra alkalma is nyílt. Kázmér lengyel és X. Károly svéd király között ugyanis háború ütött ki és ennek kapcsán a svéd király a fejedelem barátságát kereste. Rákóczy hajlandóságát elősegítette, hogy a lengyel elégedetlenek őt királyukká választották, a kozákok is rokonszenveztek vele. Ennyi biztatásra a svédekkel és a kozákokkal Kolozsmonostoron szövetségre lépett és elhatározta, hogy szövetségesei segítségével Lengyelországot fegyveresen elfoglalja.

Az 1657. év januárjában tehát megindult. Útjában az oroszok, majd a magyar király követe igyekeztek őt a támadásról lebeszélni. Méginkább ellenezte a háborút a török, sőt a fejedelmet attól egyenesen eltiltotta. Rákóczy azonban nem engedelmeskedett. Krakóban találkozott a svéd királlyal, majd együtt szállották meg Varsót. A sikeres kezdetre azonban egymás után jöttek a csapások. A svéd király ugyanis országa megvédésére seregével elvonult, mivel azt a dánok támadták meg. Közben egy lengyel sereg bosszúból Szatmár vidékét pusztította, a török meg a tatárokat küldötte Rákóczy ellen.

A nehéz helyzetben Kemény János fővezér visszavonulást ajánlott, mire az erdélyi sereg hazafelé indult. A Moldva felé menetelő erdélyieket a lengyelek nyomon követték és közülök több ezret levágtak. Majd a fejedelmet lealázó békére kényszerítették. Ez néhány száz emberével ugyan elmenekült, hadseregét azonban a fővezérrel együtt a tatárok foglyul ejtették és rabságba Krímbe hurcolták. Innét egyesek nagy váltságdíj lefizetése után megszabadultak, sokan azonban ott pusztultak. A váltságdíj összehozásában az egész ország összefogott. Az országgyűlés, ahol többszáz panaszos nő jelent meg, a rabok kiváltására adót vetett ki, maguk a rabok sajátjukból is sokat áldoztak e célra.

Nehéz megpróbáltatás volt, amely most Erdélyre következett. Mihály vajda-Básta korszakának pusztításai ismétlődtek meg. A török ugyanis az engedetlen Rákóczyt nem tűrte meg a fejedelmi székben, hanem új fejedelem választását követelte. Az ország azonban a bekövetkezett bonyodalmak idején Rákóczyt ismétlen fejedelemmé tette, amivel a törököt felingerelte és bosszúállásra tüzelte. Az erdélyiekben olyan erős volt a szabad fejedelemválasztáshoz való ragaszkodás, hogy Rákóczynak a személye most Erdély szabadágának eszményévé vált.

Rákóczy első letétele után az erdélyiek először Rhédey Ferenc bihari és mármarosai főispánt tették meg fejedelmökké (1657 no v.). Rákóczy azonban ennek beiktatását Medgyesen megjelenésével megakadályozta és magát másodszor is fejedelemmé választatta (1658 jan.). A felbőszült török erre Erdély elpusztításával felelt. Több városra nagy pénzüsszeget vetett ki, Fehérvárt feldúlta, még a fejedelmek sírjait sem kímélte meg. Továbbá az országra 500.000 tallér hadisarcot vetett ki, az évi adót meg 40.000 aranyban állapította meg. Fejedelemmé Barcsay Ákos hunyadmegyei főispánt tette meg »(1658 okt.). Rákóczy azonban továbbra is fejedelem módjára intézkedett, majd magát harmadszor is megválasztatta (1659 szept). Ezt a török újabb kihívásnak vette és Erdély előzőnlésével felelt. Rákóczyyal a várhelyi régi római romoknál csapott össze, utóbb meg Fenes és Gyalu között foglalt állást. A fejedelem itt csatát vesztett, maga is halálos sebet kapott, amelybe Váradon belehalt.

A fejedelmi székbe visszaült népszerűtlen Barcsayval szemben az erdélyiek Kemény Jánost választották meg fejedelemmé. Ez a magyar király segítségére támaszkodva próbálta fejedelemségét biztosítani. Lipót király vezére, Montecuccoli Kolozsvárig be is jött hadával, azonban a meghalt Barcsay helyébe tett Apafi Mihály fejedelemsége hírére visszafordult. A török most is nagy területet elpusztított, Szászvárostól Nagybányáig barangolt hadával. Majd Nagyszöllősnél, Erzsébetváros körül Kemény seregét tönkretette (1662 Jan.). Maga a fejedelem is holtan maradt a csatátéren. Mostantól kezdve Apafi egyedül maradt uralmon.

Erdély felmérhetetlen károkat szenvedett e nehéz időkben. A török minden egyes betörése nagy emberáldozatot kívánt, ehhez járult, hogy még rengeteg embert rabságba is hurcolt. Erdély többszázezer embert vesztett ily módon. A székelyek közül különösen a csíkiak szenvedték meg e mostoha időket, mivel Rákóczy mellett hűségesen kitartottak.

Rákóczyt lengyel hadjáratában a román vajdák is támogatták. Az ő idejében éveken keresztül még mindig Máté és Lupul voltak a vajdák. Ezekhez való viszonyát az atyja életében látott magatartás határozta meg. 1650-ben Máté megújította a szerződést, amelyet I. Rákóczy Györggyel kötött. Lupul most is ellenségeskedett Mátéval, mivel Moldva és Havasalföld egyesítésének gondolatával nem tudott felhagyni. Hangoztatta, hogy Mátét elevenen Konstantinápolyba viszi. E nagy szorongásban a havasalföldiek feleségüket

és gyermekeiket az erdélyi határ közelébe hozták. Téli időben szekér hátán várták bebocsátásukat. Rákóczy végre is Lupult Moldvából kikergette, helyébe István vajdát ültette, aki emiatt a fejedelem hűbéresévé lett. Máté vajda 1654-ben meghalt, utódja, Konstantin Rákóczival folytatta a jóviszonyt, vele véd- és dacsövetséget kötött. A fejedelem megvédte őt lázongó alattvalói ellen és országába rendet teremtett. Így mindkét vajda Rákóczynak köszönhette székét és ezen a réven vele mindkettő hűbéri viszonyba került. Mikor tehát a fejedelem hadseregével Lengyelországba ment, seregében ott voltak a román vajdák csapatai is. A hadjárat szerencsétlen kimenetele után, bár István vajda nemsokára meghalt, Konstantin és az új vajda is kitartottak mellette, mígnem az erdélyi trón urat cserélt.

II. Rákóczy György személye még az *erős* Erdélyt képviselte. Egyéniségéből nem hiányoztak azok a kellékek, amelyek uralkodónál szükségesek. A magyarországi vezető emberek, közöttük Zrínyi Miklós értékelték is őt és elismeréssel nyilatkoztak róla. Haditettéből nagyszabású elgondolásra lehet következtetni. Erdély, Lengyelország, a két román vajdaság kétségkívül nagy erőt jelenthetett volna a török ellen. Számításában azonban csalódott, mivel a törökkel Erdély akkor még ujjat nem húzhatott.

Apafi Mihály fejedelem trónralépésekor lényegesen megváltozott állapotokat talált Erdélyben. A Bethlen, I. Rákóczy György korabeli Erdély II. Rákóczynak rosszul végződött lengyelországi hadjárata után nagyot esett. A török 1660-ban elfoglalta Nagyváradot és ezzel a hódoltság határát Kolozsvárig terjesztette. E foglalással Erdély területének egyharmada elveszett. A nagy török pusztítás, a nagy emberveszteség érzékenyen érintette az országot. Elveszett Erdély szabadsága, fejedelmét a török nevezte ki. Így jutott uralomhoz Apafi is. Békeszerető, nem nagy politikai éleslátással bíró uralkodó volt. Nem irányította a kor eseményeit, csak éppen alkalmazkodott a meglévő viszonyokhoz.

A magyar király és a török között keletkezett háború idején (1663) a török Apafi kivonulását is megkívánta. Arra számított, hogy a fejedelem személye az elégedetlen magyarokban közlekedést támaszt. A fővezér tehát a fejedelmet táborában kitüntető szíveséggel fogadta. Számításában azonban csalódott. Habár az ú. n. Wesselényi-féle összeesküvés előkészületeibe egyesek Apafit is bevonták, sőt arról is szó esett, hogy a magyar nemzet az erdélyi fejedelem alatt török védnökség alá helyezkedik, de e szándék a tervezetesen túl nem ment. A megcsönkített és régi tekintélyéből vesztett Erdély ugyanis nem jelentette a régi erőt, a magyar (alkotmányvédelemben régi szerepéhez nem jutott).

A magyarországi bujdosók is Apafiba vetették reményüket, azonban csalódnok kellett. A fejedelmet a megsegítéstől a török is eltiltotta, másrészt a fejedelem külpolitikájában sem volt meg a kellő határozottság. Az ő engedélyével Teleki Mihály sereggel ment ugyan ki Szatmár vidékére (1672), a bujdosók azonban ennek

nem sok hasznát látták. Ráadásul a török a magyar király ellen Thököly Imre személyében új, keletmagyarországi fejedelmet támogatót. Magyarország alkotmányvédelme, az erdélyi fejedelem kihagyásával, e szerint magában az országban intéződött el. Az egymásra torló események mind jobban mutatták, hogy Erdély régi erejéből veszített, sőt hogy külön léte is vitássá válik. A nyugati kereszténység ugyanis a Bécsnél nyert sikeren fellelkesülve (1683), elérkezettnek látta az időt a török visszaszorítására. A török visszafoglalása természetesen magával hozta a török védelem alatt álló erdélyi fejedelemség megszűnését.

Bécs ostromakor a török parancsára az erdélyi sereggel Apafi is kivonult. De nem vett részt a város ostromában, csak a győri hidat védelmezte. A magyar király többször kísérletet tett, hogy Apafit a töröktől elvonja, azért vele egyezkedni próbált. E szerint Erdélynek 15,000 főnyi katonaságot kellett volna a török ellen adnia, ezzel szemben Apafi, sőt a fia is a fejedelemségben megmaradhatott volna. A fejedelem azonban nem mert határozni, Buda visszafoglalása előtt ugyanis a török visszaszorítását nem látta biztosnak. Az erdélyi politikusok közül Teleki Mihály ismerte fel az igazi helyzetet, azért a király követével Kercsesorán, Porumbák mellett megállapodást kötött a keresztény érdekek pártolására. Apafi a király újabb ajánlatát sem fogadta el, amelynek értelmében Erdélynek vissza kellett volna térnie a király hűségére és adót kellett volna fizetnie. Az 1685—86. év telére azonban a királyi sereg így is téli szállásra Erdély északi megyéibe vonult, az ellenállást kifejtő erdélyi sereget meg megverte.

Erdély sorsát Buda visszavétele döntötte el. Most már a török helyett a magyar király fennhatósága alá helyezkedett. A török ellen folytatott további hadműveletek során Erdélyt német katonaság lepte el. Ennek eltartására a felemelt adón kívül nagymennyiségű gabona kellett. Az önálló Erdély e végső napjaiban először az erélyes és jól gazdálkodó Bornemisza Anna fejedelemasszony halt meg, majd 1690-ben őt a fejedelem is követte. Temetésük bő leírása értékes kultúrtörténeti emlék, akárcsak Báthory Kristófé a XVI. századból.

Apafi uralkodásából két belső esemény érdemel említést: Bánffy Dénes kivégzése és Béli Pál felkelése.

Bánffy Dénes németpárti politikus volt és ezzel ellenszenvet támasztott maga iránt. Mint kolozsvári végvári kapitány a váradi basával az országos tanács megkérdezése nélkül egyezkedett, amivel hatáskörét messze túllépte. Erőszakos, büszke természete miatt a vezető emberek féltek tőle és igyekeztek őt félreállítani. Szövetséget, ú. n. ligát alkottak ellene, amelybe a fejedelmet is belevonták. Azt állították, hogy Bánffy viselkedésével a haza biztonságát veszélyezteti. Elfogatták tehát őt és a fejedelem beleegyezésével kivégeztették. Az országgyűléssel is elhitették, hogy halála országos szerencsétlenséget előzött meg (1674).

Bánffy Dénes elfogatásához hasonló volt Béldi Pálé is. E korban ugyanis a törvényes eljárás nélkül való elfogatások gyakoriak voltak. Az ország felzúdulásának láttára Béldi a fogságból kiszabadult, azonban bosszúállásra gondolt és felkelést támasztott. E felkelés 1677 szeptember végétől a következő év január végéig tartott. E rövid négy hónap alatt a Székelyföldet, főleg Háromszék megyét mozgásba hozta, foglalkoztatta a szászságot, nem hagyta érintetlenül a magyarokat, sőt egész a portáig hatott.

Béldi szándékának megvalósítását országos eseményekre építette. Ki akarta használni azt a kedvezőtlen hangulatot, amelyet Erdély nagymérvű sülyedése sokakban keltett. Az ősi erdélyiek bántotta az, hogy a fejedelem nem erdélyi tanácsosokkal veszi magát körül, mások a bujdosók megsegítését helytelenítették. Béldi ezeket az elégedetleneket akarta összegyűjteni, különösen számított a székelyekre, akik közé maga is tartozott. Célja az volt, hogy a Teleki kormányt, vagyis Telekit és a vele egyetértő tanácsosokat megbuktatja és helyükbe saját embereivel ül be a tanácsba. E tervét fegyveres országgyűléssel akarta elérni. Maga köré gyűjtötte tehát bizalmas híveit és őket csatlakozásra szólította fel. Az volt a szándékuk, hogy a Teleki kormány megbuktatását török segítséggel fogják elérni, bízva abban, hogy a török a magyarországi bujdosók megsegítését megtiltotta, ennek ellenére sok bujdosó nyert befogadást Erdélyben.

Béldi mellé állott egész Háromszék, Csík- és Kászsószék is bejelentették csatlakozásukat, úgyszintén Gyergyószék is. Béldi a szászok részéről is biztatást kapott. Udvarhelyszék csatlakozását is remélni lehetett. A török meghallgatta a Béldiek panaszát és a fejedelem kibékítésére egy basát küldött Erdélybe. A belső nyugalom felzavarása és a török basa megjelenése azonban a fejedelmet gyors cselekvésre bírta. Fegyvereket küldött tehát Béldi ellen. Az országos sereg megérkezésére Béldi hívei, vagy 4500 ember, gyorsan széteszlottak. Béldi a portára futott és ott a Héttoronyban fejezte be kalandos életét. Pártütése és a törökkel való összejáratása miatt nem számítható nemzeti hőseink közé.

2

Belső fejlődés.

Erdélynek fejedelmi korszaka az önálló cselekvés ideje. Nemzeti fejedelmek és saját berendezkedés mellett a magyarság tanúbizonyságot tett államalkotó erejéről és életrealizációjáról. Az ország nemcsak kifelé mutatott hatalmat, hanem államszervezésével, a lakosság lelki békéjének, kulturális színvonalának, megélhetésének és vagyoni gyarapodásának biztosításával belsőleg is rendezett állapotokat teremtett.

Pedig a kis szegletkőnek, — ahogyan mondták — az üllő és kalapács, azaz a német és török közé szorultság helyzetében *az állami élet* nem ment könnyen. Az Erdélyért versengő két fél között nehéz volt a maga lábán járnia. Legnagyobb erősségének szabad fejedelmválasztó joga bizonyult. Bethlen Gábor szavaival élve, a

fejedelemség szabadságának legfőbb része az, hogy magának szabadon választhat fejedelmet.

A törökhöz tartozás kétségkívül jelentékeny áldozatokkal járt, így a megválasztott fejedelmet a török erősítette meg, ennek jelül írást, fejedelmi jelvényeket (zászlót, botot, kardot) küldött. Erdély a töröknek évi adót fizetett, 10.000 aranyat, közben 15.000-et, Rhédey Ferenc fejedelemségétől 40.000-et. Ehhez járultak az ajándékok: a császárnak rendszeren tíz virágos arany kupa, mosdó medence korsóstul, a fővezérnek s a divánülő basáknak arany-ezüst tárgyak, a császárnak évenként tizenkét pár vadászatra betanított sólyom. Szomszédos hadakozások idején közben-közben élelmiszereket kellett küldeni a török sereg részére. Egyszer-egyszer az erdélyi sereg is parancsot kapott a török mellé való kivonulásra.

Mindamellet azt látjuk, hogy Erdélyország külügyi életet élhetett, közben hatalmas európai államokkal szövetkezett. Az adót közben évekig nem fizette, szomszédos országokat hűségre kötelezett, nem kedvelt fejedelmei mellett kitartott. Független helyzetében is az önálló cselekvés lehetőségét általában bebizonyította.

Erdélynek a magyar királysághoz való viszonyát — két átadás kivételével — időnkint kötött szerződések szabályozták. A magyar királyság Erdély területéről nem mondott le. Azért kikötötte, hogy Erdély a török javára erdélyi területet ne idegenítsen el és a magyar király ellen ellenséges indulatot ne mutasson. A tulajdonképeni Erdélyhez általában Bihar, Kraszna, Közép-Szolnok, "Mármaros, Zaránd vármegyék tartoztak, továbbá Lúgos—Karánsebes tartomány. Ezek alkották az ú. n. partiumot.

A kétféle érdekeltség határain belül Erdély mint alkotmányos monarchia, legfőképpen *fejedelme* hatása alatt állott. Története azt igazolja, hogy sorsa leginkább uralkodója egyéniségéhez igazodott. E megállapítás nemcsak a külpolitika irányítására, hanem belső ügyekre is vonatkozik. Az állam fejlődésének irányát első sorban az uralkodók szabták meg, amire őket többnyire feltűnő személyi kiválóságuk képesítette. Általában személyes tekintéllyel, régi s nagynevű családból felemelkedve, ültek be fejedelmi méltóságukba. Mint Isten kegyelméből uralkodók, — amit az erdélyiek sokszor hangoztattak — született adottságukkal új és új nézőpontokat vittek be hatalmuk gyakorlásába. Ezeken épült fel tekintélyük, amely a velők való beszédből, vezető szerepük elismeréséből, az uralkodó családhoz való ragaszkodásból kitűnik. Kimondott örökösödési törvények nélkül apáról-fiúra szállott a fejedelmi hatalom. Az erdélyiek e fejedelmeiktől megkívánták, hogy őket a külső ellenségtől megvédjék és benn az országban is a béke létrehozói legyenek. Uralkodóiktól vártak tehát védelmet, minden bántás ellen oltalmat. Azért felruházták őket olyan jogokkal, hogy a hozzájuk fűzött reményeknek megfelelhessenek. Ezzel szemben megválasztásuk, illetve beiktatásuk alkalmával tőlük esküt vettek és választási feltételeket terjesztettek eléjük. E feltételekkel a fejedelmi hatalmat törvényes korlátai között igyekeztek megtartani.

A fejedelmi jogok, az általános kereteken belül, több-kevesebb változásokat mutatnak aszerint, hogy egy-egy fejedelem hogyan élt velők, vagy a jogok gyakorlásába az alattvalóknak időnként mennyire kívántak beleszólást. A fejedelmi hatalom Rhédey fejedelem koráig emelkedést mutat, attól kezdve hanyatlást tüntet fel. A változást elsősorban külpolitikai eredmények befolyásoltak. Sikeres külpolitikai változások ugyanis a fejedelem tekintélyét és hatalmát növelték, a kudarcok ellenben az alattvalók ellenőrző akaratát erősítették, amint az a választási feltételekből kitűnik. Megállapítható, hogy az erdélyiek a magyarországi alkotmányvédő kitámadásokon kívül egyéb külső háborúkon nem lelkesültek. A háborúk így a fejedelmek személyi törekvéseiből keletkeztek. A választási feltételekben kifejezett megszorításokat kiváló fejedelmek azonban egyéniségükkel annyira ellensúlyozták, hogy azok őket cselekvési szabadságukban nem hátráltatták. E helyzet főleg Bethlen és I. Rákóczy Györgynél szemlélhető.

Az alkotmányosság mellett egyes fejedelmeknél erőszakos tettek is fordultak elő. (Izabella királyné, Báthory Zsigmond, Báthory Gábor, Apafi Mihály.) Más fejedelmek hatalmuk gyakorlásába vittek bele akkora erőt, hogy az alattvalók kezében lényegesen kevesebb maradt abból. E tekintetben Bethlen Gábor vezet, aki sokoldalúságával, örök tervező erejével, országgyűlési javaslataival, a külföldre küldött követi részére adott utasításaival; sok belső újításával szinte saját kezével irányította az állami gépezet egész menetét. Ez átfogó erejének tulajdonítható, hogy az ő uralkodása alatt 1622-től kezdve, az addig kettő helyett, már csak egy-egy országgyűlést tartottak évenként. Ez állapot érvényben maradt 1658-ig.

Bethlen ily módon a fejedelmi hatalom fénykorát teremtette meg. Önkényuralom felét, összekötve azt az ország külső tekintélyének emelésével és nagyfokú belső fejlődésével. I. Rákóczy György e téren sikerrel követte példáját. II. Rákóczy György kellően meg nem fontolt külpolitikai vállalkozása azonban a fejedelmi hatalom megnyirbálására vezetett.

Az erdélyi fejedelem állandó címe: Erdély fejedelme, Magyarország részeinek ura, a székelyek ispánja. E címhez közben egy-egy fejedelem hozzáadta, hogy Moldva, Havasalföld fejedelme. Latin szóval kifejezve *illustrissimus* néven nevezték őt a külföldi uralkodók, egy-egy fejedelem (Báthory Zsigmond, Bethlen Gábor) a *serenissimus* címet vette fel. Az alattvalók a fejedelmet nagyságosnak címezték, sokszor kegyelmesnek, amennyiben Bethlen Gábor mondanása szerint a fejedelemnek mindenkire kegyelmesnek kell lennie.

A tizenkéttagú fejedelmi *tanács* eleinte inkább csak a fejedelem személyi testülete volt, amennyiben annak tagjait ő maga választotta ki. Báthory Zsigmond és Gábor fejedelmek erőszakos tettei visszahatásaképpen a tanács tekintélye megnövekedett. Az alattvalók ugyanis a tanács révén nagyobb ellenőrzést igyekeztek gyakorolni. Bethlen Gábor választási feltételeibe tehát belefoglalták, hogy tanácsosokat mind a három rendből, azaz nemzetből válasszon,

törvénytudó, igazságszerető, békés, jólelkiismeretű embereket. Megkívánták, hogy a fejedelem nélkülük belső és külső országos dolgokat, külső állammal való szövetkezést ne végezzen. A tanács igazi képviselővé Rhédey fejedelemségétől lett, amikor az alattvalók kikötötték, hogy a tanács tagjait teljes számmal, azaz mind a tizenkettőt, az ország válassza, a fejedelemnek osak a megerősítés jogát hagyván meg. Megkívánták, hogy a fejedelem nélkülök derekas országos dolgokat ne intézzen el, vonatkozzék az külügyre, igazságszolgáltatásra is, A tanács tagjai közül főleg a kancellár emelkedett ki, a tanácsnak mintegy minisztériumnak a feje. Csáky Mihály, Forgách Ferenc, Kovacsóczy Farkas és István, Sulyok Imre, Jósika István, Péchy Simon, Bethlen János, Teleki Mihály kancellárok a történelemnek is kimagasló alakjai.

A *törvényhozást* a fejedelem az országgyűléssel együtt gyakorolta. Az országgyűlés egyetemes, vagy részleges lehetett. Ide megbízottakat küldöttek a magyar vármegyék, magyar városok, a székely és szász székek és városok, továbbá a kapcsolt megyék. Ezekhez járultak a főnemesek, vagyis külön meghívóval (regalis) beidézettek. Az országgyűlési meghívót a fejedelem küldötte ki, megjelölve abban a tanácskozás okát, a gyűlés helyét és idejét. Az országgyűlés központi helyeken szokott lenni, gyakrabban Kolozsvárt, Gyulafehérvárt, Marosvásárhelyen.

Számos országgyűlés leírása maradt fenn, amelyekből kitűnik a megjelentek névsora. A gyűlésen résztvett a felebbviteli bíróság, ú. n. tábla (curia), a jogi esetek tisztázására. A fejedelem többsége a gyűléseken biztosítva volt. A főnemesek soraiból kikerülő udvari méltóságok (főkinctartó, főborkóstoló, fővadász-mester, főlovász-mester, udvarmester, főasztalnok, főpohárnok, főszállásosztó, postamester stb.), a külön meghívóval hívták, ú. n. regalisták, továbbá a főispánok, akiket méltóságukba a fejedelem ültetett, már magukba véve többséget szoktak alkotni. A többség biztosítását elősegítette a szavazás módja is. Külön szavazatuk volt az erdélyi magyaroknak, a partiumnak, a székelyeknek, a szászoknak. Szavazás után egyikük felkelt és kijelentette, hogy pl. a magyarok szavazata ez. Ha a három nemzet valamiben megegyezett, a negyediknek ebbe bele kellett nyugodnia. A magyar többségi vélemény ilyen módon mindig érvényesülhetett. A magyarság tehát a törvényhozás munkájába jól bekapcsolódott és a fejedelem alkotó tevékenységét támogatta.

Az országgyűlés lefolyásának rendes menete az volt, hogy a gyűlés tagjai istentisztelet után az elnök vezetésével, akit a fejedelem ezzel időnként bízott meg, a tanácskozás helyére vonultak. Innen képviselőileg üdvözölték a fejedelmet, amire ez két tanácsosával beküldötte előterjesztéseit (propositio). A gyűlés menetét ez előterjesztések szabták meg. Emellett az egyes nemzetek külön-külön beadhatták kívánságait, amelyeket a fejedelem tanácsosaival előzetesen már átvizsgált. A fejedelem állandó összeköttetésben maradt a gyűléssel. Az egyes végzéseket a mellette levő tanácsosokkal meg-

fontolta, azokat helybenhagyta, vagy újabb megtárgyalásukat kívánta. Így a gyűlés végére a végzéseket szentesítette is.

A fejedelemnek és egyben tanácsának országkormányzó arravalósága az előterjesztésekből jól felismerhető. Egyes fejedelmek találó terveikkel az ország fejlődését igen előmozdították. Különösen Bethlen előterjesztései mutatnak rá létrehozójuk nagy alkotó erejére, időszerűségükkel, nagy számukkal, elképzeléseikkel. Az országgyűlésen hozott végzések írásba foglalásának rendes menete: külügy, hadügy, pénzügy, igazságszolgáltatás, egyéb ügyek. Szövegük 1565. óta magyar.

Az országgyűlési határozatok *végrehajtásáról* a fejedelem gondoskodott. A hozott végzéseket az illetékes helyekre megküldötte, azok teljesítésére parancsot adott. Ígéretet tett, hogy a hivatalokban idegeneket érdemes hazafiaknak elébe nem helyez. Ugyanúgy fogadta, hogy minden nemzetnek becsületét megadja, a megbecsülésre másokat is kötelez, az alattvalók kiváltságait megőrzi.

A *külügy* irányításában Rhédey koráig a fejedelem nagy szabadsággal járt el. A fejedelem külpolitikai vállalkozásaiba formailag a tanács, sőt az országgyűlés is beleszólt. Maga a terv azonban a fejedelemé maradt. Az országgyűlés hol lelkesedve, hol hűvösebben tudomásul vette a történt eseményeket. A külső országokba járó követeknek menedéklevelet, megbízó levelet, utasításokat a fejedelem adott. Híre nélkül követet senki sem küldhetett. Országos, ünnepélyes követségnél a főkövet kinevezése a fejedelmet illette. Az ilyen követ mellé a három nemzet a maga részéről is választott követeket, azonban úgy, hogy egy utasítással járjanak, tárgyaljanak, ezek is a fejedelem beleegyezésével választassanak. A nemzetek követeinek megerősítési joga e szerint a fejedelemnek maradt fenn. A tárgyalásoknál a fejedelem követe vitte a főszerepet, róla nyert elnevezést a követség. Ő kapta a szóbeli megbízásokat és az írásos utasításokat (*instructio*). Voltak adót vivő követek is. Mások külön megbízással jártak (*internuntius*), egyesek csak levelet vittek. Ezekhez járult a Konstantinápolyban tartózkodó állandó követ (*kapitiha* vagy *orator*), akit szintén a fejedelem tett meg. Rhédey óta a követek választása az országgyűlés hatáskörébe ment át, a szászok a maguk követét otthon jelölték ki. Mivel a követek megerősítése a fejedelemnél maradt, a külügy vezetése ettől fogva sem esett ki a kezéből.

Egyes fejedelmek utasításai valóságos kis értekezések, amelyekben a tárgyalás menetét, érveit, szinte a szót is a követ szájába adják. E téren Bethlen Gábor vezet. A fejedelmek széleskörű politikai elgondolásai bontakoznak ki ez úton, politikai rátermettségük bizonyosságául. Báthory István, Bocskay, Bethlen, I. Rákóczy György tűnnek ki a megfontolt és sikerre vitt politikai tervek felépítésében. A beszámolók viszont, amelyeket tárgyalásaikról a követek a fejedelemnek küldöttek, arról tanúskodnak, hogy sokszor nehéz helyzetekben, a magyar fajt jellemző természetes ésszel, megfelelő műveltséggel, kellő előkészülettel sikeresen állották meg helyöket.

Erdély régi családjai szinte teljes számban képviselve vannak a szereplésekben.

Az ország megvédését az erdélyiek uralkodójuktól várták, azért az országgyűlések állandóan köszönték, ha a fejedelem oltalmazásuk érdekében eljár. A fejedelem az országgyűlésen kifejtette, ha háborúra volt szükség és katonaság előállítását kérte. Az erdélyi hadbaszállás a felkelés rendszerén nyugodott. Ősi szokás szerint háború esetén hadba szállott minden nemes, a minden 16 jobbágy után kiállott jól felszerelt lovas mellé 1575. óta még egy gyalogos is járult. Felkelt továbbá a székelység, valamint a szászok. Az utóbbiak tüzi fegyverek készítésében tündek ki. 2—3000 gyalogost szoktak háborúba küldeni. E haderőhöz járult a várkatonaság, átlag 3000 ember, az udvari katonaság 500—1000 emberrel. A veres ruhás székely, a pázsit zöld ruhás gyalogos jobbágy, a fekete ruhás szász, a kék ruhás udvari katonaság festői képet adtak a felvonuló seregnek. A jobbágyokat nemeseik, a székelyeket kapitányaik, a köznemességet a megyei ispán vezette a hadba.

Bethlen Gábor sok fizetett, illetve zsoldos katonát tartott, mivel hosszas hadjáratai jól begyakorolt katonákat kívántak. E mellett 1623-ban részben az ország hadi erejét alakította át állandó jellegűvé. Az előírás szerint, akinek 2 egész portája volt, egy-egy jó puskás, fegyveres gyalogost tartott készenlétben. Az ilyen gyalogos földmunkán kívül más munkára nem volt felhasználható. A lovasság kiállításában 1626-ban elvárták, hogy a főrend szükség esetén hazájához való szeretetét kimutassa. Vagyis a régi bandériális rendszert újították fel, amire a fejedelemség megalakulása korában is van példa.

A megjelent katonaságon a fejedelem szemlét (mustra) tartott, vagy mással tartatott ilyent. A vizsgálat a katonaság megfelelőségére és fegyverzetére terjedt ki. A hadakozás alól való felmentések, büntetések a fejedelem nevében történtek. Neve alatt jelent meg a szabályzat is, amely a táborba szállt katonaság magaviseletére adott utasításokat. A fővezért (generalis) és a főtiszteket a fejedelem nevezte ki.

Az állam fenntartása természetesen kiadásokkal jár. A pénzügyi mérleg megkívánta, hogy a kiadások arányban álljanak a bevételekkel.

Az állam bevételei rendes és rendkívüli jövedelmekből származtak. A rendes jövedelmek közé tartoztak azok, amelyek állandó jövedelmek gyanánt mindig rendelkezésre állottak. Ezek voltak: a kincstári (fiscus) jóságok, a bányák, a dézsmák, a harmincadok. Ezekhez járultak a büntetéspénzek, a periratokért való járandóságok stb.

A kincstári birtokok jövedelme azok száma és kezelési módja szerint időnként változott. Egyes fejedelmek erőteljes gazdálkodással azokból nagy jövedelmet állítottak elő. Tehették ezt azért, mivel az ilyen birtokok az ő kezelésükben maradtak. Főleg Bethlen tűnik ki, mint jó gazda, I. Rákóczy György már szinte a zsugoriságig

ment e téren. A behozott pénzt maga olvasta meg, hivatalnokait jól ellenőrizte. A rendes jövedelmek jórészét ugyan saját családja részére kötötte le, azonban az ilyen elzálogosítás, ú. n. inscribálás fejében az államnak tekintélyes kölcsön összegeket juttatott. Apafi Mihály a birtokok nagy részét magánosoknak kötötte le. Mivel az ilyen zálogösszegeket a változott időkben az állam nem igen térítette vissza, sok állami birtok magánkézen maradt.

A bányák közül a sóbányák (tordai, dési, désaknai, vízaknai, kolosi) jövedelmét 40.000 forintra is becsülték. Fémhányák voltak Nagybányán, Zalatnán (arany), Csíkban, Belényesen (vas, réz). A fémhányákat az egész fejedelemség korában a kiaknázatlanság jellemezte, aminek főoka a bányászok hiányában keresendő.

A dézsma kezdetben egyházi jövedelem volt (tizede décima), a reformáció kora óta a jövedelmet az állam szedte. Egyes helyeken a dézsmákat bérbe adta. Ezt árendának nevezték. A harmincadok, vagyis határvámok nagy jövedelmet hajtottak. A vámoló helyek minden oldalról körülvezték Erdélyt, az országhatár szerint időnként szintén változtak. Ilyen helyek délen Brassó, Szeben, északkeleten Beszterce, északon Tasnád, Szatmár, nyugaton Nagyvárad, Déva, Vine. Brassónak fiókja volt Törösváron, Szebennek Verestoronynál. Vásárra a brassai vámtól Segesvárra, a szebenitől Szászsebesre, Hunyadra is kijártak a vámszedők.

A rendkívüli jövedelmek közül a székelyek ökörsütéséről, amely adó a fejedelemség kezdetén szokásban volt, Rákóczi Zsigmond fejedelemsége alatt is szó esett. Ferdinánd király idejében ez adó 12.000 forinttal ért fel. A székelyek az ökörsütés helyett — bár szabadságuk szerint nem adóztak — súlyosabb esetekben pénzzel járultak az összkiadásokhoz. Az adóhoz számított a románok ötvenede, azaz a juhaik után fizetett adó, a szászok szentmártonnapi, azaz a kerekösszegű adója. A fő jövedelmi forrás azonban a kapuadó, vagy portaadó volt, amelyet a nemesek jobbágysai fizettek. A fejedelemség kezdetén egy-egy kivetésnél 99 dénárt, a partiumban meg 1 forintot. Idővel ez adó tetemesen nagyobbodott, átlag évi 20 forintnak felelt meg. A városok külön kivetés (taxa) szerint adóztak. A kapu meghatározás 1608-ban állandósult. Attól kezdve 10 jobbágy tett ki egy kaput, vagy portát, tekintet nélkül az állatállományra. E kiszámítás az egész koron át megmaradt. Az állam évi bevételeinek összege 300.000 forintra tehető.

Az állam főbb kiadásai: a török adó s ajándékok, a katonai kiadások, a várak építésére, jókarban tartására, a fejedelmi udvartartásra szolgáló összeg. Az évi 10.000 arany török adó Báthory Zsigmond, Rákóczy Zsigmond, Báthory Gábor, II. Rákóczy György alatt 15.000 aranyra, Apafi óta 40.000-re emelkedett. A töröknek adott ajándékok összege, a fejedelmi jelvények átadásakor és az adó befizetésekor átlag az évi portai adónak összegét tette ki. A katonai kiadások háborús időkben megnagyobbodtak. Az udvartartás költségei költséges fejedelmek idejében (Izabella, Báthory Zsigmond) szintén növekedtek. Egészen különleges a helyzet, amely

a fejedelemség végén a török visszaszorításával kapcsolatban előállott. A felmentő sereg előzönlötte Erdélyt és annak eltartása az országra hárult. A természetbeni járandóság összegyűjtésére az erdélyiek főbiztosságot (commissarius) szerveztek. A megbízott kezelők (administrator) és pénzbeszedők (perceptor) fáradtak a termény és pénz összeszedésében.

A pénzügyekben a fejedelem hatalmát kezdettől fogva naggyá tette az a joga, hogy az állami jövedelmekkel rendelkezett. 1558-ban kincstartói állást szerveztek ugyan, de a kincstartó elszámolással az uralkodónak tartozott. Így maradt az még jó ideig. Az az elv állandósult, amelyet az országgyűlés Báthory István uralkodása elején kimondott: A jövedelmek a fejedelemhez tartoznak, aki ezekből az országra olyan gondot viseljen, hogy a haza semmi-
ben meg ne fogyatkozzék. Ilyen rendszer mellett történhetett meg, hogy egyes fejedelmek költekezéseikkel az államot nehéz helyzetbe sodorták. Rhédey korában lényeges változás következett be. Kimondták ugyanis, hogy a fejedelem és az ország együtt neveznek ki kincstartót. A fejedelem beleszólási joga tehát továbbra is érvényben maradt. A kincstartó azonban már az országnak számolt el. A pénzügyvel függ össze a birtokadományozás, amelyet a fejedelem gyakorolt. Az adományozást a kancellár, vagy a titkár (secretarius), vagy mindketten ellen jegyezték. A pénzt a fejedelem verette, formáját ő szabta meg, értékét pedig az országgyűléssel együtt állapította meg. A pénzeken rajta állt a fejedelem címe, egyes fejedelmek foglalásaik szerint azt közben bővítették. Egyes esetekben jellegzetes mondatok is kerültek rá a pénzekre.

Az *igazságszolgáltatásban* a legalsófokú bíróság volt a jobbágybíró és az úriszék. Az el nem szegődött jobbágyok, cigányok, a kisebb adás-vevési perek a jobbágybíróhoz tartoztak. Nagy hasznát vették neki az adó behajtásában és a tolvajok nyomozásában. A székelyeknél a helység bírója 2 forintig ítélt. Az úriszék a nemes bíraskodási hatalma jobbágyai felett. A nemes a jobbágyát testileg büntethette, elzárhatta. Az úriszék hatáskörét szélesítette, hogy jobbágy-kihágások, vagy szolgáltatások esetén maga az állam szorította rá a nemest az ellenőrzésre. A nemesek ügyét a megyei derékszék intézte, a jobbágyok ide felebbezték peröket. A székelyeknél a derékszéknek a székbíróság felelt meg, innét a székely nemzetgyűléshez, vagy Udvarhelyre, mint anyaszékhez felebbezték. Főbírájuk volt a székely ispán, amely címet előzőleg az erdélyi vajda, utóbb a fejedelem viselte. A szászoknál városi bíróságok, székbíróságok jönnek elő, innét a szászok gyűléséhez Szebenbe felebbezték. Régebben főbírájuk volt a szebeni ispán.

A megyei derékszéktől felebbezett ügyeket a tábla (curia) tárgyalta. 1561-től kezdve érettebb megfontolás végett minden ügyet ide terjesztettek fel. Egyenesen a tábla elé tartoztak: a becsületbeli-, a dézsma-, hatalmaskodási-, házassági-, zálog-, gyámsági-, hűtlenségi-, magvaszakadási-, harmincad ügyek. A tábla bírát a fejede-

lem nevezte ki. Kinevezte tehát az ítélmestereket (protonotarius), egyet Erdély, egyet a partium részére. A per menetét az ítélmesterek intézték. Kinevezte továbbá a fejedelem a közügyigazgatót (director causarum), azaz az állam ügyvédjét; továbbá Erdély részére eleinte 8, utóbb 12 vagy több ülnököt (assessor), azaz szavazó bírát. A bírák fizetésüket a kincstártól kapták. Rangsorban elsők voltak az ítélmesterek, a fejedelemtől kibocsátott periratokat ők ellen jegyezték. A tábla üléseinek helyét és idejét az országgyűlés állapította meg, a fejedelemmel egyetértőleg. Rendszerint országgyűlések idején ítéleztek. A fejedelem perhatalmát engedhetett és a hozott ítélet végrehajtásáról gondoskodott.

A táblától felebbezett ügyek a fejedelem és tanácsa elé, mint bírói testület elé kerültek. 1569-től kezdve a fejedelem csak a tisztesség dolganak és a fejevesszéssel járó ügyeknek felebbezési kötelezettségét tartotta meg. Az országgyűlés is szerepelt, mint bíróság különleges ügyekben. Megesett, hogy egészen sajátos büntetési módot állapított meg. Így Apafi Mihály fejedelem korában az országgyűlés elrendelte, hogy Bíró Bálint nemes ember, aki a fejedelmet, a tanácsot és a székely nemzetet ócsárolta, gyalázatul szalmasüveget tegyen fejére, az országgyűlés előtt vonja vissza szavait és tűrje el, hogy a piacon megvesszőzzék. Boér Simon nemes ember hamis vádaskodásért az országgyűlést büntetésből térdlenül követte meg.

Említést érdemel, hogy még mindig szó esett a boszorkányokról, sőt Erdély több részében peres eljárás indult ellenük. A fejedelem legfőbb joga az igazságszolgáltatásban a kegyelmezés joga. Az országgyűlés sokszor közbelépett olyanokért, akiket hűtlenség vétkében tartottak vétkeseknek. Izabella királyné, Báthory Zsigmond, Báthory Gábor idejében gyakoribbak voltak az ilyen hűtlenségi perek. Az országgyűlés állandóan mérsékelni igyekezett az ilyen perek számát. Egyes vétkesekre nézve az országgyűlés maga kívánta, hogy a fejedelem az ilyeneket elkövetők részére ne adjon kegyelmet. Ilyenek a gyűjtogatok, orgazdák, felelők (gonosztevőkért jótállók), etetők (méregkeverők).

Nagyjelentőségű esemény Bethlen Gábor korában a perrendtartás kodifikálása és II. Rákóczy György korában a törvénykönyv: *Approbatae Constitutiones* kiadása. Ez utóbbiakat Apafi korában a *Compüatae Constitutiones* egészítették ki. Az alattvalók éppen a fejedelmektől kívánták meg, hogy az igazságszolgáltatásban a bírának szabad kezet adjanak, a perek tárgyalása idején a terembe be ne üljenek. Érdekes jelenség gyanánt szokásba jött az általános megbocsátás. A fejedelem és az alattvalók írást adtak, hogy a megbántásokat örök feledésben hagyják. Így az igazságszolgáltatás szabadságát az erdélyiek annyira szükségesnek látták, hogy arra fejedelmeiket a választási feltételeikben kötelezték.

Vallás terén a reformáció terjedése az új hit követőit szembe állította a katolikusokkal. Erdély azonban viszonylag békésen oldotta meg a vallás szabad gyakorlásának országgyűlésen való

kimondását. Viszálykodások ugyan fordultak elő, de inkább szellemi téren vívták meg a küzdelmet. Zsinatok tartásával akarták az egyes vallások terjedését megakadályozni, azonban e törekvés nem sikerült. Így a lutheránus, református, unitárius vallások egymás után szabad gyakorlatot nyertek. A lutheránusok 1557-ben, a reformátusok 1564-ben, az unitáriusok 1571-ben.

Ezzel négy bevett vallás lett Erdélyben. A katolikusság a székelység között maradt fenn, főleg Csíkban, továbbá egyes városokban. (Nagyvárad, Kolozsvár, Gyulafehérvár, stb.) János Zsigmond unitárius uralkodóval tartottak Kolozsvár, Dés, Torda, Marosvásárhely és a székelyföldön sokan. A kálvinista vallás a magyarok között, a lutheránus a szászoknál honosodott meg. Kisebbségben a katolikusság maradt, amit elősegített a püspökség megszüntetése, majd a papság Erdélyből való kitiltása (1566). A papság nagyobb számban a Székelyföldön maradt meg, ahol a katolikusok tömegebben éltek.

A vallásszabadság értelmezésében Báthory István lényeges előrehaladást tett. Őt olyan feltételekkel választották meg fejedelemmé, hogy mindenkinek szabad vallásgyakorlatot enged, kiki azt a vallást tartja, amelyiket akarja. Ő ez ellen nem tett, azonban az országgyűlést rávette, hogy a katolikusok tanítóit, a jezsuitákat egyes helyekre beengedje. A jezsuiták utóbb Erdélyből kiutasítottak ugyan, de megmaradt az elv, hogy a katolikusok is tarthatnak papokat, ahol többségben vannak, valamint a főurak is saját birtokaikon. Báthory István nyomdokain haladt Bethlen Gábor, amikor a jezsuita tanítók működését újból megengedte Kolozsmonostoron és Gyulafehérváron. Ugyanő nemcsak a templom kérdésben tett engedményt, hanem a katolikusok számára püspökhelyettest, úgynevezett vikáriust nevezett ki. Ezzel a katolikusokat nagyobb szervezkedésre segítette. A vikáriátust utódai is fenntartották.

Bethlen Gábor és a Rákóczyak sokat tettek vallásuk megerősítéséért. Bethlen Gábor a református papokat megnemesítette. Türelmességéről tett tanúságot, amikor szombatost (Péchy Simon) és katolikust (Kovacsóczy István) nevezett ki kancellárrá. Káldy bibliafordítását pénzzel támogatta.

Bethlen, a Rákóczyak és Apafi korában sajátos vallási megnyilatkozások figyelhetők meg. Hadi fegyelmi szabályaik vallásos szellemben megírt parancsok. A fejedelmi udvar szabályai is erkölcsös életet írtak elő. Esti, reggeli imádság, bibliaolvasás, térden állva való imádkozás olvashatók a parancsok között. Az! I. Rákóczy Györgytől alapított nemes ifjak társaságának szabályzata templombajárást, gyakori imádságot, a katolikusok részére gyónást ír elő. Országos csapások idején mindhárom fejedelem idejében lelki javulást célzó vallásgyakorlatok léptek érvénybe. (Az ünnepnapok szigorú megülvése, szentbeszéd hallgatása, könyörgések, böjtök, muzsikaszó eltiltása, borkimérés megtiltása stb.)

A szerzeteseknek és a katolikus egyházmegyei papságnak hiánya a *közoktatásban* jó ideig zavart idézett elő. Az 1557. februári ország-

gyűlés szerint a tudatlanság napról-napra nőtt. Az országgyűlés azzal a kéréssel fordult tehát az uralkodóhoz, hogy az üresen maradt kolostorokat iskolákká alakíttassa át, ahol az ifjúság okos és nyelvekben jártas emberek vezetése mellett jámborságban és a tudományok minden ágában oktatást nyerjen.

Izabella királyné méltányolva az ország kérését, a kolozsvári és marosvásárhelyi kolostorokat középfokú iskolákká jelölte ki. Ugyanő a váradi, vásárhelyi és a kolozsvári iskolák fenntartására segítséget állapított meg. Ez iskolákhoz csatlakozott a gyulafehérvári. János Zsigmond 1565-ben megígérte, hogy ennek építésére, görögül, latinul tudó tanárok tartására mindent megtesz. Ez iskolát főiskolává akarván fejleszteni, lépést tett arra, hogy külföldről hozzon be tanárokat, hogy ezek a hazai tanárokkal együtt neveljék az ifjúságot. Arra az útra lépett tehát, mint Báthory István, amikor a jezsuitákat behívta az országba. Űgy gondolkozott ugyanis, hogy a hazai tanárság jeles külföldiekkel kiegészítve biztosítja az iskola színvonalát. Ugyanígy tett utóbb Bethlen Gábor és ugyanígy jártak el a Rákóczyak. Mindez iskolák református intézetek voltak. János Zsigmond Kolozsvárt az unitáriusok főiskoláját is fejlesztette és azzal a gondolattal is foglalkozott, hogy Szászsebesen egyetemet állít fel.

A jezsuiták kolozsvári főiskolája egyetem számba ment, amennyiben magisteri, doktori címeket osztogatott. Az egyetem az általános berendezkedésnek megfelelően, bölcséleti és teológiai fakultásra oszlott. A külföldi jezsuita tanárok mellett magyar tanárok is működtek: Szántó István, Leleszi János, Ladó Bálint. A XVII. század második felében Csíksomlyón, Kantán (Kézdivásárhely), Udvarhelyen is voltak kisebb katolikus középiskolák.

Bethlen és a Rákóczyak a kálvinista iskolák fellendítésében fáradtak sokat. Bethlen tudománykedvelő, művészetpártoló fejedelem volt. Előmozdította az építészetet, szobrászatot, festészetet, zenét, történeírást, könyvkiadást. A gyulafehérvári iskolának sok könyvet szerzett. Szerette a tudós emberek társaságát, táborban is talált időt az olvasásra. II. Rákóczy György is pártfogásba vette az iskolákat és elősegítette a könyvkiadást.

Bethlen Gábornak nagy érdeme, hogy a jobbagyonevelésre is nagy gondot fordított. Országgyűlésen mondatta ki, hogy a jobbagy gyermekeket az iskolából nem szabad kivenni. A jobbagy fiúk gimnáziumba is mehettek, ha papi, vagy tanítói pályára léptek. A gyulafehérvári főiskolát egyetemmé akarta fejleszteni. Több külföldi tanárt hívott be (Opitz Márton, Alsted, Bisterfeld, Piscator), akik azután hosszabb-rövidebb időt töltöttek Erdélyben. Ez iskola II. Rákóczy György idejében Basire Izsák vezetése alatt elsőrendű főiskolává vált. Basire ellenfele volt az erdélyi Apáczai Cseri János, aki a latin tanítással szemben magyar nyelvű oktatás érdekében küzdött. A két tudós között vallási ellentét is merült fel. A fejedelem Basire Izsáknak adott igazat, mire Apáczai Kolozsvárra távozott és az ottani iskolát virágoztatta fel. Református középiskolák

voltak még Nagyenyeden, Székelyudvarhelyen, Sepsiszentgyörgyön, Désen, Szászvároson, Déván, Kézdivásárhelyen. A gyulafehérvári főiskolát Apafi Nagyenyedre helyezte át.

A külön szász fejlődést leghatékonyabban az segítette elő, hogy a nemzet teljes egészében az ágostai evangélikus valláshoz csatlakozott. Ez úton németországi kapcsolataik is állandósultak, ami szellemi életükön meglátszott. A vallási s világi törvények öröködték azon, hogy a polgárok az új hitnek megfelelő életmódot folytassanak. A falusi s városi iskolákban a megváltozott felfogás jutott uralomra. A tanulóknak nagymérvű anyagi megsegítése előmozdította, hogy a szászság sok jeles tanult embert tud felmutatni. Jelentős alkotásuk a törvények kodifikálása.

A XVII. század a nép belső rétegeződésében jelentős változást hozott. A szász társadalom középkori demokratikus szervezete ugyanis megváltozott, a falvak nagyobb függésbe kerültek a városoktól, a patrícius osztály ragadta magához a vezetést. E helyzetváltozás következménye, hogy a szász parasztok kezdetek elköltözni más területekre, helyökbe meg a románság nyomult. Az egyház tekintélyét az előálló bajok nem tudták gyengíteni, s így irányítani tudta a szászság belső életét s iskolái révén annak művelődési állapotát. Városi s falusi iskolái, középiskolái zavartalanul működtek.

A román szellemi élet fejlődésére jó hatást gyakorolt az a bánásmód, amelyben a fejedelmek őket részesítették. Így vált lehetségessé, hogy előbbrejutásuk nem önmaguk belső szervezkedéséből, hanem külső segítségből táplálkozott. Szász pártfogással Coresi diakónus román nyelven több egyházi könyvet adott ki, a Báthoryak korában a román egyházi szervezkedés fejlődött, a protestáns fejedelmek idejében meg számos román nyelvű iskolájuk nyílt meg. Ez iskolák református berendezésűek, de a román nyelv révén a románság kulturális megindulásának forrásai és fejlesztői. I. Rákóczy György, Apafi tettek legtöbbit ez iskolák érdekében. Megalakult a román irodalmi nyelv és számos román nyelvű könyv látott napvilágot.

Az *ipar* fejlődéséről az időnkint kiadott árszabályzatok (limitatio) tájékoztatnak. Egyre szaporodott az iparágak száma, ami fejlődésre utal. Ez árszabályozások a drágaság letörését célozták, éppen azért gyakran állították össze azokat az idők követelménye szerint. Az erdélyiek többsége azonban nagyobb eredményt várt a szabad kereskedelem következtében beállott versenytől, mint az árak megkötöttségétől, azért 1642. után új árszabályzatot nem is adtak ki.

Az ipar elsajátítása az egész koron át a céhrendszer keretében oldódott meg. A céhügys a fejedelem hatáskörébe tartoztak, szabadalmakat adott, ellenőrzést gyakorolt, ötvösök, ruhakészítők (szabók, szücsök, takácsok, vargák, csizmadiák), bőrmunkások (tímárok, szíjgyártók, nemezkészítők, nyergesek), fémmunkások (paizskopjakészítők, csiszárok, lakatosok), rézművesek (ónművesek, töl-

cseresek, kovácsok), famunkások (asztalosok, fűrészeszka-készítők, zindelycsinálók, kádárok, kerekesek, ácsok), továbbá kőművesek, kötélverők, szappanfőzők, fazekasok, téglavetők, mészégetők, borbélyok, mészárosok jönnek elő, mint iparosok. Mindezek Erdély minden nemzete között, főleg a városokban. A szászok főbb iparcikkei a papír, gyapjú és posztó. A gazdálkodással összefüggő iparágak a főnemések birtokain házi kezelés keretében is érvényesültek, amennyiben az ilyen birtokok az önellátás gondolatában lehetőleg magok fedezték szükségleteiket.

Az iparhoz hasonlóan a *kereskedelem* is élénkséget mutatott. A kereskedők részben hazaiak, részben külföldiek. A nemesség maga is kereskedett, emellett görög, román, dalmát, örmény, zsidó kereskedőkről történik állandó említés. A zsidók Bethlen szabadságlevelére, az örmények meg Apafi fejedelem óta tűntek fel tömegesebben. A magyar és szász kereskedők a betelepülő görög, örmény, zsidó kereskedők miatt mindjobban háttérbe szorultak. A külföldi kereskedők főleg saját országuk áruit terjesztették. A görögök a török holmikat (ruhaneműek, fűszerek, fegyverek) hozták Erdélybe. Erdély sok országgal állott kereskedelmi kapcsolatban, nemcsak a szomszédsággal, hanem távolabb esőkkel is. Posztót (angliai, németországi), fegyvert (danzigi), üvegneműeket (velencei), selymet (törökországi) sokszor említenek a feljegyzések. Erdély is vitt ki árukat. Az ötvösművek, gabonafélék, kéneső, só, bőrök, lovak, szarvasmarhák külföldön mindig keresettek voltak.

A kiviteli tilalmak, továbbá az egyedárúságok e tekintetben magyarázattal szolgálnak. Egyes fejedelmek ily módon iparkodtak az állam jövedelmét növelni, vagy pedig hadakozás idején a szükségleteket biztosítani. Báthory István a bőrrel, Bethlen a ló- és ökrbőrrel való kereskedést tartotta fenn magának. 1631-ben a mézre, a viaszra, a szúrposztóra, ökrbőrre, 1649-ben a viaszra, mézre terjedt ki az egyedárúság.

A nemesség és a jobbágyság megélhetésének főforrása a *föld*. Ennek terményei és állatállománya legfőbb gondjuk tárgya. A nemesi udvarházak vagy kastélyok kevés számú szobáikkal, egyszerű berendezésükkel, az udvarház mellett következő kertekkel (veteményes, gyümölcsös, virágos), gazdasági épületekkel, továbbá a haltartóval és malommal gazdasági egységet alkottak. A művelésbe vett szántóföldek: nemesnek saját kezelésében maradt, ú. n. majorkodási földek, továbbá a jobbágytelekkel együtt járó földek főleg búzát teremtek. A majorkodási földeket a jobbágy robotban művelte. A jobbágyföld jövedelme s állatállománya az övé volt, de ebből fizette az állami s megyei adót, a dézsmát s a földesúrnak járó illetményeket. A földművelés előrehaladt. A földet pihentetéssel (ugarolás), terményváltoztatással s trágyázással tették termékenyebbé. Vasekével szántottak.

Az említett foglalkozások a *társadalmi életre* is rávilágítanak. A főnemesség az életét falun élte le, ahonnan országgyűlések, megyei gyűlések, követjárások, a fejedelmi udvarban időzés vagy alkalmi

összejövetel és események szólították ki. Mint nagybirtokos jószágai kezelésével foglalkozott. Távollétében felesége helyettesítette, aki gazdaságban nővén fel, a házi munkákon kívül a gazdálkodáshoz is értett. A fejedelemasszonyokon kívül (Károlyi Zsuzsanna, Lorántffy Zsuzsanna, Bornemisza Anna) Teleki Mihályné, Béli Pálné és sokan mások híres gazdasszony hírében állottak. A köznemesség élete ugyanilyen, csak kisebb lehetőségekkel. A jobbágy-ság emberi helyzetére Szántó István és Apor Péter szolgálnak adatokkal. Az előbbi a XVI., az utóbbi a XVII. századból. Szántó szerint a jobbágy helyzete nem olyan, mint Lengyelországban, nálunk olyan bánásmódot kívánnak, mint a városi polgárok. Apor szerint szeretetben élt úr és jobbágy. A XVII. század végével kezdődő nagyobb embermegkülönböztetés hozott be új szokásokat. A városi polgárság szabadságnak örvendett és városában önkormányzattal rendelkezett.

A nemes férfiak ruházatában erős a török hatás. Tollbokkrétás süveget, szűk nadrágot viseltek, dolmányuk derékig testhez állott. Onnét kezdve lefelé bővült, idővel azonban megrövidült. A föléje felvett köpenyszerű mente utóbb szintén rövid lett. A ruha díszítése a zsinórozásban és szövött vagy fém gombokban állott. Csizmásan, bajszosan jártak. A női ruhában főérték a csipkével, hímzéssel díszített szoknya. A felette álló köntös válldudorodásával, mélyen lenyúló csücsvégződésével nyugatról átvéve formálódott nemzeti viseletté. A nők sok ékszert hordtak (nyaklánc, függő, láncöv, karkötő, gyűrű, hajékségek), a férfiak fegyvereiket, ruháikat, lószerszámaikat Ötvösdíszítésekkel ékesítették. Egyébként egyszerű életmódjukhoz viszonyítva e nagy fényűzés értékbefektetésnek is látszott. Bankok ugyanis még nem voltak, a kamat nélküli kölcsönzés járta. A XVII. század második felében tűnik fel a kamat, átlag 10% -ot számítva.

A *művészet* terén az építészet vezetett. Magok az uralkodók a legnagyobb építők. Szapolyay János (Szamosújvár), Fráter György (Szamosújvár, Alvinc), Bethlen Gábor (Várad, Déva, Hunyad, Alvinc, Balasfalva, Radnót, Fehérvár) sokat építkeztek. I. Rákóczy György művészi építkezések mellett (Fehérvár, Déva) várak újraépítésével (Várad, Székelyhíd, Görgény, Gyalu) is kitűnt. Apafi Ebesfalván (Erzsébetváros) építkezett.

A fejedelmek példáját az alattvalók is követték. Az alkotások jórésze azonban idővel elpusztult, főleg a Székelyföldön. A fennmaradtak közé tartoznak: Kakas István háza Kolozsvárt, a keresdi Bethlen kastély, a bethlenszentmiklósi kastély, Basa Tamás zabolai házának romjai, a szentbenedeki Kornis kastély. A gót és renaissance motívumok uralkodók (a kolozsvári ref. templom virágos renaissance szószéke). A szobrászatban sírkő, címer emlékek, a festészetben nemes levelek, arcképek, fal- és mennyezetfestmények őrzik az idő emlékét. Az utóbbiak pl. Banffyhunyadon, Csíkközváson, Csikdelnén, Marosszentgyörgyön láthatók. Az ötvös díszművek (ezüst kannák, tányérok, kelyhek stb.) száma tekintélyes. A száz

építkezést főleg az idők viszontagságait kibíró fal- és toronyépítmények jellemzik. Főfeladatuk a lakosság védelmezése.

Erdély *magyarságát* a fejedelemség korában nagy csapások ritkították. A háborúkban a nemesség, a szabad székelység nagy tömege hullott el, a Mihály vajda—Básta-korszak, majd II. Rákóczy György idejében meg a török ölt le rengeteg embert vagy hurcolta őket rabságba. A szászság veszedelmek között erős váraiba húzódott, a románság a hegyek közé vonult, a székelységet is jobban védték hegyei, a magyar megyék azonban síkabb területeik miatt inkább védtelenül állottak. E megyék elnéptelenedtek, az üresen maradt magyar jobbágyházakba a románság ereszkedett le vagy települt be a román fejedelemségekből. Bethlen Gábor telepesei, a morva anabaptisták és az Apafi idejében beköltözött örmények beolvadtak a magyarságba.

IV. AZ ÖNMAGÁNAK ÉLŐ ERDÉLY.

1690—1790.

Állam fordulat.

Apafi Mihály halála új helyzetet teremtett Erdélyben. Volt ugyan fia, akit II. Apafi Mihály néven nevez a történelem, azonban ez már uralkodáshoz nem jutott. Őt még apja életében utódjává választották (1681). A török is elismerte, majd utóbb a magyar király is, a körülmények azonban úgy alakultak, hogy tényleges fejedelemségére már nem került rá a sor. Az idők járása túlhaladta a meglévő intézményeket. Erdély már nem a fejedelemség szerint, hanem a magyar király alá tartozás állapotában rendezkedett be.

A fejedelem halála után az államvezetésben egy ideig bizonyos tétovázás mutatkozott. Az erdélyiek még a fejedelemség gondolatában éltek, a királyi udvar azonban már a tényleges birtoklás útját építette. Segítségére jött a gyermek Apafi Mihály fejedelemmé választásakor hozott végzés, amely szerint az önálló kormányzás kerekét majd csak 20 éves korában foghatja meg. Az ifjú fejedelem apja halálakor csak 14 éves volt, így uralkodása megkezdéséig még évek hiányoztak. A bennlevő német katonaság tábornoka, Heisler Donát, abba sem egyezett bele, hogy Erdély az ifjú Apafinak esküt tegyen. Teleki elnöklete alatt tehát tanácsot alkottak, hogy ez az ügyeket egyelőre intézze.

E rendezetlenség kapóra jött a töröknek, aki a saját fennhatósága alá kerülő fejedelemség felélesztésére látta elérkezettnek az időt. Terve keresztülvételére Thököly Imrére gondolt, akit a portán kéznél tartott. Thököly anyai ágon a Bethlenektől származott, Erdélyben évekig élt, alkalmasnak látszott tehát arra, hogy a nagy adózástól és a német katonatartás terheitől sújtott Erdélyben a hivatalos köröktől pártolt ifjú Apafival szemben fejedelemmé legyen. Thököly a töröktől kapott segítséggel: török, tatár, román katonasággal, továbbá kurucokkal Erdély határán csakugyan meg is jelent. Mivel haditervét leplezte, Heisler Erdélynek keleti és déli szorosait megerősítette, ugyanakkor Erdélynek saját hadserege is felült, hogy Apafi örökségét megvédje. Thököly most merész el-

határozással, ágyúí hátrahagyásával, nagy nehézség között átkelt a magas Kárpátokon és Brassó vidékén, Töröcsvár és Zernyest között váratlanul megjelent.

A szembekerülő felek az ütközetet 1690 aug. 21-én Zernyestnél vívták meg. Erdélyi magyarok, székelyek, és Heisler katonái állottak szemben Thököly seregével. A csata kimenetelét az arcvonal közepén felállított kurucok vakmerő bátorsága döntötte el. Bátorságuk láttára a székelység és az erdélyi magyarság visszavonult, megbontván a hadirendet. Maga Teleki Mihály is elesett az ütközetben, Heisler meg fogságba került.

A siker Thököly tekintélyét egyszerre felemelte. Hívei, magyarok és szászok egyaránt, annyira felszaporodtak, hogy őt^ szeptember 15-én Szeben közelében erdélyi fejedelemmé választották és méltóságába be is iktatták. Hatalma azonban nem sokáig tartott. Az események hírére, másrészt az Apafi-párti vezető erdélyi emberek hívására, Lajos, bádeni herceg ugyanis Belgrád alól Erdélybe jött és Thökölyvel szemben oltalmat ígért. Erre Thököly seregével a Barcaságba húzódott, majd segítő csapataiban sem bízva, egy hónapig tartó fejedelemsége után kivonult az országból. Hatalma visszaszerzésére ugyan utóbb is becsapott Erdélybe, de siker nélkül.

Erdély tehát az új időknek megfelelően rendezkedett be. 1691. év elején hosszas tárgyalások után királyi iratot kapott, amely Erdély kormányzását és új életrendjét szabályozta. Apafi részére az uralkodás reményét fenntartván, Erdélyt a magyar királyság jogán külön országrészként kormányzó testület alá rendelte. E testület a volt 12 tagú fejedelmi tanács folytatásaként élt tovább. Elé került a kormányzó (gubernátor), a többi 11 tag meg mint belső tanácsos szerepelt. A kormányzó után rang szerint következtek: az erdélyi hadak parancsnoka (generalis), utána a kancellár, majd a kincstartó (thesaurarius). Mindezek a fejedelmi tanács, ú. n. főkormányzók (gubernium) tagjaiból. A kormányzás e módja 1848-ig, illetve 1867-ig megmaradt. Országgyűlési jelölés alapján vezetőül a király a következőket erősítette meg: kormányzóvá lett gr. Bánffy György, generálissá Bethlen Gergely, kancellárrá Bethlen Miklós, kincstartóvá Haller János.

A kapott okiratnak, az ú. n. Lipót-diplomának (Diploma Leopoldinum) köszönhető Erdély, hogy a magyar királysághoz való tartozása megmaradt és nem lett osztrák tartománnyá. A diplomában foglalt elvek szerint alakult állami élete, a hagyományok és a múltban szerzett jogok fennmaradásával. A bekövetkezett változások ellenére maga az alap mindig megmaradt.

Az lett volna a természetes, hogy kormányzás tekintetében Erdély Magyarország többi részéhez csatlakozzék. Annál kívánatosabb lett volna, mivel Erdély belső egysége akkor még érintetlen volt. Utóbb azonban a szászok és méginkább a feltörő románság magatartása következtében a helyzet megváltozott. Az egyesítést azonban az udvar nem akarta, vagy a töröktől felszabadult országrészek rendezésével való elfoglaltsága miatt, vagy Erdély meglévő szer-

vezettségének tekintetbevétele miatt, vagy méginkább azért, hogy politikai számításból az országot így megosztva tartsa. Maga Erdély sem siettette az egyesítést. A fejedelemség 150 éve ugyanis nem tűnt el nyomtalanul. Ez idő Erdély állami, vallási, nemzeti, gazdasági, társadalmi életében olyan jellegzetességeket vitt be, amelyekhez ragaszkodtak és azokat fenn akarták tartani. Az új helyzetbe került Erdélyben, a meglévő állapothoz való ragaszkodás nyilatkozott meg. E gondolkozásmód az úgynevezett transzilvanizmus, amely az egykorúak viselkedésében, az írók (Cserei, Bethlen Miklós) műveiben szemlélhető. Az erdélyiek ilyen elzárkózását a bejött német katonaság, a nagy hadi és katonai megterhelés, majd a bekövetkező belső háború nagy nyomora eléggé megmagyarázza.

Lipót-diploma.

A Lipót-diploma a meglévő helyzet körülbástyázása, azért a jövő változásokra kevés lehetőséget nyújtott. Mindamellet a beállott események Erdély állami és kulturális életébe lényeges módosításokat hoztak.

A diploma két első pontja a vallási helyzet megmaradását szögzi le. Ezek szerint a volt egyházi javakból történt adományozások érvényben maradnak. A templomépítés tekintetében a diploma a régi előírásnál tovább ment. Azelőtt ugyanis egy-egy helyen az a vallás tartott templomot és rendelkezett nyilvános vallásgyakorlattal, amely ott többségben volt. A többi vallás imaházat tartott fenn. A diploma szerint a katolikusok építhettek maguknak templomot Kolozsvárt és megkapták a rozoga állapotban levő Báthory-templomot Gyulafehérvárt. Emellett a diploma szerint nyilvános vallásgyakorlattal és templommal rendelkezhetnek a katolikusok is, ha valahol sokan vannak. Ebből az az elvi felfogás alakult ki, hogy a vallások bárhol építhetnek templomot, ha arra pénzük van és az építkezésre az uralkodótól engedélyt kapnak. Ezzel a vallásszabadság tere lényegesen megnagyobbodott és megvolt a lehetőség arra, hogy a vallások számbeli merev mozdulatlansága felolvadjon.

Amennyiben a diploma a vallási ügyben a meglévő jogi állapot alapján állott, megerősítést nyertek a bevett vallások 1653-ban törvénybe (Appr. Const. I. 1. 3.) foglalt autonómiái, köztük a róm. kat. Statusé is. Ily módon ez az erdélyi róm. kat. sajátosság, vagyis az egyházi és világi elem közgyűlésen való összefogása egyházkormányzati ügyekben, további életlehetőséget kapott.

A diploma szerint a kormányzó, a generális, a kancellár, a tanácsstagok, az ítélmesterek választását a király erősíti meg. Egyéb tiszteket: a székely és szász királybírákat, a megyékben az alispánokat, szolgabírákat, a városi bírákat, polgármestereket, akiket úgy választottak, szintén az uralkodó erősítette meg hivatalukban. Az uralkodó megkívánta, hogy a főkormányshéknél és a tizenkét tagú táblai bíróságnál 3—3 tag, ugyanúgy az egyik ítélmester katolikus legyen.

A diploma meghatározta Erdély adóját is. Az összeg béke idején évi 50.000 tallért, háború idején 400.000 rajnai forintot tett ki. Ehhez járult a katonaság tartására szükséges termény.

Így indult el Erdély új élete, amely kormányzatilag, politikailag, vallásilag, gazdaságilag, társadalmilag, szellemileg jelentős változásokat hozott létre a nagy elzárkózottság ellenére is. Erdély új államkormányzás rendszerébe került, a nyugati életmenet hatá-sába sodródott. Ezáltal eddigi zártabb köznapi élete nemzetközibb vágányra terelődött, a magyar színek elhalványulásával, eddig ismeretlen és sokban kedvezőtlennek bizonyult szokások bevezetésével. Erdély önmagának való élése gyakorlati megnyilatkozásaiban jelentette: idegenkedését a Bécsből bevezetett újításokkal szemben; próbálkozását a régi életre való visszatérésre; panaszkodását a magyar külső elhagyása és magyar életmegnyilvánulás elhanyagolása miatt.

A beállott változásokban viszont sok a kulturális haladás szárny lájára írandó. Erdély meg a haladástól sohasem idegenkedett. *K* nyugati műveltség hatásai elől nem zárkózott el, sőt maga munkált azok érvényesítésében. Irodalma, művészete, társadalmi, gazdasági élete e tekintetben fényes példákkal szolgál. Most azonban a kultúrhatásban sok volt az erőltetés, a nemzeti jellegből kifordulás, az idegenszerű, a bizalmatlanságot keltő, az elszegényítő. Innét a feljajdulás, amely az egykorúak (Apor Péter, Rettegi György) írásai-ból előtűnik.

Államkormányzás.

A főkormányzéseknek — afféle minisztériumnak — székhelye jó ideig Fehérvárt volt, a fejedelmi palota egyik részében. 60 lovasból és 60 gyalogosból álló őrség állott rendelkezésére. Az ügyek elintézésére utóbb osztályokra oszlott (közigazgatási, kamarai, bírósági), amelyek ülésin a kormányzó elnökölt. Előfordul az is, hogy a kormányzón kívül külön alelnök is van, és pedig mindketten a 12 tanácsos létszámán felül. A főkormányzék segítségére állott 12 titkár, 10 fogalmazó, 10 iktató, 16 írnok. A főkormányzék utóbb Szebenbe került.

A kormányzó, akit az országgyűlés választott és az uralkodó megerősített, különösen eleinte, kisebb fejedelem tekintélyével rendelkezett, így az első kormányzó: gr. Bánffy György. Utódjává gr. Kornis Zsigmond lett. Az előbbi, az Apafi idejében kivégzett Bánffy Dénes fia, hatalomra jutásakor egészen fiatal ember volt, egykorú vélemény szerint nem nagyon tevékeny. Gr. Kornis Zsigmond, mint katolikus vezető férfiú is ismert a történelemben. Halála után a kormányzóságra való jelölésben új rendszer kezdődött a diploma értelmezésének kitágításával. Az udvar ugyanis nem elégedett meg azzal, hogy minden vallásból egyet-egyet terjesszenek eléje, hogy közülök kormányzót válasszon, hanem minden vallásból 3—3 jelöl-tet kívánt. Ez alapon nyert megerősítést gr. Haller János, akit 1734-ben iktattak be hivatalába. Utódai e méltóságban: gr. Kemény

László, gr. Auersberg József, br. Bruckenthal Sámuel. A két utóbbi már nem is az országgyűlés jelöléséből jutott kormányzáshoz, hanem őket az uralkodó anélkül nevezte ki. Az erdélyi jelölés mellőzése egyébként többször előfordult. Ez abban nyilatkozott meg, hogy az udvar országgyűlési jelölés mellőzésével, kormányzó helyett ú. n. főkormányzói elnököt bízott meg a vezetéssel. Br. Wesselényi István főkormányzói elnök (1731—32) helyett az udvar az elnökséget gr. Wallis Ferenc tábornokra ruházta. Az ország tiltakozására aztán gr. Haller János ült be a kormányzói székbe. A katonai parancsnokok kormányzói elnöksége többször megismétlődött.

Művelődéstörténeti szempontból e tábornokok benn tartózkodása kétségen kívül jelentőséggel bír. Szeben városának, ahol a katonai parancsnokság székel, fejlődésére hatással voltak. Szerepük van az utak megjavításában, továbbá egyes városok megerősítésében, várak megépítésében. Különösen Gyulafehérvár, amelyet a III. Károly idejében létrejött vár miatt Károlyfehérvárnak is neveztek, nyert nagyobb hadi jelentőséget. A vár, a szokásos körfal alkalmazása helyett, az akkori francia várak mintájára épült.

A katonai főparancsnok Szebenből, mint székhelyéről kísérte figyelemmel a polgári eseményeket is. Azokba cselekvőleg is beleavatkozott, így a kormányzó mellett második vezetőnek tűnt fel, aki Erdély ügyeiben intézkedett. Lényeges megmozdulás nélküle nem történt. E katonai főparancsnokok: gr. Veterani Frigyes, gr. Rabutin János Lajos, gr. Steinwille István, gr. Vaudemont Dómyán Hugó, gr. Königseck Lothar József, gr. Wallis Ferenc, br. Buccpv Adolf Miklós, gr. Hadik András, gr. O'Donnel Károly, gr. Auersberg József, br. Preiss Ferenc, hg. Hohenlohe. E katonai főparancsnokok különböző ügyekben jártak el. Így az első guberniumot Veterani Frigyes, az első püspököt Steinwille vezették be. Egyik-másik országgyűlési biztосként szerepelt, mások főkormányzói elnökök voltak, gr. Auersberg 1771-ben egyenesen kormányzóvá való kinevezést kapott.

Az ilyenmű megbízást megkönnyítette, hogy 1761-től nem hívtak össze országgyűlést, ahol a jelölésnek meg kellett volna történnie. Ekkorra már a diploma ereje nagyon meggyöngült, a kormányzási rendszer, a kor divatja szerint, az úgynevezett felvilágosult abszolutizmus szellemében érvényesült. Felülről jött rendeletek szabták meg a teendőket.

A kormányzó után a rangban következő állás a főkormányzókban az erdélyi hadak fővezérsége, generalissága. Ez állás a fejedelemség idején nagyon megbecsült volt. Legutóbb Kemény János, Mikes Mihály, Teleki Mihály töltötték be azt. Most Bánffy Gergelyre esett a választás, majd gr. Apor István vette át azt. Azonban az erdélyi hadsereg önálló vállalkozásba nem kezdhetett, az intézkedés a szebeni német parancsnoktól (generálistól) indult ki.

Annál jelentékenyebb szerep jutott a rangban következő tanácsosnak: a kancellárnak. Gr. Bethlen Miklós, utóbb br. Pongrácz

Antal, br. Henter Dávid, br. Bruckenthal Sámuel, gr. Teleki Károly nevével találkozunk e fontos tisztségben. A kancellária főleg helyi ügyeket intézett el, e mellett az uralkodónál is közvetített. A távolság és a közvetlen érintkezés megkívánta, hogy Bécsben külön alkancellária alakuljon (1695). Ez alkancellária 1743-ban az uralkodó előírása szerint udvari kancellária nevet vette fel, az erdélyi kancellária meg tartományi kancellária elnevezést kapott. Az első alkancellár gr. Kálnoky Sámuel volt, mellette két előadó, továbbá egy irattáros, pénztáros működött. Ezek együtt tanácsot alkottak és az előterjesztésre kerülő ügyeket megtárgyalták. Ez alkancellária feladata volt Erdély sérelmeinek, jogainak, kéréseinek előadása, viszont az erdélyiek előtt a királyi akarat megismertetése. Fontos szerepénél és az udvarhoz való közelségénél fogva idővel az erdélyi érdekek rovására a főkancellaria fölé kerekedett, igénybevétele nem lehetett kikerülni. Ez állásban Kálnoky után gr. Kornis Zsigmond, br. Bornemisza János, gr. Bethlen Gábor, br. Bruckenthal Sámuel (mint megbízott), a nem erdélyi báró Reischach neve jönnek elő,

A gazdasági ügyekben a rangban következő tanácsos: a kincstartó vezetett. Elsőnek Haller János, utána gr. Apor István. Ez utóbbinak hivatalkodása idején már nyilvánvalóvá lettek a szempontok, amelyek a bécsi udvart a pénzügy terén vezették. Kítűnt, hogy a kezelésben az ú. n. kamarai rendszer híve. Ez annyit jelentett, hogy az állami jövedelmek a bécsi pénzügyi kamara irányító rendelkezése alá kerülnek.

Erdélyben az állami jövedelmek bérbeadása a múltban rendszeres volt, a pénzügyi kamara most a házi kezelésre tért át. E kezeléstől nagyobb szakszerűséget és jövedelem fokozódást várt. Apor kincstartót utasította tehát, hogy vizsgálja ki, kiki milyen jogon tart bérletben, vagy adományképpen állami jövedelmet (productio). A vagyonkeresés főleg az állami földbirtokok, a fiscus jószágok hova jutását célozta. A hajdan nagyszámú birtokokból ugyanis most már csak 6 (Gyulafehérvár, Déva, Szamosújvár, Kővár, Görgey, Vine) volt az állam kezén. A többiek elaprózódva magánosokhoz jutottak. A kamararendszer következménye a külön bizottságok (commissio) leküldése Erdélybe. Br. Thavonat Lajos, majd gr. Seau János Frigyes, utóbb gr. Seau János Honorius elnöklete alatt működött ilyen bizottság. E bizottság a bérletből azonnal kivette az arany- és kéneső bányákat, a harmincadokat, a dézsmákat. A bizottság elnöke a főkormányshéz pénzügyi ülésein a kormányzó mellett a főhelyen foglalt helyet.

Rendszeressé vált a német tisztviselők alkalmazása, holott a diploma az erdélyiek mellőzése ellen biztosítékot nyújtott. A bécsi kamara a kincstartó megkérdezése nélkül ültetett be tisztviselőket vezető állásokba. A kincstartó hatalma ennél fogva fokozatosan gyengült, Bethlen Miklós kifejezése szerint, a tojásnak csak a héja maradt meg a kezében. A pénzügyi vezetésben a bécsi elgondolások és intézkedések érvényesültek. Megállapítható, hogy a jobb kihasználás címén nagyobb megterhelések álltak elő, amelyek nem a ha-

gyományos erdélyi gazdálkodásból következtek. Utóbb a kincstartó nagyobb hatalmat nyert, de a kormányzékától elválasztva, Szebenben működött (1797).

A rendes jövedelmi források közül az aranybányák egy része magánosok kezén volt. Az ilyenek az Appr. Const, szerint a termelt arany tized részét adták az államnak. A kincstár a fiskális jószágokon a szegénységgel dolgoztatott. Most egy-egy nehezéket (5 forint értékű aranyat) 2 forint 50 dénáron váltott be. A cigányok, akik az Aranyos és a Szamos vizéből az aranyport kimosták, általában 40 nehezék értékű aranyat adtak be évenként.

Más rendes jövedelem volt a dézsma. Akik a szász székekben szedett dézsmákat bérelték, évi bérletül 10.000 forintot fizettek. A magyar megyék a dézsmát többnyire pénzen váltották meg, azaz árendát fizettek, amelynek összege 3.000 forintra rúgott. A dézsmák jövedelméből az állam adott vallásoknak, iskoláknak. Ezek aztán ezek révén sok szegény tanulót neveltek fel.

Jelentékeny jövedelem volt a harmincad. A harmincadoló helyeken keresztül bonyolódott le a külfölddel való kereskedelem. Az újabb időben különösen sok állatot hajtottak fel Bécsbe. A kereskedést részben a nemesek, lejött német kereskedők, örmények és görögök irányították. Többször megesett, hogy több nemes ember összeállott a közös vállalathoz. Meghatározott mennyiségben pénzt adtak össze és bizonyos árúkat összevásárolva, azzal kereskedtek. Erdély különösen az Oroszország felé vezető kereskedelem útvonalába esett. Amíg az orosz győzelmek a Fekete-tengert számukra meg nem nyitották, addig a hozzájuk vezető kereskedelmi útvonal Erdélyen és Lengyelországon ment keresztül. Ezeken kívül Erdély kereskedelmi kapcsolatai a szomszédos államokkal továbbra is érvényben maradtak.

Az erdélyi kincstár számításában ez időben is az ismert sóbányák helyei: Dész, Szék, Kolozs, Torda, Vízakna szerepelnek. A kereskedés és sókiosztás megkönnyítése végett Erdélyt kerületekre osztották. Minden vidék a számára kijelölt bányából kapta a sót. Az előírás főleg a nemességet érdekelte, amely régi szokás alapján saját használatára ingyen sót kapott, csak az előállítási költséget fizette. A magyarországi részekre történő sószállítás ez időben nagyon fellendült. Désről, Kolozsról, Székről kocsin vitték a sót Szilágysomlyóra, Tordáról és Vízaknáról pedig a fehérvári (váradjai) lerakódó helyre („portus”-ra) szállították. Az itt hajóra rakott só a Maroson jutott el a szegedi gyűjtőhelyre.

A kincstartó a bevételek ellenőrzését az országos számvevő (exactor) útján, a kifizetéseket pedig az országos pénzszedőn (perceptor) keresztül eszközölte. Az egyes bevételi ágaknak meg voltak a külön-külön vezetői. Így külön-külön felügyelője (inspector, praefectus) volt a sóbányáknak, a harmincadoknak, a kincstári jószágok-, dézsmák-, árendáknak, az arany- és kéneső bányáknak. Az utóbbiak a két rendes számvevővel és a fiscalis directorral együtt alkották a kincstartó tanácsát, amellyel a kincstartó fontos ügyek-

ben döntést hozott. E tanács munkájában résztvett a titkár is. Apor István idejében ezt a hivatalt Cserei Mihály, az ismert történétíró töltötte be.

Az idők megmutatták, hogy a nagy adózás miatt a régi fizetési módszert tovább fenntartani nem lehet. A fejedelemség korában 10 jobbágy tett ki egy portát, azaz kaput, mostantól kezdve az adót egyénekre kezdték tehát kiróni. A szükséges változtatásnak egyik főszóvivője Bethlen Miklós kancellár volt. Egy bizottság 1750-ben, amely gróf Bethlen Gábor udvari kancellár elnöklete alatt ült össze, az adózást a föld nagyságának, termékenységének, a vidék pénzforgalmának figyelembevételével róttá ki. Ez adózásnem Bethlen adózás néven ismeretes. Szokásba jött az is, hogy az udvar adóban kerek összeget állapított meg, melyet aztán az erdélyieknek az adókulcs szerint kellett előteremteniök.

Az ekkori kormányzást lényegesen elősegítette, hogy egyes helyeken rendszeres postajárat indult meg. Az ilyen posta berendezkedés Erdélyben nem volt honi keletű. A régi Erdélyben ugyanis a tulajdonképpeni postát: saját lovaival, saját embereivel, állomásaival, pontos közlekedésével nem ismerték, hanem a magyarságnak Szent László király korára visszanyúló posta (futár) rendszerét alkalmazták. Amikor Erdély Fráter György halála után, Ferdinánd magyar király hatalmába került, az uralkodó a postavonalat Erdélybe is lehozta és a megálló helyeket is megjelölte. E szerint a Kassa felől Erdély területére a Zilahnál belépő útvonal állomásai: Nagyszombor, Szamosújvár, Válaszút (Zsombor—Borsa—Válaszút mellékúttal), Kolozsvár, Torda, Nagyenyed, Vingárd, Szerdahely, Szeben. Vingárdtól Szászvároson át Déváiig is húzódtott postavonal.

A fejedelemség megszűnése után, a Bécsbe való lejárás, feljárás Debrecen, Buda, Győr, Pozsony útvonalon megélnékült, ami a postaintézmény felújítására és elterjesztésére vezetett. Az uralkodó az új postahelyekről való gondoskodást a főkormányzókra bízta, az első útirányokat azonban maga jelölte meg Nagyszombatól Brassóig, Nagyszombatól Kolozsvárig, Nagyszombatól Déváiig (1696). 1698-ban az uralkodó a Bécsbe felhívott három erdélyi főméltsággal: Bánffy György kormányzóval, Bethlen Miklós kancellárral és Apor István kincstartóval abban állapodott meg, hogy az erdélyi postások $\frac{3}{4}$ -ed részének az erdélyiekből kell kitelniök és csak $\frac{1}{4}$ részben lehetnek idegenek. E beosztás végrehajtását azonban nehezítette az, hogy a postaintézmény nem vált erdélyivé. Az uralkodó ugyanis az egész birodalmában a postát gr. Paar Károlynak adta hűbérbe, akinek családja századokra visszamenőleg irányította a postát a Habsburg országokban.

A beállított posta vonal Erdélyt Zilahtól Brassóig szelte át a következő állomásokkal: Zilah, Bréd, Egregy, Zsombor, Kórod, Kolozsvár, Torda, Kocsárd, Pánád, Csanád, Szeben, Porumbák, Szombatfalva, Sárkány, Vledény, Feketehalom, Brassó. Ezenkívül Kolozsvár—Nagybánya között lévő vonal: Kolozsvár, Nemézsuk, Ik-lód, Dés, Sósmező, Bun, Remete, Nagybánya. A szeben—hátszegi vo-

liai: Szeben, Szerdahely, Szászsebes, Szászváros, Déva, Dobra, Hátszeg.

A magyarság gyengítése.

Szebennek a postahálózat középpontjába való helyezését e hely katonai fontossága tette szükségessé. Az itt székelő katonai főparancsnok így könnyebb összeköttetést kapott Erdély többi részével, főleg pedig Béccsel. A katonai események meg nem hiányoztak. Ilyenek voltak a folyamatban lévő török háborúk, majd II. Rákóczi Ferenc szabadságharca, amelyben Erdély is résztvett. Így Erdély újból politikai tényezővé vált. A fejedelemség újult fel az előző szabadabb időkre emlékező erdélyiek összefogásával. A transzilvanizmus tömegfellobbanása ez egy évtized alatt immár már másodízben. A hivatalos Erdély labanc maradt, a felkelés célkitűzései azonban itt is megdobogtatták a szíveket és helyzetük javítására bátorították az embereket.

A bajok ugyanis itt éppenúgy megvoltak, mint Magyarországon egyéb részeiben. A katonai beszállások, a nagy hadi adók ráneheztek a népre és a nemességre. A Lipót-diploma szerint háborús időben Erdély adója 400.000 forint volt, de azt közben évi 1.000.000 forintra is fokozták. A termésadót pénzben kívánták olyan esetben, amikor terméshiány és szárazság mutatkozott. A nagy terhek elől a jobbágyok tömegesen szökött el. Azt állították sokan, hogy Erdélyben sohasem volt akkora pénzhiány, mint ebben az időben. Ha a rendes adózók a fizetést már nem bírták, a nemesekre is rákerült a sor. A főuraktól kényszerkölcsönöket szedtek, e mellett elvárták, hogy önként is ajánljanak fel nagyobb pénzösszegeket. Az elkeseredés ilyen módon egyre növekedett. A vezető királyhű politikusok is hangoztatták, hogyha az uralkodó nem könyörül, az ország a terheket már nem bírja tovább.

A kitört felkelés idején Rabutin generalis Szebent bőven ellátta hadiszerekkel és élelemmel. Oda rendelte az erdélyi vezető urakat is, hogy így hűségük felől biztonságban legyen. A várakat erős őrséggel rakta meg. Majd a bejövő kurucok ellen székely csapatokat küldött Szentbenedekre, Boncidára. A kurucok azonban őket mindkét helyen megszalasztották. Erdély meghódoltatására Guthi István jött Erdélybe, a német sereg azonban őt Medgyes közelében, Holdvilágnál megverte (1704). Közben mindkét sereg versenyt dúlta Erdélyt, aszerint, hogy egy-egy hely a kurucokkal vagy a labancokkal érzett együtt. Guthi Segesvárt foglalta el, a németek Nagynyedet, a kurucok Görgényt tették tönkre.

A háború folytatása hasonló megpróbáltatásokkal járt. Bármelyik fél ért el eredményt, a siker csak ideiglenes maradt. Míhelyt a német sereg más harcterekre Erdélyből kivonult, azonnal kurucok érkeztek helyükbe. Aki tehetett várakba húzódott, mások bolyongtak, vagy a szomszédos román vajdaságokba menekültek a harcok idején.

A haditények sorából a zsbói csata emelkedik ki (1705). Erdélyben ekkor éppen Rákóczi vezére: Forgách Simon foglalatott, ami a német sereg újabb bevonulását vonta maga után. Károlyi Sándor kuruc hada nyomon kísérte az Erdélybe vonuló német sereget. Az ellenfelek a megerősített zsbói völgnél találkoztak. Bár Rákóczi maga vezette a kétfelől felvonult kuruc sereget, mindamellett a német bizonyult erősebbnek. Nyert csatája után előzönlötte Erdélyt. Amikor meg a német sereg Erdélyt elhagyta, Pekry Lőrinc kuruc vezér jelent meg. A behódolt Erdélyt most Rabutin támadta meg, az ő távozása után meg Károlyi Sándor hada tűnt fel Erdélyben.

A zordon harcokból üdítő erővel emelkedik ki Rákóczi Ferenc fejedelemmé választása (1704), majd Marosvásárhelyen a fejedelemségbe való beiktatása (1707). Fényes ünneppel egybekötte zajlott le a régi erdélyi fejedelmek szokása szerint.

Rákóczi felkelése végül is fegyverletétellel végződött. Erdélyben sem teljesedtek tehát a remények, amelyeket a felkeléshez fűztek. Az udvar ezután Erdélyt a fejedelemválasztó jogról lemondatta és így a jövőre nézve hasonló megmozdulásnak elejét vette. A siker- telenség érzékeny vágás volt a transzilvanizmus gondolatában élő erdélyiek lelkében, holott ez érzés még a labanc Bethlen Miklósban is visszhangra talált. Nőé galambja című emlékiratában ugyanis a kibontakozás elősegítésére azt ajánlotta, hogy Erdély német protestáns fejedelem vezetése alatt a porta hűségére térjen vissza. Mikor ez iratát a német protestáns államok követeivel tudatta, az udvar őt Bécsbe vitette (1708). Ott fejezte be küzdelmes életét. Ugyanott hunyt el az ifjabb Apafi Mihály fejedelem is. Miután 1696-ban felvitték őt Bécsbe, ott élt feleségével, Bethlen Katával, Bethlen Gergelynek, az erdélyi hadak fővezérének leányával. Fejedelmi címéről is lemondatták, hogy így Erdélyhez semmi jogot se formáljon.

Így tehát sokféleképpen vékonyultak a szálak, amelyek Erdélyt a fejedelmi korhoz fűzték. Erdély 1767-ben nagyfejedelemség címet kapott, ami a Magyarországtól való elkülönítés szándékára élénk biznyságul szolgált. Erdélynek katonai kormányzás alá vonása egyre szélesebb mederbe terelődött. Ezt mutatta a katonai parancsnok politikai megbízása, majd a határőrvidékség megszervezése.

Az erdélyi határőrséget a csíki és háromszéki, valamint a bardócszéki (Udvarhelyszékben) székelységekből, valamint a románságból alkották meg. A határőrség további kiterjesztése a katonai megerősítésnek, amely az Adriai-tengertől Magyarország déli határvidékén húzódott. A határőrvidéki szervezet az ottani lakosság állandó katonai készenlétéből állott. E szolgálatra a románok nagyobb nehézség nélkül vállalkoztak, mivel így a jobbágyterhektől felszabadultak. A székelyek azonban a fegyver felvételétől idegenkedtek azzal az indokolással, hogy mint szabad emberek katonai szolgálattal úgy is tartoznak. Állandó készenlétre, külső helyekre való vonulásra szegénységük és nehezen művelhető földjeik miatt képtelenek.

Az udvar azonban nem tágított. Buccow főhadiparancsnok erőszakoskodásai miatt sokan inkább családotól Moldvába mentek, semhogy katonának jelentkezzenek. Buccow után Siskovics József altábornagy folytatta a soroztatást hasonló erőszakolással és fenyegetésekkel. Gyergyóban a sorozás aránylag könnyebben ment, Csíkban azonban már nagyobb akadályba ütközött. Amikor a sörözőbizottság Taplocára érkezett, az erdőbe menekült lakosság, a háromszékiekkel egyetértve, kérő iratot akart a bizottság elé juttatni. Hogy tehát e bizottsághoz közelebb legyen, a közeli Mádéfalvára szállt alá, hogy onnét küldje megbízottait az altábornaghoz. Ez azonban az írást be sem várva, éjjel a falut katonasággal körülvettette és ágyuztatni kezdte. A megrémült lakosság hiába kért kegyelmet, a fegyveres katonaság támadásának nagy számban áldozatul esett. Vagy 400-an haltak meg, sokan meg megsebesültek. Sokan Moldova felé menekültek. Ez a híres székelyölés (Siculicidium) 1764 január 7-én. A kimenekült székelyek Moldovából utóbb az osztrákokhoz tartozó Bukovinába kerültek és ott több községet alapítottak. E megfélemlítés után a sorozás most már sikerrel járt. Két gyalog székely és két gyalog román ezred, továbbá egy közös székely-román lovas ezred alakult.

A szászok a határőrség kötelezettsége alól mentesültek. Ez együtt járt a kedvezményekkel, amelyekben most részesültek. Külön diplomát kaptak, amelyben kívánságaik elintézését nyertek. Majd ú. n. közönséges pontokba szedett jogaik (1795—1797., 1805) szabályozták nemzeti életüket. A magyar politikai gondolkozás gyengítésére a vázolt eseményekén kívül élénk hatással volt az idegenszerűség, amely Erdély állami életében egyre jobban elharapódzott. Olyan korszak ez Európában, amikor az uralkodók a politikai felvilágosodás jegyében a maguk elképzelésük szerint kormányozták népeiket. Az államiság gondolata érvényesült minden vonalon. A központosítás, a hivatalnok sereg, országgyűlés-nélküliség, rendeletekkel kormányzás e gondolkozás kísérői. A kormányzás Erdélyben is a maga javára értékesítette, amit a diploma szövegmagyarázata megengedett, vagy egyenesen a diploma ellenére jártak el. Így szokatlan eset az, hogy előbbeni végzéseket későbbi országgyűlés törvényerőre emeljen, ahogyan az 1744. évi országgyűlés ezt a III. Károly alatt hozott végzésekkel tette (Articuli Novellares). E rendszerhez való simulást célozta a lelkek megnyerése, az emberek érvényesüléshez való juttatása, kedvezmények osztogatása. A nagyobb családok ekkor kapták báróságra, grófságra való rangemelésüket. Többen magas udvari címek birtokába jutottak: belső titkos tanácsosság, főkamrás, főudvarmester, főlovászmester, fővadászmester, főpohárnok, főétekgó stb. Hogy többen jusson elismerés, a főfokozat mellett mindegyikből al-fokozat is létezett. A Bécsben megalakult magyar testőrgárda 20 tagja Erdélyből telt ki. A bécsi Theresianum katonai nevelést nyújtott az erdélyi ifjak részére is. Az ilyen módon Bécsbe édesgetett főnemesség az idegen légkörben magyar szelleméből engedett.

A vallásügyekben a diplomában leszegezett elvek alkalmazása után a további menetet a katolikusok többrendbeli kérése adta meg. Szegénységükre hivatkozva nem elégedtek meg a templomépítés megengedésével, hanem a meglévő, esetleg üresen álló régi templomaikból akartak visszakapni. Arra támaszkodtak, hogy egyes helyeken rendszerint több katolikus alapítású templom is volt. A bekövetkezett tárgyalások rendjén kész templomot kívántak Kolozsvárt, Gyulafehérváron, kívánták a püspökség visszaállítását, a jezsuita tanítók törvényes beengedését, más szerzetesek visszatérését. Az 1693 ápr. 9-én kiállított ú. n. pótlódiploma a vallások tárgyalásának eredményeképpen Kolozsvárt a katolikusok kezére juttatta az óvári volt dominikánus (most ferencrendi) templomot és rendházat és helyeselte a protestánsoknak azt az elhatározását, hogy a kolozsmonostori volt katolikus egyházi birtokot visszaadják. E potiódiplomával kapcsolatban az unitárius Kővári László megállapítja: „Szóval a róm. katolikus vallás régi egyenjogúsága teljesen kimondatott”. (Erd. tört. VI. 17.).

A katolikus megerősödés ezután a megkezdett mederben folytatódott. Az ú. n. Mikes Mihály-féle pontok értelmében a városi és a helységekben lévő hivatalokba is bekerültek. Az uralkodó 1713-ban visszaállította a püspökséget, káptalant, amit az 1744-es országgyűlés a maga részéről is szentesített. Ugyanez országgyűlés megengedte a szerzetesek bejövetelét, akik egyébként már benn is időztek, több helyen rendházat, templomot, iskolát építettek. E téren a jezsuiták vezettek. Kolozsvárt a belvárosban diák-otthont, közép- és főiskolát létesítettek, az utóbbiban 1696-tól a bölcseletet is tanították. A régi Báthory egyetemet újítták fel tehát bölcseleti és teológiai fakultással. Ezekhez utóbb a jogi és orvosi fakultás is csatlakozott. A mai egyetem telkén Mária Terézia korában díszes kétemeletes főiskolai épület emelkedett, amelyben e fakultások elhelyezést nyertek. A bölcseleti és a teológiai fakultás tanárai a jezsuitákból, majd a jezsuita rend eltörlése után a piaristákból teltek ki. Bár a főiskolát II. József lyceummá szállította alá, a fakultások azonban megmaradtak és Erdély ifjúságát az 1848-as időkig nevelték. Az iskola a közönség tudatában mint egyetem élt. A katolikusok egyéb helyeken is kifejlesztették meglévő középiskoláikat, vagy újakat építettek. A jezsuiták építkezésének középpontjában a templom állott, az akkor divatos barokk stílusban. A művészi templomok sorát a kolozsvári nyitotta meg, folytatta a marosvásárhelyi, udvarhelyi stb. A kiegyenlítődéskora ez, a hagyományos erdélyi gondolkodás szellemében. Ami ezen túlmegegy, az az udvari politika rovására írandó.

A régi híres protestáns iskolák most is megtartották magas színvonalukat. Több iskolában bölcseletet, vagy jogot adtak elő. Hasonlóképpen az építkezésben is a kor hatása alatt állottak. E nemű alkotásaik közül kiváló a kolozsvári unitárius templom. E kor ural-

kodási rendszerének következménye az állami iskolák létesítése, az eddigi hitvallásos iskolák mellett Mária Terézia sok népiskolát, más néven nemzeti iskolát állított fel. E nemzeti iskolák nevüket onnan kapták, mert bennük a földrajz és a történelem is előjött. Viszont a német nyelv tanítása erősen előtérbe lépett. Mária Terézia tanterve: a Ratio educationis helyett 1781—82. tanévvel kezdődőleg a Norma regia lépett életbe Erdélyben. E szabályzat az öt osztályú gimnáziumot vezette be.

E korban nagyot lendült a románok iskolaügye és művelődése is. Az erdélyi fejedelmek a XVI. és XVII. században próbát tettek ugyan a románság szellemi színvonalának emelésére, törekvésük azonban csak részben sikerült. Most a Habsburg-uralkodók támogatásával nagyobb eredmény mutatkozott. A görög keleti románság egy része, főleg az észak-erdélyiek, a római katolikussággal egységre (unió) léptek és így a nyugati kereszténység hatása alá kerültek. Az egyesültek püspökét: Athanasiust 1701-ben iktatták be székébe. Ez alkalomra a román papok Fehérvárra zsinatra összegyűltek és a beiktatáson résztvettek.

Az egyesüléssel Bécs, Róma, a magyar főváros, Lemberg nyitva állott a román teológusok előtt. E helyeken világlátottságra és nagyobb tudományra tettek szert. Nemcsak vallásilag, művelődésileg emelkedtek fel, hanem nemzeti múltjuk iránt is nagy érdeklődést mutattak. Rómában tudományos kutatást végeztek. Így tanulmányozták nyelvüknek a latin nyelvvel való összefüggését. Micu Klein Innocent, majd Aaron Péter püspökök sokat tettek a román művelődés terén. Az utóbbi fejlesztette ki a balázsfalvi iskolát, amely 1754-ben alakult. A vallási unió e szerint a román nemzeti művelődés állandó forrásává vált.

E mellett a XVIII. századbeli magyar kultúrtevékenység eredményezte, hogy annak hatása alatt a román nemzeti irodalom és kultúra is nagy lendületet vett. Már maga az a tény, hogy a hivatalos közigazgatási stb. rendeleteket román nyelvre is lefordították, a román nyelvészet és irodalomtörténet szempontjából jelentőséggel bír. Ezekhez járult a tömeges iskolanyitás, amit Mária Terézia 1763-ban kezdett meg. Csak az erdélyi területen közel 300 új elemi iskola létesült. Az iskolához szükséges tankönyvek is jelentek meg. A középiskolai tanulmányok elvégzésére a balázsfalvi román iskolán kívül a magyar középiskolák is rendelkezésre állottak. És mindez olyan időben történt, amikor a román nyelvű iskolák tekintetében a román fejedelemségek nagyon elmaradt állapotban voltak.

Román könyvek jelentek meg részben a balázsfalvi nyomdában, részben a budai egyetemi nyomdában. Ez utóbbi helyen a románság kiváló írói és szellemi felébresztői: Micu Klein Sámuel, pinçai György, Maior Péter az állam megbízásából mint román ellenőrzők, azaz cenzorok működtek. Könnyen hozzá jutottak tehát ahhoz, hogy írásaikat nyomtatásban is megjelentessék. Mint teológusok, latin kiképzésben részesültek. Elsajátították a tudományos kutatás

módszereit és megismerték a magyar történeti forrásokat. Állandó kapcsolatot tartottak fenn a magyar tudományos emberekkel, írókkal, tevékenységük azok munkásságának látására is erősödött. E három román író működése román szempontból nagy jelentőségű, mivel nagy felkészültséggel bizonyították a román nyelv latin eredetét és igyekeztek kimutatni a románság megszakítás nélkül való ittlakását (continuitas).

Társadalmi élet.

A Béccsel létesített közelebbi kapcsolat, általában a nyugattal való érintkezés, a fejedelemség megszűnése után jelentős társadalmi hatást eredményezett Erdélyben. I. Lipót, I. József, III. Károly, majd Mária Terézia királyok korában a kapcsolatot sok ok segítette elő. Mivel Erdély közvetlenül a magyar királytól függött, az erdélyi főkormányzói tanácsosoknak gyakran kellett Bécsbe járniuk. Tanácsos is volt felmenniök, mivel az erdélyi ügyekbe a bécsi kancellária, a pénzügyi és vallási tanács is beleszóltak, ezek hatását tehát ellensúlyozniuk kellett. Sokan jártak Bécsbe olyanok, akik birtokokat, állásokat kaptak, vagy a királyhoz felebbeztek ügyüket. Alkalmi felrándulók is tömegesebben laktak Bécsben. A feljárást elősegítette, hogy a török visszaszorítása után a bécsi út nagyon meg rövidült. Szilágysomlyón, Debrecenen, Győrön, Pozsonyon keresztül 10 nap alatt meg lehetett járni. Hozzájárult, hogy Erdélybe is bevezették a postát. A rendszeres postaközlekedés és a postakocsin való utazás a közlekedést elősegítették. A bécsi gondolkörbe való beilleszkedést előmozdították az újságok, ú. n. novellák, amelyek onnét Erdélybe lekerültek. Ezek részben írottak voltak, részben nyomtatásban jelentek meg német, olasz és latin nyelven.

Bécs városa ez időben még régi képét mutatta. Erős falakkal volt körülvéve, amelyeket széles árok karolt át. A városban sok tér, piac, üzlet, sok szép templom vonta magára a figyelmet. Az erdélyiek különös figyelemmel nézték meg a kerteket, amelyek a főurak palotáihoz csatlakoztak. Ismeretes volt a billiard, a tennisz, a sakk, a torna játék, a városban volt 4 labdázóház, állatkert. Uraink résztvettek a bécsi előkelők szórakozásaiban (vadászat, színház, tűzijáték, álarcosbál) és az udvarhoz is sokszor hivatalosak voltak. Az egyszerűbb élethez szokott erdélyiek megfigyelték a nyugati szokásokat, a zajosabb időtöltést, a nagyobb kényelmet, a könnyebb öltözködést, a nagy várost, az építkezéseket, a lakásberendezéseket, általában a magasabb életszínvonalat. Mindezeket megszokták és lassan természetesnek tartották. A következő lépés már a saját helyzetükkel való összehasonlítás és a követés volt. A hatás révén új ételek terjedtek el (kávé, csokoládé), az előkelő körökbe könnyebb francia étkezés hatolt be, főleg az Erdélyben lakó németek kedvéért. A hatás a viseleten is meglátszott, a férfiaknál, nőknél egyaránt. A férfiak között terjedt a bajuszlenyírás, szakáll helyett a borotválkozás. A német cipellő, harisnya, mider, kivágott ruha most tűnt fel Erdélyben. A kalap is megjelent, de egyelőre csak a

főnemes asszonyoknál. A nyugatba kapcsolódás révén természetes következmény lett a modern nyelvtanulás. Megkezdődött a német-francia nyelvtanító nők Erdélybe való özönlése, akik a főurak gyermekeit nyelvekre tanították.

Összefogó szóval a barokk műveltség az, amely Erdélyben hódított és átmeneti hatások mellett maradandót is alkotott. Későbbi idő a most a nyugati hatást, főleg a nemzeti fellelkesültségek idején meg-megakasztotta, de végleg már meg nem szüntette. Elnyugatiasodással állunk szemben, anélkül azonban, hogy ez a nemzeti szellemből való kivetkőződést is eredményezte volna.

Viseleti formákon, étkezési módon kívül lakásban, irodalmi és politikai téren is van olyan, ami ez időkből hatásként megmaradt. A főúri udvarházak helyébe épült díszes barokk kastélyok, környező parkkal, benn a kastélyban könyvtárral, barokk bútorokkal, most keletkeztek. A boncidai és a gernyeszegi kastélyok legkiválóbb alkotásai a kornak. Sok helyen a hatás a meglévő kastély, udvarház átépítésében nyilatkozott meg. A városokban magánházak épültek az új építészeti modorban. E tekintetben Szamosújvár, Kolozsvár vezet. A külföldi tervezők és építők mellett hazaiak is jelentkeztek és tevékenykedtek mindenfelé. Nemzeti jellegzetességek fogytak meg e korból: nemesi udvarházak a maguk hasznothozó kertjeikkel, továbbá házi felszerelési tárgyak és szokások. A hatás azonban a mélyig nem hatolt, a formával együtt a lelket nem ölte ki. Innét van, hogy a magyar jellegzetesség a külső formákon keresztül is kiütkezött.

Így a behozott francia, német irodalmi alkotások közül számosat magyarra fordítottak, azonban átdolgozással, forma- és anyag-újítással azokat másokká tették. Nagyobbodott az olvasás- és íráskedv, sok nyomtatott, még több kéziratban őrzött vers, emlékirat maradt meg e korból. Ha kevesen alkottak is értékeset, de magyar, ritkán latin nyelven írtak. Az iskolákban és a magán emberek között könyvgyűjtő szeretet nyilatkozott meg. E könyvgyűjtők közül legnagyobb nevet szereztek gr. Batthyány Ignác a gyulafehérvári, gr. Teleki Sámuel a marosvásárhelyi, br. Bruckenthal Sámuel a szebeni könyvtár alapítói.

A francia hatás eredményeképpen egyesek Voltaire, Rousseau, Montesquieu munkáit olvasták és azok szelleméből magukba szívtak. A szabadság, egyenlőség elvét, amelyeket a felvilágosodás irodalma hirdetett, itt is számosan magukévá tették. A körülmények alakulásával azonban a felvilágosodás nemzetközibb talajáról letérve, annak elveiből többet az öntudatos nemzeti művelődés szolgálatába állítottak be. Ez irányzatot II. József uralkodása nagyban elősegítette.

//. József újításai.

II. József a vázolt folyamatban egészen különleges helyet foglal el. Egyénies elgondolásai szerint akarta kormányozni országait, azok egyesítése, egységes közigazgatás, egységes nyelv, nagyobb

vallási, nemzeti, jogi, társadalmi egyenlőség alapján. Újításai Erdélyben is e szellemben történtek.

A nemzeti szempontot mellőzve, Erdélyt 11 megyévé tette s ezeket 3 vidékre osztva, egy-egy vidék élére királyi biztost állított. Kormányzó szervül megtartotta a főkormányshéket, szervezetét azonban megváltoztatta. Elnökévé gr. Bánffy Györgyöt nevezte ki. Az erdélyi és a magyar kancelláriát egyesítette, amivel a két ország-rész egyöntetű kormányzását akarta elérni. Országgyűlést nem tartott, hanem rendeletekkel intézkedett.

Az új rend tehát nemcsak a magyarok és a székelyek, hanem a szászok ősi szervezetén is rést ütött. Az új megyei beosztás^ területi egységüket ugyanis megtörte. Elrendelte II. József azt is, hogy a szász földön nemszász is szerezhet birtokot. Tartományi pénztárt létesített, amelybe az egyes intézmények országos jellegű pénzei is bekerültek. Így a szász nemzeti pénztár is. Ellenértékül szolgálhatott, hogy az uralkodó az országos hivatalokat a német nyelv használatára kötelezte.

Újítást jelentett, hogy a hivatalokat nem a Lipót-diploma rendelkezései szerint vallási alapon, hanem arravalóság mérlegelésével osztogatta. Rendezni akarta az adózást, a földet vette alapul, de úgy, hogy a nemesség is adózzék. Tervének előmunkálatai: a jobbágyság szabad költözködési jogának visszaadása, a házzámlálás, a népösszeírás, majd a földmérés. A nagy nehézségekkel járó műveletek rendre meg is kezdődtek. Az igazságszolgáltatásban, a guberniumban alkotott bírói testületen kívül, megmaradt a királyi tábla, volt két kerületi tábla (Kolozsváron és Marosvásárhelyen), voltak megyei törvényszékek.

Az egyházi ügyeket illetőleg legjelentékenyebb volt a türelmi rendelet. E szerint vegyes házasságoknál, reverzális mellőzésével, a fiúk az apa, a lányok az anya vallását követik. Több katolikus szerzetes rendet megszüntetett, a papnevelőt Fehérvárról a kolozsvári főiskolára, majd Budára rendelte. Mivel csak a családi nevelést tartotta megfelelőnek, a diákokotthonokat bezáratta, a vallások zsinattartását is megszorította.

Tömeges újításai és az alkotmányellenes mód, ahogyan azokat életbeléptette, annyi testület, intézmény felforgatása az ingerültséget egyre jobban növelték. Fokozta azt a tömegpusztulás, amelyet a felbízott románság zendülése, majd a török beütés idézett elő.

A románság fegyveres megmozdulása Hora-felkelés néven ismeretes. Előzménye az, hogy önkéntes katonai jelentkezés címén a románság tömegesen állott elő. A főkormányshék az eljárást nem tekintette törvényesnek annál inkább, mivel az ilyen jelentkezők a jobbágyságból felszabadultnak tekintették magukat. A románság körében éppen ekkor zavart keltett a zalatnai kincstári birtokon a nép bormérésének korlátozása. Mindez ügyek összetűzéseket okoztak olyan időben, amikor az uralkodó újításai, erdélyi utazásai következtében az volt a látszat, hogy ő a nemesség ellensége és a nép felszabadításának a híve. Ilyen viszonyok között a felizgult román-

ságnak vezetője támadt Ursu Milkós jobbágy személyében, akit a román nép szép énekléséért általában Hóra (körtánc, ének) néven emlegetett. Ez 1784-ben, panaszt teendő, Bécsben is járt és ott szíves fogadtatásban is részesült. Hazajövele után melléje álltak más vezetők (Cloaca János, Crisan György) és feltűzelték a népet. A feszültség egyre erősebbé vált és végül is erőszakosságban robbant ki. A románság megtámadta a magyar kúriákat, helységekbe tört be (Kristyor, Brád, Abrudbánya, Kőrösbánya, Offenbánya), mindenütt égetett és a birtokosokat öldöste. A zendülők bátorságát a császári katonaság néma szemlélődése és a főkormányzók habozó eljárása csak növelte. Amikor azonban Hóra teljesíthetetlen követelésekkel lépett fel, és az erőszakos cselekedetek szaporodtak, az előnyomuló románságot a székely határőrség Dévánál feltartóztatta. Most már Bécsben is látták, hogy a biztatások hová vezetnek, azért II. József az otthonába térő népnek közkegyelmet ígérve, a vezetők fejére díjat tűzött ki. Így a három vezető a katonaság kezére került és megbűnhődött (1785). 62 falu, 132 nemesi udvarház, 4000 ember esett a zendülés áldozatául.

A másik pusztulást a török okozta. A török ugyanis II. Józseffel háborúba keveredvén, betört a Székelyföldre, Hátszeg vidékére, sok falut felégetett és sok embert rabságba hurcolt (1789).

A háború szerencsétlen kimenetele, továbbá elégedetlen országainak háborgása a súlyosan beteg II. Józsefet gyors elhatározásra bírta. Rendeleteit, a türelmi rendelet és a jobbágyság szabad költözködésének kivételével, visszavonta.

Korát megelőző újításai közül kétségkívül többet állandósíthatott volna, ha azokat alkotmányosan viszi keresztül. Így tiz éves uralkodása, mint a felvilágosult abszolutizmus jellegzetes mintája szerepel történelmünkben. Rendszere vele együtt végetért. Hatása azonban túlélte őt, amennyiben a magyar nemzeti öntudatot lánggra lobbantotta.

V.

A MAGYAR POLITIKAI GONDOLKOZÁS ES A MAGYAR TÁRSADALMI ÉLET ERŐSÖDÉSE.

1790—1867.

A nemzeti érzés fellángolása.

A felvilágosodás irodalma a jogi egyenlőség és a szabadság gondolatát terjesztette. Nemzeti különbség nélkül sokan hódoltak a népszerű eszméknek. Annál inkább, mivel Rousseau Társadalmi szerződés c. könyve ősi népjog létezésére utal, amelyet az író szerint az alattvalók idővel az uralkodóknak engedtek át. És bár egyes uralkodók éppen ez elméletből merítettek érvet az alattvalóikon való gyámkodásra, azoknak nevelésére és boldogítására, mindamellett az alattvalókban erősödött a ragaszkodás ahhoz, ami ősi és ami rajok előnyös. A régi jog tisztelete természetes nálunk is, ahol már a Vérszerződés is hatalmi osztozkodás az uralkodó és a nemzet között. Anonymusnak a honfoglalást leíró munkája a XVIII. század közepétől kezdve egyre nagyobb tekintélynek örvendett. E munka ugyanis ősi nemzeti életre utal és ősi jogokat tartalmaz. E könyv ennél fogva jelentékeny tényezővé vált a magyar öntudat erősítésében. A magyar öntudatot Mária Terézia szelídebb, majd II. József erőszakos uralkodása sokban sértette. Ellenhatásul az ősi jogokhoz való ragaszkodás egyre izmosodott, és most a francia forradalom kitörésének izgalmaiban különös hevességgel megnyilatkozott.

Az öntudatos magyar élniakarás próbált megszilárdulni és állandósulni. Az az érzés töltötte el a lelkeket, hogy II. József erőszakos uralkodása után hatalmas magyar erő szabadul fel jobb idő megteremtésére irányuló alkalommal és cselekvésvágygal. Ehhez járultak a napóleoni háborúk, amikor az önkényes hatalmi intézkedések miatt a nemzeti érzés mindenütt emelkedett. Így izmosodott meg a nacionalizmus, mint a lelkeket egybeforrasztó politikai eszmény, és maradt uralkodó a XIX. század folyamán. Sőt nálunk a nacionalizmus szálai a Bécs ellen való folytonos küzdés miatt még régebbre nyúlnak vissza.

A II. József halála után összehívott 1790—91. pozsonyi országgyűlés az új idő elérézését élénken szemlélteti. A szabadság szempontjából legfontosabb annak az elvnek nyomatékos leszögezése, hogy Magyarország független állam, melynek saját állami léte és alkotmánya van. A törvényhozás az uralkodó és az országgyűlés közös joga, a király tehát országgyűlés nélkül nem intézkedhetik. A magyarság ősi alkotmánya az az alap, amelyen az egyéni szabadság is nyugszik. A korhoz mérten a politikai szabadság természetesen a rendi szervezetnek megfelelőleg értendő.

Az egyéni szabadság része a vallási szabadság is, amit most az országgyűlés is kiemelt. Ennek gyakorlati megvalósítása, hogy a vallások között a súrlódás mostantól alább hagyott. Az ország szabadságának kérdése annak területi épsége is, amiből következik, hogy Erdély az ország többi részéhez csatolandó. E kívánságot bele akarták venni az új uralkodó, II. Lipót koronázási hitlevelébe is. A törekvés azonban az udvari politika miatt nem sikerült.

A nemzeti szellem felébredését mutatta a magyar ruha tüntető viselése a férfiak és nők körében egyaránt. Mutatta az a törekvés, hogy a magyar nyelvnek hivatalos használatban minél szélesebb teret akartak biztosítani, Az országgyűlési naplót magyarul írták, aztán latinra is lefordították. Mostantól kezdődik annak kinyomtatása. Ezzel elérték, hogy a közügyekbe a nyilvánosság is nagyobb mértékben bekapcsolódott.

Az 1790-es évek megmozdulása Erdélyt sem hagyta érintetlenül. A hatást egyrészt a két országrész között lévő állandó kapcsolat biztosította, másrészt a lelkek felvillanyozására Erdélyben ugyanazok az okok hatottak közre, mint az ország egyéb részeiben. A pozsonyi országgyűlés eszmekörébe történő beilleszkedés tehát magától adódott. Ennek legfőbb megnyilatkozása az anyaországhoz való erősebb csatlakozás, ú. n. unió szándéka, A gondolat egyes megyei és széki gyűléseken azonnal meg is nyilatkozott. Az erdélyiek résztvettek a pozsonyi országgyűlésen, követikkel képviseltették magukat.

A nagyobb kapcsolat szándéka természetesen ismét következett abból a gondolatból, hogy ezzel az erdélyi magyarság is erősebbé válik, és hogy Erdély a magyar védelem alatt könnyebben megvédheti jogait. Az erdélyiek most még csak olyan unióra gondoltak, melynek keretében közelebbi összeköttetést kapnak a többi országrésszel, külön jogaik megtartásával. Az Erdélyhez csatolt részek (Közép-Szolnok, Kraszna megyék, Kóvár vidéke, Zaránd megye) a magyar események hatására elhatározták, hogy Magyarországhoz térnek vissza. Az erdélyi megyék és székek utasítással látták el a Pozsonyba felmenő követeket. Felfogásukat az országgyűlésen gr. Batthyány Ignác gyulafehérvári püspök ismertette, bizonyítván azt, hogy Erdély az unió gondolatában egyetért. Kérésüket az alsó táblán írásban is beterjesztették. Az uniótörekvés azonban most nem sikerült. Az udvari politika ugyanis ezt nem óhajtotta.

Az 1791. évi kolozsvári országgyűlés.

A két országrész egyesítése eszerint nem sikerült. A király ugyan szükségesnek tartotta még e kérdésben az erdélyi országgyűlés meghallgatását, azonban az országgyűlésre jött királyi biztosnak, báró Rali altábornagynak utasításul adta, hogy az unióra irányuló törekvést akadályozza meg. Emellett az történt, hogy az / uralkodó az erdélyi és a magyar kancelláriát ketté választotta, amivel Erdély külön kormányzását világosan kifejezte. Erdélyi udvari kancellárrá az unioellenes gróf Teleki Sámuelt nevezte ki.

A két kancellária együtt tartása volt az országgyűlésen az unió erőpróbája. A kettéválasztás tehát a kérdést lényegében el is döntötte. A vitának sajnálatos következménye, hogy a szászág és az uniót pártoló magyarság között az ellentét kiéleződött.

A kolozsvári országgyűlés egyebekben is a pozsonyi országgyűlésre emlékeztet. A magyar függetlenségi nyilatkozat mintájára a kolozsvári országgyűlés is hangoztatta az ország egységét, Erdélynek az anyaország jogán való birtoklását, az alkotmány szerint való kormányzás szükségességét.

Az alkotmányhoz tartozik, hogy kormányzót az uralkodó az ország jelöltjei közül erősítsen meg. Hogy tehát a II. Józseftől ki-nevezett gr. Bánffy György hatalmának törvényes alapot adjanak, őt most kormányzóvá választották. Az országgyűlés visszaállította a kormányzás törvényes menetét, a valiásegyenlőség érdekében több végzést hozott és a jobbágyság szabad költözködését is biztosította. A pozsonyi országgyűlés mintájára szintén bizottságot (systematica deputatio) alkotott a szükséges reformok megtárgyalására. Ezek közé tartozott volna a jobbágyság ügyének rendezése. Ezt Magyarországon is elodázták az úrbér rendezetlensége miatt.

Az országgyűlés hangulata is a pozsonyi gyűlés lelkesült-ségével vetekedett. A lelkeket magyar lendület hatotta át. Magyar ruha, magyar szó diadalmaskodott itt is, új idő elérkezését hirdetve. Az unió ugyan nem valósult meg, maga a gondolat azonban szárnyra kapott és tovább élt a lelkekben. Idő kellett arra, hogy az erdélyi magyarság és székelység a maga helyi berendezkedésétől el-álljon, másrészt az udvari politika is a magyarságra hátrányos kettéosztással felhagyjon.

Fontos eredmény, hogy a főkormányzók Szebenből Kolozsvárra költözött át. A város mostantól fejlődött igazában Erdély közép-pontjává. A főurak Bécs helyett ideszoktak. Itt szép palotákat építettek. Ezzel egyidejűleg kezdetét vette a régi várfalak és bástyák lebontása, ezek köveit középületek és laktanyák építésére használták fel. E korban különösen három város fejlődött: Kolozsváron volt a főkormányzók, Marosvásárhelyen a királyi tábla, Szebenben meg a katonai parancsnokság és a kincstartóság.

Az uniógátló akadályokhoz más nehézségek is járultak, amelyeknek jövő elintézése kevés reménnyel kecsegtetett. Ilyen volt a

szászok unioellenes magatartása, másrészt a románság megjelenése a politikai életben.

Supplex libellus.

A románság nemzeti érzése is, a forrongó időktől még inkább hevítve, oda fokozódott, hogy II. Lipót királyhoz helyzetük rendezése érdekében folyamodványt nyújtottak be. Ez irat a *Supplex libellus Valachorum Transilvaniae*, azaz az erdélyi románok kérési irata néven ismeretes. A folyamodvány az utolsó században kialakult román gondolkodásmódnak megfelelően, a divatos lett politikai jelszavak eszmekörében mozog. Kiindul abból az állításból, hogy a románok az Erdélyben élt régi római gyarmatosok leszármazottai, akik mint nemzet, a hódító Tuhutum magyar vezérrel szerződést kötöttek és úgy hódoltak meg. E szerint tehát *nem* mint befogadottak élnek Erdély földjén. Kívánják, hogy a többi erdélyi nemzet sorába emelkedjenek, azokkal egyenlő jogaik legyenek. Az állásokra való kinevezéseknél számarányuknak megfelelően érvényesüljenek. Társadalmi osztályaik (papság, nemesség, jobbágyosság) a többi nemzetével egyenlő jogban részesüljenek. Ahol többségben vannak, a területek, községek román neveket kapjanak, vagyis az ilyen helyeken az elnevezés kettős legyen. Román nemzeti értekezletet: kongresszust tarthassanak.

A kérési irat eszerint vélt régi jogok visszaszerzésének, a szabadság és egyenlőség elveinek gondolatában a kor eszméihez igazodik. Olyan elvekre, amelyeket a felvilágosodás irodalma terjesztett. Azokra támaszkodva épít fel követelményeket.

Az uralkodó a folyamodványt, amelyet Méhessi udvari kancelláriai titkár szerkesztett és Böbb János görög katolikus, továbbá Geraszim Anasztáz görög keleti püspökök írtak alá, az erdélyi országgyűléshez küldte le. Az elintézés az országgyűlésnek feladatot adott. Nyilvánvaló volt ugyanis, hogy a nyers számarány szerinti való érvényesülés a történeti jogok rovására történne. Az országgyűlés tehát azzal érvelt, hogy a rendi jog kiváltságokon alapul, nem pedig nemzetiségen. A románok között is vannak nemesek, ezek meg a többi nemessel egyenlő elbánásban részesülnek.

Hosszas szünetelés után méltó figyelmet kelthet magának az országgyűlésnek összetétele. A főkormányzók részéről jelen volt 26 (tanácsos és titkár), a királyi tábla részéről 16 (bíró, ítélőmester), főispán, székely királybíró 18, megyei és székely székely követ 48, szász székely követ 28, városi követ 36. Külön meghívóval hívott (regalista) 144. Az összeállítás mutatja, hogy a követekkel szemben a kormány többsége biztosítva volt. Utóbb az ú. n. reformgyűlések idején a szavazás módját illetőleg lényeges újítás következett be. A nemzetek szerint való szavazás helyett, amely a fejedelemség alatt érvényben volt, a fejenként való szavazás jött divatba. E szavazási mód a magyarság részére egy ideig előnyt biztosított a kisebb számú szászokkal szemben.

Ez országgyűlésen tevékenyen részt vett br. Wesselényi Miklós, a zsibói uradalom ura, a nagynevű Wesselényi Ferenc nádor leszármazottja. Híres vadászataival, bátor lovasmutatványaival is közismert ember, nagy testi erővel, szenvedélyes természettel. Heves túlkapásai miatt II. József öt évekig Kufsteinben elzárva tartotta. Szívében izzó magyar érzés égett, nemzete érdekei mellett síkra szállott és azokat szónoki képességével, szervező erejével, anyagi támogatásával előbbre vitte. Ez országgyűlésen főleg a szászpk hátráltató magatartása ellen kelt ki.

Az alkotmány mellőzése.

A nevezetes 1791. országgyűlés a magyar haladni akarásnak erős bizonyítéka, azonban a bekövetkezett események hatása miatt méltó folytatás nélkül. A francia forradalom túlzásai lehűtötték a gyökeres változásokat tervezőket, másrészt a fegyveres beavatkozás a figyelmet közvetlen eseményekre irányította. A franciák ellen való háborúban Erdély tevékenyen részt vett. Főleg a székely katonák jelenlétéről esik többször szó. A háború következtében előállott különleges esemény, hogy a francia betöréskor a szent koronát Kolozsvárra hozták és egyideig a főtéri templomban lévő levéltárban helyezték el (1809). A magyar nemesi felülés idején az erdélyi nemesek is szervezkedtek, de fegyveres beavatkozásukra ez alkalommal nem került rá a sor.

Az 1790-es évek lelkesítő hatása mindamellett egyideig megnyilatkozott. Több országgyűlés (1794—5, 1810—11) az 1791. országgyűlés munkálatait kívánta folytatni. A létesített bizottság megállapodásai tárgyalás alá kerültek anélkül azonban, hogy az ügyeket tovább vitték volna. A háborúk, majd az 1811-ben bekövetkezett pénzürtékcsökkenés (deválvatio) az országgyűlési dolgokról elterelték a figyelmet. A pénz értéke $\frac{4}{5}$ -re esett, azaz 100 forint már csak 20 forintot ért. A veszteség sokakat elszegényített, ami nagy elkedvetlenedést okozott. Ez anyagi kárhoz járult, hogy a napóleoni háborúk befejezése után Erdély megszűnt átmeneti kereskedelmi út lenni, amivé előzőleg a kontinentális zár miatt vált. A zár idején fellendült kereskedelme most megszűnt. Továbbá 1814—16-ban nagy természeti csapások sújtották Erdélyt (fágyás, esőzés), ezek következtében 1817-ben éhínség ütött ki. Emiatt sokan meghaltak. A háborúk után elbocsátott katonák is kenyér nélkül maradtak és szaporították a nélkülözők számát.

Az 1810—11-i országgyűlés után 1834-ig nem is volt országgyűlés, ennek következményeképpen nem volt tisztújítás. Az államélet vezetői országgyűlési jelölés nélkül kapták kinevezésüket. Bánffy György 1822-ben harminchat évi kormányzás után meghalt. Szorgalom, igazságszeretet, emberszeretet jellemezték. Sokat tett a szegénység megsegítésére. Fényes háztartásával azonban a főnemesiséget nagy költségbe verte, mivel őt utánozni akarták. Helyébe br. Jósika János következett, mint főkormányiszéki elnök. Teleki Sám-

muel halála után br. Miske József lett udvari kancellárrá. A főkormányzókban, a megyékben, a székekben, mindenféle ilyen kinevezett vezetők ültek. Az államvezetés eddig nem öltött oly hivatalnoki jeleget, mint ahogy az most történt. E tisztviselők iránt a lakosságból hiányzott a szükséges bizalom, ami nem vált Erdély előnyére.

Széchenyi fellépése óta a magyar országgyűlések (1830—32, 1833—34.) az Erdéllyel való unió szükségességét állandóan felszínen tartották. Amellett a megindult haladás is az erdélyieket állandóan foglalkoztatta. Itt a magyarságnak méltó vezetője akadt ifj. Wesselényi Miklósban, a már említett Wesselényi Miklós fiában. Ő irodalmilag Balítételek c. művével és a megyei gyűléseken elmondott tüzes szónoklataival lelkesítőleg hatott és az újítások iránt kedvet ébresztett. Munkálkodásához megfelelő segítőtársakat is kapott,* akik a megyei gyűléseken felszólaltak és ott a kormányzási rendszert, a kinevezett tisztviselők eljárását keményen bírálták és a hallgatóságot szervezkedésre buzdították. Patriótáknak nevezték e vándorpolitikusokat, akik egész Erdélyt bejárták. Gr. Bethlen János, gr. Kendeffy Ádám, br. Kemény Dénes, gr. Teleki Domokos, Szász Károly tanár stb. voltak az ellenzék vezetői.

Követelték, hogy országgyűlést hirdessenek, ahol az időszerű kérdések szóba kerüljenek. Fellépésüknek lett a következménye, hogy az udvar 1833-ban br. Wlassich Ferenc altábornagyot királyi biztosként nagy hatalommal Erdélybe küldötte. Amikor ez a helyzetismeret alapján szintén az országgyűlés összehívását javasolta, az udvar őt visszahívta. Az ellenállás növekedésére azonban Ferdinánd esztei herceg érkezett Erdélybe, mint királyi biztos. Az udvar egyben 1834 május 28-ra országgyűlést hívott össze Kolozsvárra.

Az összehívó irat a királyi előterjesztéseket is magába foglalja: a főhivatalok betöltését, az 1791-ben szervezett reformbizottság tárgyalásainak megvitatását és a jobbágyság ügyének rendezését. Azonban ez országgyűlés végül is eredmény nélkül oszlott szét, sőt utána a politikai helyzet még súlyosabbá vált. A gyűlés ugyanis a sérelmek ismételt felterjesztése, az udvar erőshangú visszavágásainak megvitatása, az országgyűlési regalisták túlságos nagy száma miatt való méltatlankodásában állandó izgalomban volt. Ilyen viszonyok között az udvar bizalmatlanul nézte a fejleményeket. Amikor tehát Wesselényi Miklós az országgyűlési napló ki nyomtatását a cenzúra mellőzésével, a saját nyomdájában megkezdte, az udvar az országgyűlést feloszlottnak nyilvánította, a polgári és katonai hatalmat meg Ferdinánd esztei herceg kezébe tette le. Jósika János főkormányzósági elnök előzőleg már lemondott. Erdélyben tehát az alkotmányellenes uralom folytatódott. A történetek miatt számos főtisztviselő hivataláról lemondott, helyüket az udvar engedelmesebbekkel pótolta.

A reformok útján.

Az 1790-től 1834-ig eltelt idő, a kedvezőtlen viszonyok dacára is, a magyar nemzeti érzés erősödésével járt. Az alkotmányt félretevő

kormányzási rendszer, a hivatalok betöltésének módja visszatetszést keltettek és mint érzékeny sebek állandóan égtek. Ellentétül erősödött az alkotmányhoz való ragaszkodás, az országgyűlések gyér tartása következtében megélenkült a megyei élet, bátor ellenzéki magatartás szabott irányt és termelt kiváló vezetőket. Leszögezték, hogy a haladás érdekében országgyűlés tartására szükség van, és a magyarság jövő előrejutását az ország egyesítésétől Jehet remélni. Az uniógondolat tehát érett és a magyar országgyűlések tárgyalásaiból is erősítést kapott. Az ellenzék megfélemlítésére irányuló kormánytörekvések (Wesselényi elítéltetése a cenzúra kikerülése miatt stb.), nem jártak a kívánt eredménnyel. Az alkotmányosság után való vágy a magyarság lelkében állandóan fokozódott.

Ennek tudata az udvart végül is a közeledés keresésére indította és 1837-ben országgyűlést hívott egybe. A főhivatalok betöltésével a kormányzás rendes menetét akarta visszaállítani, az 1791-i reformbizottság munkájának elővételével a tárgyalásoknak irányt szabni. Az országgyűlések hiányzása miatt már annyira kifogyott a választott főhivatalnokok száma, hogy a kormányzón, a két kancelláron és kincstartón kívül, nyolc főkormányzói tanácsosi állás, királyi táblai elnökség, az egyik ítélőmesteri méltóság nem volt betöltve. Ugyanígy volt az állapot a megyékben is. Az udvar az országgyűléstől előterjesztett három jelölt közül a kormányzói székben gr. Komis Jánost erősítette meg. Az erdélyi kancellária vezetésével gr. Lázár Lászlót, az udvari kancellária vezetésével meg Nopcsa Eleket bízta meg. E gyűlésnek tehát az a jelentősége, hogy az alkotmányosság visszaállott és szebb jövő reményével kecsegtetett.

A haladást illetőleg a legfontosabb eredmény, hogy a magyar-erdélyi unió kérdésében még egységesebb és határozottabb elhatározásra jutottak. A pozsonyi legutóbbi (1836) országgyűlés ugyanis az Erdélyhez csatolt megyéket (Közép-Szolnok, Kraszna, Zaránd-megyék, Kővár vidéke) Erdélytől elvéve, az ország többi részével egyesítettnek nyilvánította. A kérdés ez egyoldalú elintézése, vele az erdélyi magyarság gyengítése, sem az erdélyieket nem elégítette ki, sem a visszacsatolt megyékben nem talált egyöntetű tetszésre. Ilyen viszonyok között az erdélyiek kimondták, hogy e területekről nem mondanak le, hanem inkább azokkal együtt visszamennek az ország többi részéhez. A mesterségesen szétválasztva tartott két országrész így az egyesítés gondolatában egyúton járt.

E gondolkodásmód a törvényhatóságokban is erősen megnyilatkozott. Egyre-másra hozták unió-pártoló határozataikat. Alsó-Fejér, Torda, Kolozs, Küküllő, Hunyad, Belső-Szolnok, Doboka vármegyék egymásután foglaltak állást e kérdésben. A közvélemény formálói közé beállott a sajtó is, amelynek egyéb korszerű újítás mellett állandó tárgya lett az unió. A magyar és az erdélyi újságok egyaránt ezirányban cikkeztek. Így mind többen foglalkoztak az egyesítés és a demokratikus haladás kérdésével. Belátták azt, hogy

egyes régi intézmények felett eljárt az idő. Az erős reformvágy következménye lett, hogy gyengült a sérelmek miatt való panasz, az újításoktól ugyanis több kérdés megoldását várták.

Az 1841-es országgyűlésen a változás erősen meglátszott. Az udvar ellenkezése miatt az országgyűlés végzéseiből a valóságban ugyan semmi sem lépett életbe, mindamellett a tanácskozás a gondolkozásmódot élénken mutatja. Az országgyűlésen a kormányzói székbe, általános lelkesedés között, gr. Teleki József lépett. A magyar nyelv hivatalos használatának kiszélesítése, a tisztújítás módja, nemzeti kultúrintézmények létesítése, a jobbágyság ügye forogtak a szőnyegen.

Az átalakulás szükségessége eszerint egyre nyilvánvalóbbá vált. Kossuth Lajos és br. Kemény Zsigmond hírlapi cikkei élénk eszmecserét váltottak ki. A két országrészt egyesítésének gondolata annál inkább előtérbe lépett, mivel a kor nacionalizmusától érintett nem magyar nyelvű lakosok is nemzeti szervezkedéshez fogtak. A magyar nemzeti törekvéseket nem segítették elő, sőt ezek ellen felléptek. Magyarországon a horvátok, Erdélyben a szászok és románok egyre hangosabban hallatták szavukat. Az unió ellen nyilatkoztak és a magyar nyelv térfoglalását nem jó szemmel nézték.

Az 1846—47. évi kolozsvári országgyűlés ilyen viszonyok között ült össze, hogy a reform terén előrehaladást tegyen. Egyik fontos eseménye volt br. Jósika Sámuel udvari kancellárrá való választása. Ámbár ő a gyors változásoknak nem volt embere és így az udvar hívének számított, mindamellett mint szónok, főleg mint ember, kiváló tekintélynek örvendett. Az országgyűlés idejének jó részét a jobbágyság ügyének rendezése töltötte ki. E kérdés 1790 óta állandóan szóba jött, de a körülmények miatt elintézését nem nyert.

Erdélyben ugyanis a jobbágyügy a magyarországitól lényegesen eltért és megoldása is nagyobb nehézségekbe ütközött. A Mária Terézia által alkotott urbárium Erdélybe nem került be, ennek helyébe 1769-ben „bizonyos pontok” (certa puncta) léptek életbe. A két ökörrel és szekérrel rendelkező jobbágyok heti robotmunkája egy nap volt, a csupán két kezűvel dolgozóknál a robot heti két napot tett ki. Az addig három-négy, sőt hatnapos robotmunkához képest tehát lényeges volt a javulás. A kérdést nehezítette, hogy Erdélyben a jobbágytelkekhez tartozó földeknek és a birtokos nemesek saját kezükben tartott ú. n. majorkodási (allodialis) földjeinek viszonya nem volt tisztázott. Sok helyen nem lehetett tudni, mennyi a jobbágytelki és mennyi a földesúri (majorkodási) föld. A földrendezés tehát a kettéosztást tette volna szükségessé. Továbbá a birtokos nemesség viszonylag kisebb földállománya miatt a jobbágytelkekhez tartozó földek mennyisége is kevesebb volt, mint Erdélyen kívül. Pl. egy-egy erdélyi megye öt-hat holdat kívánt az egy-egy jobbágytelkekhez tartozó földállományul megállapítani, holott Erdélyen kívül az ilyen földállomány e szám ötszöröse is fölment. A magyar reformországgyűlések határozatai tehát er-

délyi viszonylatban nem találtak. Mindkét ország részben más volt a fejlődés menete.

Az udvar, hogy politikáját népszerűsítse, 1818-ban maga küldött bizottságot Erdélybe, hogy az a majorsági birtokállományt megállapítsa. Az erdélyiek e bizottság munkálkodását, mivel az országgyűlés mellőzésével történt, jogtalanak tartották, és az ellen felszólaltak. A bizottság mindamellet végzett összeírásokat. Munkálkodásuk eredményét azonban utóbb felhasználták. E bizottság a vezetőtől, gr. Cziráky Antaltól kapta elnevezését. A jobbágyügy rendezetlenségének sajnálatos következménye, hogy sok magyar jobbágy helyét elhagyta. Főleg a XVIII. században volt nagy a népeltolódás. A magyarság helyébe a kisebb igényű románság szédelt el magában Erdélyben és a közeli megyékben (Szatmár, Bihar, Arad, Bánság).

Ez országgyűlésen voltak már olyanok is, akik a megoldást a magyar országgyűlés szellemének megfelelően, gyökeresebben: az örökváltságban látták. Az óra azonban még nem ütött, de a jobbágyság megszüntetése már útban volt. Ez országgyűlésen az örökváltság hívei kisebbségben maradtak, és a hozott végzés csak a meglévő helyzet módosítására szorítkozott.

Az 1790-től 1848-ig eltelt idő tehát afelől győz meg, hogy ez idő alatt Erdélyben a magyar politikai gondolkozásmód lényegesen megerősödött. Az 1790-es országgyűlés a magyarságot az előző század nemzetközibb viselkedéséből kiemelte, magyarabbá és öntudatosabbá tette. Az uniónak gondolata tért hódított és idővel minden magyar álmává lett. Az alkotmányos uralomhoz való ragaszkodás, a reformok vágya egyre izmosodott. Főkörmányszéke, főnemessége, társadalma magyarosabb külsőt nyert. Erősebb lett a magyar értékek megbecsülése, a magyar kulturális előrehaladás jobban átértézté, szükségessé vált. E kulturális fejlődést kultúr-nacionalizmusnak nevezhetjük.

Kultúrnationalizmus.

E folyamatban legfontosabb eredmény magának az *anyanyelvnek* elterjesztése és fejlesztése. 1790-től az anyanyelv használata és szeretete nagyon megerősödött. A főnemességnél divatba jött német, francia társalgási nyelvvel szemben a nemzeti nyelv visszakapta régi tekintélyét. A külföldi nyelv az idegenekkel való érintkezés szükségességére szorítkozott. Ugyanígy megvolt a törekvés, hogy a latin nyelv az állami életben minél kisebb területre szoruljon. Az 1791-es országgyűlésen határozattá lett, hogy az országgyűlési jegyzőkönyvek nyelve magyar legyen, és hogy e könyvek kinyomassanak. Ez országgyűlésen jött létre a XXXI. t. c, amely a főkörmányszéknél és a törvényhatóságoknál a magyar nyelv eddigi használatát törvényileg is helyben hagyta. Vagyis a magyar és székely nemzet kebelén belül a bíróságoknál és törvényhatóságoknál a magyar nyelv használata továbbra is érvényben

maradt. A központi hivatalok az udvarral, a kamarai, a katonai és a külföldi hatóságokkal ellenben latinul leveleznek.

Az országgyűlés után a nyelvhasználat kiterjesztésében a kedvezőtlen viszonyok miatt hanyatlás állt be. Hoztak ugyan több végzést, de ezekből törvény nem lett. Az 1837. országgyűlésen a törvények nyelvét akarták magyarrá tenni, de a szászok ellenkezése miatt ez sem sikerült. Az 1846—47. országgyűlésen végre érvényre emelkedtek a magyar jogok. Ezek szerint az 1791. évi végzést következőképpen módosították:

A törvények ezentúl magyar nyelven szerkesztendők. A szászok részére a főkormányzók a fordítást átküldi. Nemcsak a jegyzőkönyvek szerkesztésében, hanem a királyi biztosi tanácskozásokban és az uralkodó elé terjesztendő feliratokban is a magyar nyelvet kell használni. A főkormányzók, a királyi tábla és a főkormányzók alá rendelt hivatalok jegyzőkönyveik szerkesztésében, egymás között és Erdély törvényhatóságaival való levelezésükben a magyar nyelvet alkalmazzák. A főkormányzók rendeletei a törvényhatóságokhoz magyar nyelven mennek ki. Minden törvényhatóság, törvényszék és polgári közhatalóság tárgyalásaiban, jegyzőkönyvei szerkesztésében, tudósításaiban és kiadványaiban a magyar és székely nemzet kebelében magyar, a szász nemzet kebelében német nyelvet használ. Az anyakönyvek ott, ahol a szónoklatok magyarul vannak, magyarul szerkesztendők, e nyelvet használják az egyházi magyar és székely hatóságokkal való levelezésben is. A Királyföldön és a magyar nemzet kebelében létező ágostai hitvallású egyházi hatóságoknál továbbra is az eddigi szokás marad meg.

A nyelvhasználat kiterjesztésével párhuzamosan haladt a nyelv művelésére való törekvés. A nyelv fejlesztését, az irodalom fellendítését *tudományos társaság* alapításával gondolták megoldhatónak. E társaság feladata az írók összefogása, foglalkoztatása lenne. Ilyen tudományos társaság eszméje Erdélyben régi keletű. 1760-ban Bod Péter vetette fel a tudós emberekből álló társaság gondolatát. 1785-ben gr. Batthyány Ignác püspök tervezett ilyen egyházi társaságot a magyar történelem feldolgozására, a magyar és erdélyi régiségek felszínrehozására, kiadatlan iratok közlésére. A társaság alapszabályzatát is kidolgozta. Csillagvizsgáló építése miatt szándéka nem valósult meg, de tervezete alkalmas volt arra, hogy hasonló vállalkozásra buzdítást adjon. Kedvező időt ragadott meg Aranka György, amikor az 1791. országgyűlés alkalmával azzal az indítvánnyal lépett fel, hogy alakítsanak olyan társaságot, amely a magyar nyelv művelésére hivatott. Aranka az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság tervezetét ki is adta. Ügy akarta, hogy Kolozsváron, vagy Marosvásárhelyen építsenek házat, amelyben a társaság gyűjteményeit elhelyezhetik. Az udvari politika miatt a terv egészében nem valósult meg, de 1793-ban szerényebb keretek közt Marosvásárhelyen mégis Nyelvművelő Társaság szervezkedett és megkezdte működését. E Nyelvművelő Társaság 1793—1800 között tartotta üléseit. Utána azonban rövidesen megszűnt. Így Aranka

terve nem sikerült, de az ő gondolatának szelleméből született meg Döbrentei Gábor szerkesztésében az Erdélyi Múzeum tudományos szaklap (1814). Ugyancsak Döbrentei, másokkal egyetértve, a tudós társaság tervezetét is kidolgozta. Ennek alapján a tisztikar meg is alakult (1819), működését azonban az udvar nem engedélyezte.

A múzeumi jelleg pártolásában sokat tettek Kemény József és Kemény Sámuel grófok, akik 1841-ben bejelentették, hogy régiséggyűjteményeiket a Kolozsváron felállítandó múzeumnak ajánlják fel. Példájukat számosan követték. A törvényhatóságok e kérdés iránt élénk érdeklődést mutattak. Az 1841-es országgyűlés magáévá tette az eszmét és bizottságot küldött ki a kérdés tanulmányozására. A bizottság elnöke gr. Mikó Imre lett. A kormánykörök ellenkezése miatt a szándéknál most. sem mehettek tovább.

A magyar nyelv ápolásában és a tudományos társaság sürgetésében jelentékeny része volt a magyar *sajtónak* is. Ez ismételten foglalkozott a szóbanforgó kérdésekkel. A sajtó ily módon egyrészt közvéleményt teremtett, más oldalról a közönség szócsövénévé vált. 1790-ben indult meg Szebenben az első magyar lap: Erdélyi Magyar Hírvivő. Ez cikksorozatot írt a magyar nyelvről és tudóstársaság gondolatát is felvetette. A közvélemény együttérzését sok magánlevél mutatja.

A rövidéletű lap megszűnése után 1827-ben Kolozsváron megindult a Hazai Híradó, amely 1834-től Erdélyi Híradó nevet vett fel. Ugyanitt jelent meg 1830-ban a Nemzeti Társalkodó. Ez ellenzéki lapok az országgyűlési eseményekkel állandóan foglalkoztak, ahol a magyar nyelv ügye ismételten szóba jött. 1840-es évektől a cenzúra nyomása engedett, mire a sajtó is szabadabban írhatott. Ennek előnye, hogy a politikai és a történeti cikkek szaporodtak. Az ellenzék sikerének láttára 1841-ben a kormányzat is lapot indított Múlt és Jelen címen. E lap az ellenzéki Erdélyi Híradóval vette fel a versenyt. E mérkőzéssel az utóbbi lap színvonala természetesen emelkedett. Utóbb gyengült, a lap 1848 után meg is szűnt.

A magyar hírlapirodalom megindulásának jelentősége, hogy most már volt hely, ahol a magyar érdek védelme a szász és román kedvezőtlen véleményekkel szemben megnyilatkozhatott. A két szász (Siebenbürger Bote, Siebenbürger Wochenblatt), a román lap (Gazeta de Transilvania) fejtegetései a magyarságra nézve egyre előnytelenebb irányba terelődtek.

A magyar nyelvművelés vágya magával hozta a *színészet* fejlesztését. A színpadról csengő magyar szó a magyar nemzeti érzés ápolója lett olyan időben, amikor a magyar szó jogáért küzdeni kellett.

Az erdélyi magyar színészet ügye a fejedelemség megszűnése óta fokozódó figyelmet keltett, míg végre az állandó színház megalakult. A bécsi fényes színelőadások nagy hatással voltak a felutazó erdélyiekre, úgy annyira, hogy azok hiányát itthon is érezték. Kolozsváron történtek az első próbálkozások a magyar színjátzásra (I. Lipót, majd utóbb Mária Terézia korában), a színészet

azonban jelentőségét az 1790-es évek felbuzdulásában kapta meg. Főleg Bánffy György kormányzó pártolása és Wesselényi Miklós nagy anyagi támogatása tette lehetővé, hogy társaság alakult és 1792-től Kolozsváron magyar előadásokat kezdett. Az 1794-es országgyűlés Wesselényi ajánlatára a színészetet felkarolta és állandó országos színház építésére gyűjtést indított. Lelkes főurak példáján fölbuzdulva, a magyar megyékben és a székekben is nagyszerű gyűjtések indultak meg. Ennek eredményeképpen 1804-ben az építkezés megindulhatott. Számos nehézség dacára 1821-ben a színház a kolozsvári Farkas-utcában végre elkészült. Az ünnepélyes megnyitás nemzeti örömnappá szepült. A megnyitón Zrínyi Miklós című darab került színre, az erdélyi főnemes műkedvelők előadásában. Annak jelképezéséül, hogy a történeti családneveket viselő előadók személyén keresztül Erdélyben a darab nemzeti hőségnek önfeláldozása él.

A kulturalkötések sorában kiemelkedik még az *Erdélyi Gazdasági Egyesület*, amely gr. Mikó Imre alapításaként 1841-ben Kolozsváron alakult. Azóta szociális, társadalmi, tömegművelő mozgalmakban mindig irányító és vezető szerepet töltött be. Célja a gazdasági élet színvonalának emelése. Ennek érdekében kiállításokat rendezett, pályatételeket hirdetett. Érdeme, hogy tevékenykedése kapcsán a hírlapok sűrűn foglalkoztak ipari és gazdasági kérdésekkel és azokat a köztudatba átvitték.

Magyar-erdélyi unió 1848-ban.

A magyar reform-országgyűlések tervszerű munkálkodásának eredményeképpen végül is megalakult a magyar parlamentáris kormány. A népképviselői országgyűlés az utóbbi időknek megfelelő alkotmányt dolgozott ki. A reformokkal újjászületett Magyarországnak egyik legerősebb vágya a nemzet egyesítése volt, ezért az 1848. országgyűlés VII. t. c.-e kimondotta Erdélynek az anyaországgal való teljes unióját. Tette ezt azzal a hozzáadással, hogy a minisztérium e határozat foganatosítása végett lépjen érintkezésbe az erdélyi országgyűléssel, vagyis hogy azt az erdélyi országgyűlés is fogadja el.

Az erdélyi magyarság lelkesedéssel üdvözölte a magyar országgyűlés határozatát, mivel így régóta táplált vágya közeledett a megvalósuláshoz. A politikai pártok nézeteltérés nélkül az unióhoz csatlakoztak és ez elhatározásuknak közös értekezletükön, valamint a törvényhatósági gyűléseken kifejezést adtak.

Egységes akaratuk végrehajtása azonban nem kis akadályokba ütközött. Ilyenek voltak fenn a bécsi udvar, lenn pedig a szászok és románok magatartása. Az udvar az uniót most sem látta szívesen, ellenkezőleg azt remélte, hogy az erdélyiek ellenállásán megbukik. Azért az erdélyi országgyűlés összehívásával várt, figyelvén a fejleményeket. Végül is a közóhajtásnak engedve, gr. Teleki József kormányzó önmagától hívott össze országgyűlést az uralkodó

utólagos helybenhagyásának reményében. Az országgyűlést 1848 május 29-re Kolozsvárra hirdette.

A szászok lapjaikban és a közéletben az unió ellen nyilatkoztak. E téren Szeben vezetett. Egyrészt Ausztriához ragaszkodtak, másrészt ősi kiváltságaikat féltették az unió bekövetkezésétől. Az új magyar alkotmány azonban az egyéni szabadság elvén épült fel, amelybe tehát rendi megkülönböztetés, nemzeti területi elszigetelődés, jogi elbástyázottság nem illettek bele. Az erdélyi magyarság és székelység számolt is azzal, hogy régi szervezete továbbra nem életképes. A szászok az unió ellen való fellépésben szorosan összefogott a románsággal, amely szintén nemzeti alapon, sőt területi elhatárolás keretében akarta jövőjét elrendezni. Az ellenállás vezére Bárnutiu Simon tanár volt, akit előzőleg a mérsékelt felfogású Lemény János balázsfalvi görög katolikus püspök több teológussal együtt, a főkormányzók kívánságára, kénytelen volt Balázsfalváról eltávolítani. Lemény püspök, Saguna András görög keleti püspökkel együtt, a főkormányzók engedélyével, 1848 május 15-re, Balázsfalvára gyűlést hívott össze, hogy ott az esperesekkel és más tanult emberekkel az országgyűlés elé terjesztendő kérésükről tanácskozzanak. Azonban a kijelölt napra mintegy huszonöt-harmincezer ember gyűlt össze a fálvából. A réten, amelyet a szabadság mezejének neveztek el, nyugtalan tárgyalási menetben a gyűlés tizenhat pontban foglalta össze a románság kívánságait. Ezek között voltak olyanok, amelyeknek megoldása az 1848. évi alkotmányból önként következett, egyéb pontok a következőkben foglalhatók össze: Kivánták a külön román nemzeti őrség felállítását, kivántak államköltségen román nemzeti nép- és középiskolákat, papnevelőt, egyetemet. Kimondták, hogy az unióba addig nem mennek bele, amíg a román nemzet rendszeresítve nem lesz. A kérést az országgyűléshez juttatták. A szász és a román magatartás a magyarságot még inkább összeforrasztotta abban a tudatban, hogy az országrészek egyesítését csakis így biztosíthatják.

Elérkezett 1848 május 29-e, az országgyűlés megnyitásának napja. Az unió reménye ünneppé avatta e napot. Az utcák, ablakok megteltek lelkes nézőkkel, kolozsváriakkal és vidékiekkel. Magyar díszruhák csillogtak mindenfelé. A királyi biztos jelenlétében az országgyűlés megnyílt. Az unióra vonatkozó határozat másnapra maradt. Ekkor, 1848 május 30-án, az országgyűlés a tanácskozás anyagát egyetlen kérdésre, az unió hozatalra sűrítette és ahhoz szólott hozzá. A magyarok egyértelműen annak elfogadása mellett nyilatkoztak. Szavaik nyomán a lelkesültség egyre fokozódott. Ennek hatása alatt Roth Illés, Brassó város követe kijelentette, hogy követtársával együtt nem helyezkedik szembe a magyarság akaratával. Ehhez a többi szász követ, köztük Schmidt Konrád Szeben követe is, csatlakozott. Lemény püspök is az unió mellett szólalt fel, a jelenlevő két román országgyűlési tag sem tiltakozott. E szerint minden ellenvélemény nélkül a határozat egységessé vált. Amikor tehát az elnök az eredményt kihirdette, szünni nem akaró öröm-

rivalgás, ősi szokás szerint kardcsörtetés töltötte meg a termet. A mámor az utcára is kihatott. A tömeg Lemény püspököt és az ellenzéki szászság vezérét, Schmidt Konrádot akarta látni, s mikor ezek az utcán megjelentek, a tömeg viharosan tüntetett mellettük.

Az 1848-as unio-határozat Erdély történetében sorsforduló eseménnyé lett. A háromszáz évvel előbb erőszakkal kettéválasztott két országrész ismét egy országgá vált. Az egyesítést mindkét fél országgyűlésileg kimondta, jogilag elismerte, az uralkodó meg mindkét országgyűlés végzését szentesítette. A nagy kérdés tehát végleg eldőlt, az ország ezentúl egynek vallotta magát és e tudatából többé nem engedett. Minden jövő erőszak ellenére, az 1848-as unióval az egyesítés kérdését elintéztnek vette, erre támaszkodva, az uniót jogilag megvédte. Az unióra való törekvés e szerint anyai igyekezet után 1848-ban eredményesen befejeződött.

Az országgyűlés ezután ugyan még folytatta munkáját, de abban a tudatban, hogy az elintézések már a pesti országgyűléshez tartoznak. Különbösen is úgy látta, hogy a szóbanforgó kérdések az új magyar alkotmánnyal megoldást nyernek.

A szabadságharc.

Azonban csakhamar kitűnt, hogy azok az erők, amelyek az uniót ellenezték, a hozott törvény után sem nyugodtak meg. Így a szászok, a horvát és szerb mozgalmakon felbátorodva, az unió ellen nyílt harcot kezdtek. E viselkedésben Szeben vezetett. Az uralkodóhoz, az országgyűléshez benyújtott emlékiratukban, az unióról úgy nyilatkoztak, hogy abba erkölcsi kényszer hatása alatt és csak fenntartással mentek bele. Kívánták, hogy továbbra is maradjon meg területi és önkormányzati szervezetük. Kezefogtak a románsággal, amely hasonlóan az unió ellen foglalt állást. Ezek Hunyad, Alsó-Fejér vármegyékre, Fogaras földjére terjedőleg külön nemzeti területet kívántak. Fenntartották mindama kívánságokat, amelyeket előbb hangoztattak. Majd Urbán Károly határőrvidéki ezredparancsnok biztatására katonailag kezdtek szervezkedni, a magyar kormánynak az engedelmisséget felmondották és fegyveresen nagy tömegbe összeverődve, a nemesi kúriákat bántalmazták.

A veszedelmessé váló helyzetben a székelység 1848 október 16-ra ősi nemzetgyűlési helyére: Agyagfalvára jött össze, hogy az ország békéjét fenntartsa, a trón és a magyar kormányhoz köteles hűségéről tanúságot tegyen. A főkormányzék megbízásából a gyűlést mint elnök gr. Mikó Imre vezette. Így a tanácskozás nyugodtan ment mindaddig, amíg az udvarházak kifosztásáról és több birtokos megöléséről hír nem érkezett. Erre azt határozták, hogy a törvényesség keretein belül maradván, az igazságtalanul megtámadottakat megvédik. A szükséges fegyelem híján azonban a székelység Urbán egy román zászlóaljával megütközött, Szászrégent kifosztotta, majd Marosvásárhelynél az osztrák sereggel ütközetbe bocsátkozott. Azonban csatát veszítve, hazaszéledt.

Most már az elszórt magyarság e védelem reményétől is el-esett. Br. Puchner Antal szebeni parancsnok ezután a románságot felszerelte, viszont a magyarság lefegyverzését elrendelte. Szomorú a kép, amely a most elpusztult magyarságról, magyar falvakról, városokról a szem elé tarul. Főleg Zalatna és Nagyenyed városok szenvedtek a szörnyű dúlásban. A vezetőitől felizgatott román köz-nép kíméletlenül támadt reá a magyar birtokosságra és a védtelenül álló magyar lakosságra. Erre, aki csak tehetett, elmenekült, hogy legalább életét mentse meg a nagy pusztulásban. A szászság is a magyarság ellen fogott fegyvert, azonban gyengén vett részt a be-állott harcokban. A csekély számú honvédség a jól felszerelt osztrák hadsereggel nem vehette fel a versenyt, úgyhogy az 1848. év végére Háromszék kivételével szinte egész Erdély az osztrák katonaság birtokába jutott. A helyzetet Bem József tábornok Erdélybe jövelele változtatta meg.

Bem tábornok, akire a honvédelmi bizottmány Erdély védelmét bízta, 1848 decemberében állott a honvédsereg élére, amely Csúcsára, Nagybányára és a Szilágyságra visszaszorítva táborozott. Innét indult el a felszabadító hadjárat, amelynek folyamán Bem Urbánt Bukovinába nyomta, az osztrák sereg többi része is meghátrált a lendületbe jött honvédsereg előtt. Bem Marosvásár-helyre tette át főhadiszállását és általában e központi helyről irányította az eseményeket. Katonaságát kiegészítette és seregébe a székelységet is belevonta. Azután megindult Medgyes felé és Puchner hadát ismételten megvervén, őt Szebenig üzte. A város ostromát is megkísérelte, azonban azt be nem vehette. A szászok most városaik védelmére, a Havasalföldet megszállva tartó oroszoktól kértek segítséget. Hívásukra Szebenbe ötezer, Brassóba háromezer orosz érkezett. E városok védettségében bízva, Puchner most támadást kezdett, Bemet vízaknai állásából Déváiig szorította vissza. Itt a piski hídnál folyt le a nagy mérkőzés (1849 február 8—9), amely az osztrákok csatavesztésével végződött.

A háború további menete is a kicsiny erdélyi magyar sereg hősi erőfeszítésének sorozata. A küzdelemből ugyancsak kivették részüket a székelyek, köztük a nagy nevet szerzett Gábor Áron, aki a csatákban a magakészítette ércágyukat igazgatta. Bem először a Bukovinából betörő Urbánt verte vissza, majd a Medgyes vidékére nyomuló Puchner háta mögött Szebenbe rontott. Az otlévő oroszokat szétugrasztotta, a várost pedig elfoglalta. Az orosz sereg és a szász vezető politikusok erre a vöröstoronyi szoroson át Havasalföldre menekültek. Így Erdély megtisztult az ellenségtől. A végén már csak Gyulafehérváron lengett osztrák zászló.

A magyaroknak az 1849. évi tavaszi hadjáratában, valamint az Erdélyben elért sikerei hozzájárultak ahhoz, hogy a románokat, akik Bem hadjárata idején a hegyekbe visszavonulva várták a fejleményeket, gondolkozóba ejtsék. Felterjesztéseikre ugyanis, amelyeket az udvarhoz intéztek, biztatásokon kívül egyebet alig kaptak, amikor ugyanakkor a szászok kedvezményekben részesültek. A ro-

mánság elkedvetlenedését a magyar kormány is észrevette, azért Kossuth Lajos kormányzó, Dragos János belényesi képviselő, Jancu Ábrahámhoz, „a havasok királyához” küldötte, hogy vele a megbékélést megkísérelje. A kormány javaslatában ilyen feltételek szerepeltek: román helyeken a román nyelv használatának kiterjesztése, teológiai fakultás felállítása, évi zsinattartás, iskoláik egyenjogúsága, a román nemzetörség román vezényleti nyelve, állami hivatalokban való alkalmazásuk stb. Sajnálatos módon azonban a jólinduló tanácskozások ideje alatt Hatvani nemzetőr őrnagy a románok ellen támadást kezdett, amire megint kieleződött a harc. A románok Dragoçt megölték Hatvani seregét meg Brád környékén a hegyekben kövekkel agyonverték. E harcok során a gyalui havasokban esett el Vasvári Pál, a márciusi ifjak neves tagja. Ismét sok magyar család pusztult el a véres napokban. Hadi szempontból hátrányossá vált, hogy így a románság állandóan tekintélyes magyar haderőt tartott lekötve.

A magyarság elért sikereire az uralkodó az oroszokat hívta segítségül. Az erdélyi magyarság szorongó érzéssel tekintett az oroszok elé, akik több oszlopban rontottak az országra. A magyar hadsereg már a Kárpátok szorosainál felsorakozott (Borgó, Radna, Tömös, Ojtoz, Gyimes), de az ellenség nagy haderejével szemben kevésnek bizonyult. A borgói és a tömösi szorosoknál kezdődtek a nagyobb harcok, az utóbbi helyen maga a hős védő, Kiss Sándor ezredes is áldozatul esett. Az osztrák és orosz had most már nagy számával felülkerekedve, Bem ügyes hadvezéri próbálkozásai ellenére is, terjeszkedett a hazában. Végül Lüders tábornok Segesvárnál ütközött meg Bem csekély számú hadával és azt legyőzte (július 31). E csata az erdélyi magyar hadsereg hősi erőfeszítésének mintegy befejezése. Utána ugyanis nagyobb hadiesemények már nem következtek. Bem a kormány parancsára rövidesen Temesvárra sietett, de az összeomlást feltartóztatni már nem tudta. A magyarok önvédelmi harca így hősi küzdelem után elbukott.

Ezután, miként az ország többi részében, Erdélyben is sok embert elfogtak és súlyosan elítéltek, javaikat meg elkobozták. Főleg a honvédtiszteket és olyanokat ítélték el, akik politikai megbízást vállaltak, vagy közállást töltöttek be. A súlyos vasban töltött várfogságból utóbb, megkegyelmezések idején, számosan megszabadultak. Sokan meg külföldre menekültek és ott várták a jobb idők elérézését. A megfélemlített magyarság komor hallgatásba merült.

Bach korszak. Provisorium.

A beálló idő elé az erdélyi magyarság kevés jóreménnyel tekinthetett. A vele együtt élő nemzetek ugyanis az imént még fegyveresen állottak vele szemben, az udvari politika részéről meg bosszúállást tapasztalt. Az osztrák kormány az alkotmány mellőzésével vezette az államéletet. E rendszer egyik feltűnő külső jele a nagyszámú tisztviselő sereg volt. E tisztviselők a kormány hívására

Ausztriából, Galíciából, Bukovinából érkeztek; németek, vagy németül beszélő lengyelek, ruténok. Erdély mintegy kivándorló helyévé vált az ilyen tisztviselőknek. A német nyelv általános hivatali használata miatt a beérkezők jól elhelyezkedtek.

A magyarság ellenben az egész vonalon háttérbe szorult. A törvényhatóságokban, székely székekben a magyarok vagy mellőzésben részesültek, vagy a törvényellenes kormányzási eljárások miatt önként félre állottak. Egyébként sem éreztek hajlandóságot arra, hogy a kormányzásnak kezére járjanak. A lakosok az előírásoknak csak huza-vonával tettek eleget, vagy kényszerítve teljesítették azokat. Az ilyen nehézség-keltést passzív rezisztenciának nevezi a történelem. A sorozások elől sok székely ifjú ment ki az országból, ezek többnyire a román fejedelemségekben helyezkedtek el. Utóbb kapott megkegyelmezéssel (1866) egy részük visszatért, sokan azonban elkallódtak a magyarság számára.

Kormányzati szempontból több elrendezéssel kísérleteztek. Erdély előbb hat katonai vidékre oszlott. Emiatt a megyei és székely széki igazgatás szünetelt. A katonai parancsnok mellett a polgári ügyeket egy-egy vidéki biztos látta el. Az igazságszolgáltatás járási, megyei, majd főtörvényszéki bíraskodás keretében történt, az utóbbinak helye Szeben volt. Végső felebbezési fórummá Bécs lett. 1851-ben új beosztás lépett életbe. Eszerint Erdély öt kerületből állott, a szászok földjét egy kerületnek számítva. Az élen a szebeni katonai kormányzó állott. 1854-ben maradandóbb elrendezés következett be. Eszerint az előző hat vidékből tíz kerületet alkottak. Ezek középpontjai: Nagyszeben, Brassó, Udvarhely, Marosvásárhely, Beszterce, Dés, Szilágysomlyó, Kolozsvár, Fehérvár, Szászváros. E kerületek hetvenkilenc járást alkottak és harmincegy bíróságot foglaltak magukban. A főkormányshétség megszűnt. A kormányzat élén folytatólagosan katonák állottak: br. Wohlgemuth Lajos altábornagy, hg. Schwarzenberg Károly, hg. Lichtensteina Frigyes tábornagy.

A kormányzat több olyan újítást hozott be, amelyek állandósultak, vagy legalább is huzamosabb ideig megmaradtak. Ezek közé tartoznak a pénzügyigazgatóság, az osztrák magán büntetőtörvénykönyv és perrendtartás, a dohány monopólium, a telekkönyv bevezetése. A középfokú iskolai oktatásban a fő helyet a latin nyelv tartotta meg, a bölcsélet az érettségi tárgyak sorába lépett, a német nyelv rendes tantárggyá lett. Thun közoktatásügyi miniszter előírta (1855), hogy az első osztályban megkezdve, több tárgyat német nyelven adjanak elő. Egy-egy iskolában két élő nyelvnél több nem szerepelhetett, vagyis a német mellett a magyar, vagy a román. A magyar iskolák, nagyobb szünetelés után, 1851-ben kezdtek behatóbb tanítást. A kolozsvári helyébe új jogakadémiát Szebenben állítottak fel, német tanítási nyelvvel. Ügyvéd csak olyan lehetett, aki egyetemen doktori címet szerzett és németül tudott.

A jogakadémia Szebenbe vitele a szászág erősítését célozta, amit a kormányzat egyéb tereken is előmozdított. A románság is

igyekezett előnyökhöz jutni. Kérvény és küldöttség útján (1850, 1851) fejezte ki készségét, hogy Ausztria törvényei szerint akar élni. Kérték a Habsburg birodalomban lakó összes románok egyesítését, a birodalmi gyűlésen megillető képviselőket, nemzeti főiskolát. Mivel pedig a kérések teljesítése elmaradt, a kormányzattal szemben bizonyos fokú csalódást éreztek. Azonban az abszolutizmus korában a románok nagy előre haladást tettek. Állásokba jutottak, iskoláik nagyon megsaporodtak. Erős földműves, iparos osztályuk alakult. Astra közművelődési egyesületük élénk tevékenységet fejtett ki.

A magyarság, egyéb terekről leszorulva, kulturális és gazdasági intézményei fejlesztésével próbált önmagán segíteni. 1852-ben ugyan Makk József és Gál Sándor emigráns ezredesek kísérletet tettek arra, hogy általános európai forradalom reményében a magyarságot, főleg a székelységet az önkényuralom ellen felkelésbe bele vigyék, de e szándékuk a szervezkedés nehézségén, meg az államhatalom éberségén meghiúsult. A készülődés hírére azonban így is számosan fogságba kerültek, a mozgalom három vezetője meg, köztük Török János marosvásárhelyi ref. tanár, életükkel lakoltak.

A magyarság öneszmélésének első megnyilatkozása a Kolozsvári Hírlap megindulása 1849-ben. Ennek helyébe néhány év múlva a Heti Lap lépett. Mivel a cenzúra e lapokat erősen ellenőrizte, és jórészt csak az állami rendeletek közlésére szorítkozhattak, megerősödni nem tudtak. 1851-ben, a Heti Lap megszűnése után, a magyarság teljesen újság nélkül maradt. A következő évben indult meg a Kolozsvári Közlöny, majd utóbb a Korunk.

A Kolozsvári Közlöny melléklete a Múzeum, amely a tervezett Erdélyi Múzeum-Egyesület alakulásának gondolatát ébren tartotta. A szervezkedés lelke, gr. Mikó Imre, e lapban is, de főleg példamutatásával fáradozott az egyesület ügyében. Kolozsváron tágas, kerttel körülvett emeletes épületét ajándékozta a múzeum helyiségéül, amelybe a lelkes gyűjtők által felajánlott régiségek kerültek. Mások pénzadományokkal járultak a fejlesztéshez. Mikó azután Bécsbe ment, hogy az egyesület alapszabályainak megerősítését kieszközölje. Az egyesület kettős irányát: az irodalmi és a muzeális gondolatot egybefogó alapszabályzatot Bécsben végül is tárgyalási alapul elfogadták. A felhozott nehézségek eltávoztatására 1857-ben az alakuló gyűlés bizottságot küldött ki. E szerint tehát az Erdélyi Múzeum-Egyesület már a megvalósuláshoz közeledett.

A szellemi élet ébredését néhány jelentős könyv megjelenése is mutatta. (Kövári László munkái, a Finály—Régeni latin szótár, Mikó Imre kiadásában az Erdélyi Történeti Adatok, Nagyajtai Kovács István kiadásában Erdélyország Történeti Tára, Vass József tollából: Erdély a rómaiak alatt.). Működésben volt az Erdélyi Gazdasági Egyesület. Munkássága nagy jelentőségű volt, mivel gazdasági gépek terjesztésével, a gyümölcs- és szőlőtermelés fejlesztésével, gabona- és iparkiallításával nemcsak buzdított, hanem a figyelmet

is lekötötte olyan időben, amikor a lelki bátorításra annyi ember rászorult. A gazdasági élet keretébe vág a kolozsvári lóversenyek megtartása is. Széles körre hatott ki. a Kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara működése is, amely szintén anyagi téren igyekezett segíteni.

Az elnyomással vele jár, hogy politikai tér hiányában magánösszejövetelek, vagy magánbeszélgetések nyújtanak alkalmat nemzeti közügyek megtárgyalására. Ilyen alkalmat nyújtott most Kolozsváron pl. Bethlen Gábor, Sámi, László ref. kollégiumi tanár háza, ahol rendszeresített fogadódélutánok során a magyarságot érdeklő kérdések sűrűn szóba jöttek.

Élénk figyelemmel kísérték a magyar emigránsok tevékenységét, Kossuth Lajos politikai erőfeszítéseit és a világeseményeket. Főleg az olaszok sikeres küzdelme az osztrákok ellen (1859), hatott felvillanyozó erővel. Úgy tűnt fel, hogy a hatalmas osztrák államgépezet megrecseg és így a magyarság is remélheti, hogy helyzetén javíthat. Az abszolutizmus ellen az ellenszenv általánossá vált. Mint a nemzeti lelkesülések alkalmakor, most is magyar ruha, magyar társalgás jött divatba. Alkalmilag a hazafias érzés tüntetően nyilatkozott meg. Ilyen alkalom volt Kazinczy születésének százéves fordulója, amelyet számos helyen megültek. Ilyen volt az Erdélyi Múzeum megnyitása, amelyen a Magyar Tudományos Akadémia is képviseltette magát. Az uralkodó ugyanis az Erdélyi Múzeum-Egyesület alapszabályait jóváhagyta (1859) és így az egyesület gyűjteményeivel a közönség elé léphetett.

Az új uralkodó, Ferenc József, végül is belátta, hogy a kormányzási rendszeren változtatni kell. Azért Bach S35& minisztert elbocsátotta és 1860 október 20-án kiadott diplomával a belügyi kormányzást körülbelül az 1848-as törvényeket megelőző helyzetbe állította vissza. Erdélyben is visszaállította a főkormányszéket, annak ideiglenes elnökévé gr. Mikó Imrét nevezte ki. Egyidejűleg az erdélyi udvari kancellária vezetésével br. Kemény Ferencet bízta meg. Tehát olyanokat szemelt ki, akik a magyarság előtt közmegebecsülésben állottak és így a kibontakozásra reményt nyújtottak. Egyben értekezlet megtartását kívánta, hogy azon a minden nemzetből meghívottak az ügyeket megbeszéljék. A gyulafehérvári értekezletre Kemény Ferenc kancellár huszonhárom magyart, nyolc szászt és nyolc románt hívott meg. A tanácskozás anyagát az uralkodónak azzal az előírásával jelölte meg, hogy az alkotmányba most belépő néposztályok országgyűlési képviselőként hogyan részesüljenek. A magyarság álláspontját az értekezleten Haynald Lajos gyulafehérvári püspök fejtette ki. Mivel — úgymond — az unióról az 1848-as magyar országgyűlés VII. t. c.-e határozott és az erdélyi országgyűlés a maga részéről ugyanúgy döntött, a határozatot meg az uralkodó szentesítette, a felvetett kérdésre a válasz már adva van. Értette alatta azt, hogy az unióval kapcsolatos magyar országgyűlési végzések az országgyűlési képviselővel járó jogot mindenkire egyformán kiterjesztették. A románság azonban most is

azon az állásponton maradt, hogy őket előbb külön nemzetnek nyilvánítsák, s csak azután tárgyalnak az unióról. Egyébként a hazai románság ez időben erős külső befolyás alatt állott. Cuza Sándor János román fejedelem ugyanis nyíltan hangoztatta, hogy az összes románok egy államban egyesítése a románság vágya. A szászok az uniót külön jogaik fenntartásával akarták elfogadni. Az értekezlet többsége Haynald véleménye mellett foglalt állást.

Az októberi diplomát 1861 februárjában az ú. n. patens követte, amely az októberi diploma szellemében szintén az összbirodalmi gondolat alapján állott. T. i. hogy a közösen érdeklő ügyeket, az egyes államok a birodalmi gyűlésen beszéljék meg. A Magyarországon ezidőben összehívott országgyűlés a pátenssel szemben Deák Ferenc álláspontját fogadta el. E szerint a szenvedésektől való félelmében a magyarság ősi alkotmányáról le nem mond és a birodalmi gyűlésbe követet nem küld. Az országgyűlés e magatartását annak feloszlatása és az önkényuralom újabb visszaállítása követte. E korszak az ú. n. provisorium, amely 1861—1867-ig tartott.

Erdély története is a vázolt eseményekbe illik bele, azzal a különbséggel, hogy voltak olyanok is, akik az összbirodalmi gyűlésben megjelentek. A februári patens után Mikó Imre, Kemény Ferenc lemondottak, ugyanúgy a magyar megyékben és a székely székekben a hivatalviselők közül sokan visszaléptek. Az uralkodó az erdélyi udvari kancellária vezetését most gr. Nádasdy Ferencre bízta. Ő azután kidolgozta azt a tervezetet, amely a következő országgyűlésre érvényes volt.

Ez országgyűlés 1863 július 1-én Szebenben ült össze. Választójogot kapott mindenki, aki a 24. évet betöltötte és legalább nyolc forint adót fizetett. A követnek legalább 30 évesnek kellett lennie. A követekhez jöttek a regalisták, akiket a kormány az egyházi, a tudomány és a művészet terén érdemeket szerettek közül nevezett ki. A követválasztások sok helyen zajosan mentek végbe, éppen emiatt sok magyar tartózkodott a szavazástól.

Az országgyűlésen 154 tag jött össze. Ezek közül magyar-székely követ volt 43, szász 32, román 46. Ezekhez jött 33 regalista e három nemzet szerint. A magyarság, néhány kivételével, ellenzéki politikusnak vallotta magát. A gyűlés érdekességét fokozta, hogy ez alkalommal gr. Andrassy Gyula és Tisza Kálmán is leutaztak, hogy a magyarságot az összbirodalomba való belépéstől visszatartsák. A trónbeszéd a tanácskozás irányát az októberi diploma és a februári patens törvénybeiktatásában jelölte meg és Erdélyt felhívta az összbirodalomba való belépésre. Az unióról úgy emlékezett meg, hogy az törvénytelenül jött létre.

A magyar országgyűlési tagok, követek és regalisták egyaránt, az új választási rendszer ellen való tiltakozásuk, valamint az unió érvénytelenné nyilvánítása és az összbirodalmi tanácsba való belépés miatt az országgyűléstől távol maradtak. Amikor meg a kormány új választásokat rendelt el, az újonnan megválasztott követek is hasonlóan cselekedtek.

Az így kevés tagra zsugorodott országgyűlés ennek ellenére le-
tárgyalta azokat a kérdéseket, amelyeket az uralkodó előterjesz-
téseit megjelöltek. Ezek az októberi diploma és a februári patens
becikkelyezése, az erdélyi négy nemzet politikai és vallási egyenlő-
sége, közhivatali nyelvül a magyar, német és román nyelv meg-
jelölése. Az országgyűlésen megválasztották a birodalmi tanácsba
küldendő követeket is. E tanácsban huszonhat erdélyi tag jelent
'meg. A felmenő követek ott szíves fogadtatásban részesültek. A
tanácskozások folyamán azonban a szász és a román tagok között
nem maradt meg a várt összhang, úgyhogy többször szembekerül-
tek egymással a szavazások alkalmával.

A magára maradt magyarság csak túrt és várta a fejleménye-
ket. Nagyobb öröme az 1863. évben Kolozsváron újból megnyílt
magyar jogakadémia lett.

Az unió végrehajtása.

Ilyen viszonyok között jelent meg Deák Ferenc híres hűsvéti
cikke, amelyben az uralkodóval való kiegyezésre módot ajánlott. Ez
a kezdeményezést jó néven vette, Schmerling minisztert elbocsá-
totta, gr. Majláth Györgyöt meg magyar kancellárrá nevezte ki.
Egyben magyar országgyűlés összehívását kívánta. Gr. Nádasdy
helyébe meg gr. Hallerre ruházta az erdélyi udvari kancellária
teendőit. Ez aztán az uralkodótól kívánt erdélyi országgyűlést elő-
készítette. Tanácskozott br. Kemény Ferencsel és br. Jósika Lajos-
sal, az erdélyi konzervatív politikusok vezetőivel. Ezek nem szívesen
mentek bele külön erdélyi országgyűlés tartásába, miután az unio-
kérdésben már határozat történt. Az uralkodó azonban a szászokra
és a románokra való tekintettel éppen az 1848. évi 1.1. cikket akarta
megfontolás tárgyává tenni. Azonban az alkotmányosság folytonos-
ságát fejezte ki azzal az utasításával, hogy az országgyűlési tagokat
az 1791-ben érvényben volt választási mód szerint hívják össze.
De a szavazati jogot a 8 frt. adóhoz kötötte.

Az országgyűlést megelőzőleg a szászok és a románok most is
unio-ellenes tevékenységet fejtettek ki. Az idők jele, hogy az or-
szággyűlésen (1865 nov. 19) a királyi biztos, gr. Folliot de Crenne-
ville díszmagyarban jelent meg, az országgyűléshez intézett ural-
kodói leirat magyar szövegű volt, és hogy a királyi biztos az or-
szággyűlés tagjaihoz magyar nyelvű beszédet intézett.

A tanácskozások menetén a magyarság álláspontját Zeyk Ká-
roly követ indítványa szögezte le. E szerint az országgyűlés fejezze
ki háláját, hogy az uralkodó az alkotmányos élet visszaállítását
útba indította. Fejtse ki, hogy az 1848. pozsonyi országgyűlés VII.
és a kolozsvári országgyűlés I. t. cikkeit jogerővel bírónak tartja,
a törvényváltoztatásba tehát nem elegendhetik bele. A szóbanforgó
törvénycikkek elég kezességet nyújtanak arra, hogy Erdély nem-
zeteinek érdekei az egybealakulás részletezésénél illő tekintetbe

fognak vétetni. Saguna gör. kel. érsek indítványa szerint az 1863-i választási mód alapján összehívandó országgyűlés vizsgálja felül az unio-törvényt. A szászság is az unió törvény újabb tárgyalását kívánta. Az országgyűlésnek azonban mintegy $\frac{2}{3}$ része Zeyk indítványát fogadta el, vagyis az 1848-ban hozott törvény alapján maradt.

Erdély képviselői 1866 április 11-én meg is jelentek a pesti országgyűlésen. Az uralkodó és a magyarság további kiegyezését siettetette az 1866-i porosz-osztrák háború. Az uralkodó 1867 február 17-én erősítette meg az erdélyi országgyűlés határozatát, melyet az unióról újabban hozott. A kiegyezés betetőzése az 1867 június 8-án végbement királykoronázás lett.

A pesti országgyűlés 1868-ban az unió végrehajtására törvénycikket alkotott. Ennek értelmében, mivel nemzeti, nyelvi, vallási különbség nélkül mindenki egyforma, megszűnnek a politikai nemzetek szerint való külön területi felosztások, előjogok, kiváltságok. Az úrbér rendezése Erdélyben is a földtehermentesítési államkötvények által történik, vagyis a jobbágyoknak jutott földekért az állam ad kárpótlást. A jobbágyföldek meghatározásánál a Cziráky-féle összeírást veszik alapul. A törvénycikk még székely főkapitányokról, főkirálybírákról, szász ispánról, szász universitasról beszél, amennyiben átmenetileg ezek még léteztek, de utóbb rendre megszűntek. 1876-ban a szebeni ispán cím a szebeni főispáné lett, az universitas kezelésében a vagyoni és alapítványi ügyek maradtak meg.

*

Az 1867. évvel Erdély önálló története megszűnt. Mostantól szervezen belekapcsolódott az ország vérkeringésébe, s további története azzal azonos. Kiszámíthatatlan az előny, amelyet Erdély részére ez új állapot jelentett. Részesé lett annak a csodás fejlődésnek, amely a szabadkezet nyert Magyarországon jelentkezett. Kiépültek városai, létrejöttek tudományos, gazdasági, társadalmi intézményei. Az 1872-ben alapított kolozsvári Ferenc József áll. tud. egyetem Erdély szellemi életének irányítójává vált. Megépültek a vasutvonalak, megjavultak az utak, célszerűbben építkeztek a falvak, sok üdvös újítás történt az ipar, a kereskedelem, a mezőgazdaság terén. A békés évtizedeket a minden téren való alkotás jellemzi.

Az 1914—18-ban vívott világháború után, a Trianonban (1920) megvont határvonal szerint, Erdélyt elszakították az anyaországtól és Romániához csatolták. Önálló története tehát ezidőtől sem volt. Mostantól a kisebbségi magyarság életét rajzolhatja meg a történelem, ez életnek sok nehézségével. A földreformmal a magyar földek elvesztése, az iskolafenntartó hitvallások elszegényedése, a gyakorlatban alkalmazott numerus clausus miatt a főiskolai tanulás elzárása, a közhivatalokba bejutás fokozatos megszüntetése, a

kézműves pályákon való elhelyezkedés megnehezítése, a tömeges iskolamegszüntetések, névelemzés stb. e korszak emlékei. Ezzel szemben felemelő a magyar hitvallásoknak, a politikai vezetőknek helytállása, védő szerepe, a kultúregyesületek hasznos tevékenysége, a nagy társadalmi közeledés, a köznéppel törődés, irodalom-pártolás, a magyarsághoz való faji ragaszkodás. A bécsi döntés (1940 aug. 30) Erdély északi részét az anyaországhoz csatolta, e rész élete azóta annak életével együtt folytatódik.

IRODALOM.

E rövid irodalmi tájékoztató csak a legfontosabb és főleg az összefoglaló jellegű műveket sorolja fel, amelyek nyomán az olvasó az egyes részletkérdések vizsgálatát megindíthatja. E művek a jelen áttekintés készítésekor megillető figyelemben részesültek:

Erdély történetére vonatkozó ÖSSZEFOGLALÓ művek: Kővárt *László*: Erdély története, I—V. Pest, 1859.; *Szilágyi Sándor*: Erdélyország története, tekintettel művelődésére. I—II. Pest, 1866.; *Hóman—Szekfű*: Magyar történet, I—V. Bp., 1939.; *Jancsó Benedek—Gyallay D.*: Erdély története, Kolozsvár, 1931.; *Horváth Jenő*: Erdély története. Bp., 1941.; *Asztalos Miklós*: A történeti Erdély, Bp., 1936.; *Marczali Henrik*: Erdély története. Bp., 1935.; *Erdély*. (Magy. Tört. Társ. kiadása), Bp., 1940.; *Mályusz Elemér*: Erdély és népei, Bp. 1941.; Az erdélyi *katolicizmus* múltja és jelene. Dicsőszentmárton, 1925.; *Pokoly József*: Az erdélyi ref. egyház története, I—V. k. Bp., 1904.; *Szabó István*: A magyarság életrajza. Bp. 1941.

Székelysége:

A székelyek eredetére vonatkozó rendkívül szétágazó irodalom bibliográfiáját, *Ember Ödön*: A székelyek eredetének irodalma és annak hatása a nemzeti népi törekvésekre. Debrecen, 1940. című értekezése foglalta legújabban össze. — Általános áttekintést nyújt: *Szádeczky Lajos*: A székely nemzet története és alkotmánya. Bp., 1927.; *Connert János*: A székelyek alkotmányának története. Székelyudvarhely, 1907. ; *Lóránd Lajos*: A székely jobbágyság kialakulása, Bp., 1906.; *Hóman Bálint*: Székelyek. „Erdély” c. gyűjteményes mű 43. 1.; *Rugonfalvi Kiss István*: A nemes székely nemzet képe, I—III. Debrecen, 1939—40.; *Győrffy György*: A székelyek eredete és településük története. Bp., 1941. „Erdély és népei” c. gyűjteményes műből, 35. kk. 1.; *Bónis György*: Magyar jog — székely jog. Kolozsvár, 1942.; *Németh Gyula*: A székelyek eredetének kérdése. „Századok”, 1935.

A magyar honfoglalásra:

Karácsonyi János: A honfoglalás és Erdély, Bp., 1896.; *Tagányi Károly*: A honfoglalás és Erdély. „Etnográfia”. Bp., 1890.; *Roska Márton*: A honfoglalás és Erdély. „A történeti Erdély” c. gyűjteményes műben, 161. kk. 1.; *Roska Márton*: Adatok a magyarság erdélyi honfoglalásához. Kolozsvár, 1927. „Márki-Emlékkönyv”-ből 132. kk. 1.; *Váczy Péter*: Gyula és Ajtony. Szentpétery Emlékkönyv. Bp., 1938. 475. kk. 1.; *Kniezsa István*: Magyarország népei a XI. században. Szent István-Emlékkönyv. II. kt. Bp., 365. kk. 1.; *Kniezsa István*: Erdély a honfoglalás korában és a magyarság megtelepedése. „Erdély népei” 19. kk. 1.; *László Gyula*: A honfoglaló magyarság élete. Bp., 1944.

Szászokra:

Neugeboren Emü: Az, erdélyi szászok. Bp., 1913.; *Pukánszky Béla*: Erdélyi szászok és magyarok. Bp., 1943.; *Teutsch, Friedrich*: Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk. I—IV. Leipzig u. Hermannstadt, 1874—1926.; *Müller—Langenthal, Friedrich*: Die Geschichte unseres Volkes. Bilder aus Vergangenheit und Gegenwart der Deutschen in Rumänien. Hermannstadt, é. n. — *Folberth, Otto*: Stürmen und Stranden. Ein Stephan Ludwig Roth-Buch. Stuttgart, 1924.; Bilder aus der Geschichte der Siebenbürger Sachsen, Herausg.

von *Friedrich Teutsch*. I—II. Hermannstadt, 1928.; *Pukánszky Béla*: Német polgárság magyar földön. Bp., 1938.; *Deér József*: A szászok jogállása. Erdély” c. műből, 105. kk. 1.; — A szászok történetére, kultúrájára és gazdasági életére vonatkozó németnyelvű irodalom bibliográfiáját *Hienz, Hermann*: Quellen zur Volks- und Heimatkunde der Siebenbürger Sachsen. Leipzig, 1940. című műve foglalta jegyzékbe.; *Székfü Gyula*: Az erdélyi szász történetírás. Magyarságtudomány, 1943. évf.; *Horváth Jenő*: Az erdélyi szász városok közgazdasági viszonyai a nemzeti fejedelemség kialakulásáig. Gyula, 1905.; *Koch István*: Az erdélyi szász iskolák a nemzeti fejedelmek korában. Bp., 1906.

Románokra:

Moldován Gergely: A románság, I—H. Nagybecskerek, 1896.; *Moldován Gergely*: A magyarországi románok. Budapest, 1913.; *Jancsó Benedek*: A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. I—II. Bp., 1896.; *Jancsó Benedek*: A román irredentista mozgalmak története. Bp., 1920.; *Hunfalvy Pál*: Az oláhok története. I—H. Bp., 1894.; *Gáldi L—Mokkái L.*: A románok története, Bp., 1941.; *Tamás Lajos*: Rómaiak, románok és oláhok Dácia Trajánában. Bp., 1935.; *Fekete Nagy Antal—Mákkai László*: Documenta Valachorum in Hungária historiam illustrantia. Bp., 1941.; *Fekete Nagy Antal*: A románság meglepedése a középkorban, — továbbá: *Jakó Zsigmond*: A románság meglepedése az újkorban, „Erdély és népei” c. műben, 106. kk. 1., illetve, 118. kk. 1.; *Elekes Lajos*: A román fejlődés alapvetése. „Századok”, 1940. — Az erdélyi románságra vonatkozó újabb román nyelvű irodalom bibliográfiája: „*Jtevue de Transilvanie*”, 1937.; *Lukmich Imre*: Die Siebenbürgische Frage, Bp., 1940.; *Sulica Szilárd*: A magyar irodalom és művelődés hatása a román irodalom és művelődés fejlődésére. Szeged, 1937.; *Polónyi Nóra*: A Liga culturală és az erdélyi román nemzetiségi törekvések. Bp., 1939.; *Biró Sándor*: A Tribuna és a magyarországi román közvélemény, Kolozsvár, 1941.

A középkori Erdélyre:

Pór Antal: Az erdélyi vajdák sorozata a XIV. század végéig. Kolozsvár, 1893.; *Temesváry János*: Erdély középkori püspökei. Kolozsvár, 1922.; *Voss József*: Erdély országgyűlései a vajdák alatt. Pest, 1869.; *Mokkái László*: A milkói (kún) püspökség és népei. Bp., 1936.; *K. Sebestyén József*: A középkori nyugati műveltség legkeletibb határai. Kolozsvár, 1928.; *Deér József*: A középkori Erdély, Magyar Szemle, XXII. Bp., 1934.; *Mályusz Elemér*: A magyarság a középkori Erdélyben. „Hitel”, 1943.; *Mályusz Elemér*: Magyarország és a nemzetiségek Mohács előtt. Magyar Művelődéstörténet. Szerk.: Domanovszky Sándor. II. kt. 105. kk. 1.; *Endes Miklós*: Erdély három nemzete és négy valása autonómiájának története. Bp., 1935.; *Boga Alajos*: A katolikus iskolázás múltja Erdélyben. Kolozsvár., 1940.; *Pataki József*: Anjou királyaink és a két román vajdaság. Kolozsvár, 1944.

A nemzeti fejedelemség korára:

Lukinich Imre: Erdély területi változásai a török hódítás korában. Bp., 1918.; *Biró Vencel*: Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése. Kolozsvár 1917.; *Lám Károly*: Az erdélyi országgyűlés szervezete 1541—1848. Kolozsvár, 1908.; *Vajda Gyula*: Erdély viszonya a Portához és a római császárhoz, mint magyar királyhoz a nemzeti fejedelemség korszakában. Kolozsvár, 1891.; *Szentmártoni Kálmán*: János Zsigmond erdélyi fejedelem élet- és jellemrajza. Székelykeresztúr, 1934.; *Bitay Árpád*: Az erdélyi rójn. kath. Status gyulafehérvári „Majláth” főgimnáziumának megalakulása. Arad, 1930.; *Kispál László*: Erdély fejedelmi korszaka. Bp., 1940.; *Szilágyi Sándor*: Erdélyi Országgyűlési Emlékek. I—XXI. Bp., 1875—1898.; *Szabó—Szádeczky—Barabás*: Székely Oklevéltár. I—VIII. Kolozsvár—Budapest, 1890-1934.; *Kemény József—N. Kovács István*: Erdélyország Történeti Tára. I—H. Kolozsvár, 1837.; *Mikó Imre*: Erdélyi Történeti Adatok. I—II. Kolozsvár, 1855.; Történetírók a XVI. sz.-ből: *Verancsics Antal, Forgách Ferenc, Szamosközy István* (műveiket 1. a Monumenta Hung. Hist. kötetiben); a XVII. sz.-ből: *Szalárdy János* (Siralmas krónika, újabb Nemz. Könyv-

tár. III. Pest, 1853), *Bethlen János* (Rerum Trans, lib. IV. 1778), *Bethlen Farkas* (Hist, de rebus Trans. Szeben, 1782—93); *Kemény János* (Önéletírása. Pest, 1856. Kiadta Szalay László); a XVIII. sz.-ból: *Cserrei Mihály* (Hist. Ujabb Nemz. Könyv. I. Pest, 1852), *Bethlen Miklós* (önéletírása. Bp., 1858. Kiadta Szalay László), *Apor Péter* (Met. Trans. Monum. Hung. Hist.); *Étienne Báthory*: Lengyel—magyar gyűjteményes munka. Krakkó és Budapest, 1935.; *Gál Kelemen*: A kolozsvári unitárius kollégium története. Kolozsvár, 1935.; *Veress Endre*: Carillo Alfonz jezsuita atya levelezése és iratai, 1591—1618. Bp., 1906.; *Veress Endre*: Basta György hadvezér levelezése és iratai (1597—1607). I—H. Bp., 1909—1913.; *Szádeczky Lajos*: Békés Gáspár. Bp., 1887.; *Szádeczky Lajos*: Kovacsóczy Farkas. Bp., 1891.; *Szádeczky Lajos*: Erdély és Mihály vajda története. 1595—1601. Temesvár, 1893.; *Szádeczky Lajos*: Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon. Bp., 1913.; *Károlyi Árpád*: Bocskay István és a bécsi béke. Bp., 1907.; *Benda Kálmán*: Bocskay István. Bp., 1942.; *Szilágyi Sándor*: Báthory Gábor fejedelem története. Pest, 1882.; *Angyal Dávid*: Báthory Gábor uralkodása. „Századok”, 1896.; *Székfü Gyula*: Bethlen Gábor. Bp., 1929.; *Mircse—óváry L.*: Oklevéltár Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetéseihez. Bp., 1886.; *Szilágyi Sándor*: Adalékok Bethlen Gábor szövetkezéseinek történetéhez. Pest. 1873.; *Biró Vencel*: Bethlen G. és az erdélyi katolicizmus. Kolozsvár, 1929.; *Szilágyi Sándor*: A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése. Bp., 1875.; *Szilágyi Sándor*: I. Rákóczi György. Bp., 1893.; *Szilágyi Sándor*: II. Rákóczi György. Bp., 1891.; *Szilágyi Sándor*: Erdély és az északkeleti háború. I—II. Bp., 1890.; *P. Gáspár Gabriella*: Az erdélyi fejedelmek törekvései a lengyel trónra. Debrecen; *Lovas Rezső*: Báthory Gábor és a szászok. Debrecen, 1940. *Lukinich Imre*: I. Rákóczi György és a lengyel királyság. Bp., 1907.; *Kosa János*: II. Rákóczi György. Bp., 1942.; *Biró Vencel*: Erdély követői a portán. Kolozsvár, 1921.; *Biró Vencel*: Képek Erdély múltjából. Kolozsvár, 1937.; *Görög Ferenc*: A két Rákóczy György fennhatósági joga a két román vajdaság felett. Bp., 1904.; *Her epei János*: Scholabeli állapotok Apáczai Kolozsvárra jövetele előtt. „Erdélyi Múzeum” 1943. *Erdélyi Alajos*: Barcsay Ákos fejedelemsége. „Századok”, 1906.; *Gergely Sámuel*: Teleki Mihály levelezése. I—VIII. Bp., 1906—1926.; *Nagy Géza*: A kik közziklára építettek. Kolozsvár, 1937.; *Persian Kálmán*: Kemény János fejedelemsége. Kolozsvár, 1907.; *Szilágyi Sándor*: Bánffy Dénes kora és megöletése. Pest, 1859.; *Szilágyi Sándor*: Alvinczi Péter okmánytára 1685—1688. I—II. Pest, 1870.; *Szádeczky Lajos*: Erdély visszacsatolásának története, 1683—1686. Kolozsvár, 1901.; *Szabó T. Attila*: A kalotaszegi nagybirtokok jobbágyságának szolgáltatása és adózása (1640--1690). Kolozsvár, 1940.; *Szádeczky Lajos*: Thököly erdélyi fejedelemsége. Bp., „Századok”. XXXII.; *Gyárfás Elemér*: Bethlen Miklós kancellár, Dicsőszentmárton, 1924.; *Deák Farkas*: Béli Pál. Bp., 1887.; *Biró Vencel*: Béli Pál felkelése., „Századok”. 1920.; *Márki Sándor*: II. Rákóczi Ferenc. I—III. Bp., 1907—10.; *Rákóczi-Emlékkönyv*. Bp., 1935. Szerk.: Lukinich Imre.; *Lukinich Imre*: A szathmári béke története és okirattára. Bp., 1925.; *Asztalos Miklós*: II. Rákóczi Ferenc és kora. Bp., 1934.; Cs. *Szabó László—Makkai László*: Erdély öröksége. Bp., I—X.; *Zolnai Béla*: II. Rákóczi Ferenc. Bp., 1943.; *Divéky Adorján*: A Békée-tcsalád szerepe Lengyelországban. Debrecen, 1944.; Békefi Remig-féle „Művelődéstörténeti értékek” sorozatból: *Barthos Kálmán*: Erdély pénz- és hadügyi János Zsigmond korában. Kolozsvár, 1902.; *Várad Erzsébet*: Adatok Erdély művelődéséhez János Zsigmond korában. Bp., 1910.; *Kopp Tibor*: Erdély művelődése I. és II. Rákóczy György korában. Nyitra, 1903.; *Tarczali Zombory Ida*: Erdély pénz- és hadügyi Barcsay Ákos, Kemény János és Apafi Mihály fejedelmek idejében. Bp., 1906.; *Vargha Zoltán*: A gyulafehérvári főiskola 1657-iki szabályzata. Bp., 1907.

A főkormányzók korára:

Szász Károly: Sylloge tractatum aliorumque actorum publicorum historiám et argumenta Diplomatis Leopoldimi illustrantium. Kolozsvár, 1833.; *Kelemen Lajos*: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története (Az alapítás félszázados fordulóján kiadott emlékkönyvben); *Kelemen Lajos*: újabb adattár, a vargasi Dániel-család történetéhez, Kolozsvár¹, 1913.; *Csekey István*: A Pragmatica

Sanctio Erdélyben, Kolozsvár, 1915.; *Szilágyi Ferenc*: A Hóra-világ Erdélyben. Pest, 1871.; *Gr. Teleki Domokos*: A Hóra-lázadás története, 1865.; *Bemkő József*: Transilvaniae sive Magna Transilvaniae principatus, I—II. Claudiopoli, 1834.; *Gróf Teleki Domokos*: Erdély három államférfia a XVIII. században. „Budapesti Szemle”. Új f. X. 1868.; *Szádeczky Lajos*: A székely határőrség szervezése 1762—1764. Bp., 1908.; *Szádeczky Lajos*: Halmágyi István naplói. Bp., 1881—1906.; *BallóIstván*: Amadéfalvi veszedelem. Bp., 1906.; *Jancsó Benedek*: Erdély és a nagyromán aspirációk. Bp., 1918.; *Marczali Henrik*: Az 1790/91. országgyűlés. Bp., 1907.; *Zieglauer Ferdinánd*: Die politische Reformbewegung in Siebebürgen zur Zeit Josephs II. und Leopolds II. Wien, 1881.; *Asztalos Miklós*: Wesselényi Miklós, az első nemzetiségi politikus Pécs, 1927.; *Biró Vencel*: Altortjai gr. Apor István és kora. Kolozsvár, 1935.; *Biró Vencel*: Történeti rajzok. Kolozsvár, 1940.; *Asztalos Miklós*: Kossuth Lajos kora és az erdélyi kérdés. Bp., 1928.; *Szekfü Gyula*: Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez. Bp., 1926.; *Kemény Zsigmond*: Erdély közléte 1791—1848. Bp., 1907.; *Gyalui Farkas*: Ujtfálvay Sándor emlékiratai. Kolozsvár, 1941.; *Jakab Elek*: Br. Wesselényi Miklós hűtlenségi pere. I—II. Kolozsvár, 1876.; *Kardos Samu*: Br. Wesselényi Miklós élete és munkái. I—II. Bp., 1905.; *Kemény Zsigmond*: A két Wesselényi. Bp., 1907.; *Biró József*: Magyar művészet és erdélyi művészet. Kolozsvár, 1935.; *Biró József*: Erdélyi kastélyok. Bp., 1935.; *Sántha Alajos*: A bukovinai magyarok története. Kolozsvár, 1942.; *Jancsó Elemér*: Aranka György élete és munkássága. Kolozsvár, 1939.; *Kristóf György*: Az erdélyi magyar vidéki hírlap-irodalom története a kiegyezésig. Kolozsvár, 1939.; *Szabó T. AWUa*: Pálffy János, Magyarország és erdélyi urak. Bp., 1939.

Erdély 1848—49-i történetére:

Kővári László: Erdély története 1848—49-ben. Pest, 1861.; *Márki Sándor*: Az erdélyi unió-bizottság. „Budapesti Szemle”, XLV. Bp., 1898.; *Jancsó Benedek*: Szabadságharcunk és a dákoromán törekvések. Bp., 1895.; *Nagy Sándor*: Háromszék önvédelmi harca, Kolozsvár, 1896.; *Kelemen Lajos*: Br. Banffy y Jánosné Wesselényi József emlékiratai 1848—49-i emlékeiből. Kolozsvár, 1931.; *Gyalóky Jenő*: Az első orosz megszállás és Erdély felszabadítása 1849 ianuárius 31—március 28. Bp., 1931.

Az abszolútizmus korára:

Vrmössy Lajos: Tizenhét év Erdély történetéből (1849—1866), I—H. k. Temesvár, 1894.; *Höké Lajos*: Magyarország újabbkori történelme 1815—1892-ig. Átdolgozva s a Provisorum és Erdély történetével bővítve kiadta Szabó Ferenc. I—H. k. Nagybecskerek, 1893.; *Mester Miklós*: Az autonóm Erdély és a román nemzetiségi követelések az 1863—64. évi nagyszebeni országgyűlésen. Ep., 1936.; *Berzeviczy Albert*: Az abszolútizmus kora Magyarországon. I—IV. Bp., 1922—1937.

A magyar királyok és erdélyi fejedelmek sorrendje:

I. Arpád-házból:

I. (Sz.) István	— —	1000—1038	III. István, II. László	1162—1165
Péter és Aba Sámuel	— —	1038—1047	IV. István	
I. Endre	— —	1047—1061	III. István	— — — 1162—1172
I. Béla	— —	1061—1063	III. Béla	— — — 1172—1196
Salamon	— —	1063—1074	Imre	— — — 1196—1205
I. Géza	— —	1074—1077	III. László	— — — 1205
I. (Sz.) László	— —	1077—1095	II. Endre	— — — 1205—1235
Kálmán	— —	1095—1116	IV. Béla	— — — 1235—1270
II. István	— —	1116—1131	V. István	— — — 1270—1272
II. (Vak) Béla	— —	1131—1141	IV. (Kún) László	— — — 1272—1290
II. Géza	— —	1141—1161	III. Endre	— — — 1290—1301

II. Különböző házból:

Vencel	— — — —	—1301—1304	Albert	— — — —	1437—1439
Ottó	— — — —	1304—1308	I. Ulászló	— — — —	1440—1444
I. (Róbert) Károly	— —	1308—1342	V. László	— — — —	1445—1457
I. (Nagy) Lajos	— —	1342—1382	Hunyadi János kormányzó		1446—1453
Mária	— — — —	1382—1385	I. Mátyás	— — — —	1458—1490
II. (Kis) Károly			II. Ulászló	— — — —	1490—1516
Mária és Zsigmond	— —	1385—1395	II. Lajos	— — — —	1516—1526
Zsigmond	— — — —	1395—1437	János és Ferdinánd	— — — —	1526—1540

III. Habsburg-házból:

I. Ferdinánd	— — — —	1526—1564	III. Károly	— — — —	1711—1740
Miksa	— — — —	1564—1576	Mária Terézia	— — — —	1740—1780
Rudolf	— — — —	1576—1608	II. József	— — — —	1780—1790
II. Mátyás	— — — —	1608—1619	II. Lipót	— — — —	1790—1792
II. Ferdinánd	— — — —	1619—1637	I. Ferenc	— — — —	1792—1835
III. Ferdinánd	— — — —	1637—1657	V. Ferdinánd	— — — —	1835—1848
IV. Ferdinánd	— — — —	—	I. Ferenc József	— — — —	1848—1916
I. Lipót	— — — —	1657—1705	IV. Károly	— — — —	1916—1918
I. József	— — — —	1705—1711			

IV. Kormányzó:

vitéz nagybányai Horthy Miklós

1920—

Erdély fejedelmel:

János Zsigmond	}	1541—1571	Bethlen Gábor	— —	1613—1629
Izabella			Brandenburgi Katalin	— —	1629—1630
I. Ferdinánd m. k.			Bethlen István	— —	1630
Báthory István	— —	1571—1586	I. Rákóczy György	— —	1630—1648
(Báthory Kristóf	— —	1576--1581)	II. Rákóczy György	— —	1648—1658
Báthory Zsigmond	—	1586—1598	Rhédey Ferenc		
Báthory Endre			II. Rákóczy György	}	1658—1662
Rudolf m. kir.			Barcsay Ákos		
Mihály vajda helytartó			Kemény János		
Báthory Zsigmond	}	1598—1605	I. Apafi Mihály		
Székely Mózes			I. Apafi Mihály	— —	1662—1690
Básta György főkapitány			II. Apafi Mihály	}	1690
Bocskay István	— —	1605—1606	Thököly Imre		
Rákóczy Zsigmond	—	1606—1608	II. Rákóczi Ferenc	— —	1704—1711
Báthory Gábor	— —	1608—1613			

Erdélyi kormányzók:

Gr. Bánffy György kormányzó (gubernator)	— — — — —	1692—1707
Gr. Haller István főkormányászéki elnök	— — — — —	—1710
Gr. Kornis Zsigmond kormányzó	— — — — —	1713—1731
Br. Wesselényi István főkormányászéki elnök	— — — — —	1731—1732
Gr. Wallis Ferenc tábornok, director címmel	— — — — —	1732—1734
Gr. Haller János kormányzó	— — — — —	1734—1756
Gr. Kemény László kormányzó	— — — — —	1758—1762
Br. Buccow Adolf tábornok, főkormányászéki elnök	— — — — —	1762—1764
Gr. Hadik András tábornok, főkormányászéki elnök	— — — — —	1764—1768
Gr. O'Donnel Károly tábornok, főkormányászéki elnök	— — — — —	1768—1771
Gr. Auersberg József tábornok, kormányzó	— — — — —	1771—1773
Br. Bruckenthal Sámuel főkormányászéki elnök	— — — — —	1774—1777
Br. Bruckenthal Sámuel kormányzó	— — — — —	1777—1787
Gr. Bánffy György kormányzó	— — — — —	1787—1822
Br. Jósika János főkormányászéki elnök	— — — — —	1822—1834
Esztei Ferdinánd fhg. polgári és katonai parancsnok	— — — — —	1835—1837
Gr. Kornis János kormányzó	— — — — —	1837—1840
Gr. Teleki József kormányzó	— — — — —	1841—1848
Br. Wohlgemuth Lajos,		1849—1851
Hg. Schwarzenberg Károly	} polgári és katonai parancsnokok	1851—1858
Hg. Lichtenstein Frigyes		1858—1860
Gr. Mikó Imre ideiglenes kormányzó	— — — — —	1860—1861
Gr. Folliot de Crenville Lajos tábornok, főkormányászéki elnök	— — — — —	1861—1866

TARTALOM

Bevezetés	3
I. Erdély a magyar állam szerves része (896—1301)	5
II. Erdély belső egysége (1301—1526) _	22
III. Magyar államalkotó erő az önálló fejedelemség korában (1526—1690)	38
ÍV. Az önmagának élő Erdély (1690—1790)	78
V. A magyar politikai gondolkozás és a magyar társadalmi élet erősödése (1790—1867)	95
Irodalom	118

Javítandók:

12. 1. 24. sorában „Telegdl szék” után teendő: ebben
60. I. 37. sorában törlendő e szó: több